

DE C. IULIO ROMANO

CHARISII AUCTORE

SCRIPSIT

OSCAR FROEHDE,

DR. PHIL.

COMMENTATIO EX SUPPLEMENTIS ANNALIUM PHILOLOGICORUM SEORSUM EXPRESSA.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCII.

PAGINARUM NUMERI SUNT SUPPLEMENTI OCTAVI DECIMI ANNALIUM PHILOLOGICORUM.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

De C. Iulio Romano Charisii auctore scripsit Oscar Froehde,
Dr. phil. gr. 8. geh.

Diese Abhandlung ist ein Beitrag zur Geschichte der grammatischen Litteratur der Römer. Für dieselbe ist Romanus (ein Grammatiker, der c. 200 n. Chr. lebte) neben Gellius die wichtigste Quelle. Da uns sein Werk *Ἀπογραφαί* oder *Ἀπογραφῶν* nicht direkt, sondern nur in Auszügen des Charisius erhalten ist, sammelt das erste Kapitel (de C. Iulio Romano a Charisio servato) diejenigen Stellen des Charisius, die aus Romanus stammen. Das zweite Kapitel (de C. Iulii Romani auctoribus ab ipso nominatis) behandelt in chronologischer Folge die von Romanus citierten 38 Grammatiker, wobei alle Zeugnisse des Altertums, sowie sämtliche moderne Litteratur nach Möglichkeit benutzt worden sind (Aristophanes, Aristarchus, Lucilius, Aelius Stilo, Aurelius Opilius, Gnifo, Ennius, Epicadus, Sisennae, Varro, Caesar, Tiro, Asinius, Valgus, Verrius Flaccus, Julius Modestus, Pomponius Secundus, Fl. Pomponianus, Valerius Probus, Asper, Velius Longus, Paulus, Plinius Secundus, Suetonius Tranquillus, Hadrianus, Q. Terentius Scaurus, Caesellius Vindex, Arruntius Celsus, Sacer, Flavius Caper, Helenius Acron, Festus, Porphyrio, Statilius Maximus, Marcius Salutaris, Umbrius Primus, Aquila). Ein drittes Kapitel (de C. Iulii Romani libro *Ἀπογραφῶν*) giebt ein Bild von dem Werke und der Person des Romanus.

871
C68.7f

18 No' 14 E. L. Baechtold

IOANNI VAHLENO
SCRIPTORIS VENERABUNDI

PIETAS.

Flavium Sosipatrum Charisium in Artis grammaticae libris V notum est exscripsisse artes quae vocantur grammaticas tres: Cominiani Palaemonis Romani, quos nonnunquam nominat nonnunquam tacet. Quid cuique Charisius nomine auctoris addito se tribuere fateatur, exposuit Henricus Keilius in praefatione vol. I grammaticorum latinorum p. XLV—XLIX, coniectura autem certissima inde, quod saepius Charisius eodem ordine trium grammaticorum doctrinam in usum suum convertit, tractatum qui medius inter Cominianum et Romanum legitur in capite de adverbio p. 186, 30—189, 24 Palaemonis esse effecit (p. XLIX). Longius processit A. Schottmuellerus in dissertatione *de C. Plinii Secundi libris grammaticis particula prima* Lipsiae a. 1858 edita p. 7—32. Invenit enim vir doctus praeter alia indicium, quo Palaemonis verba primo obtutu cognoscerentur, cum sagaciter observavit hunc grammaticum in vocabulis exempli gratia afferendis *velut* particula uti. A Romano contra profectas esse nonnullas partes capitis decimi quinti libri Charisiani primi et fortasse doctrinam libri quarti p. 288—90 *de Saturnio* et *de rythmo et metro* recte statuit. Propriam de uno Charisii auctorum quaestionem instituit C. Marschallius dissertatione Lipsiae a. 1887 publicata *de Q. Remmii Palaemonis libris grammaticis*, qua Palaemonis doctrinam apud Charisium, Dositheum, Excerptorem Bobiensem (in gram. lat. vol. I extantem) tractavit, Diomedem et alios grammaticos neglexit. Palaemon enim praeter memoriam eius apud Quintilianum factam et Cominianus a solo Charisio commemorantur, iidem tamen ab aliis grammaticis adhibiti sunt, qui ita cum Charisio consentiant, ut iisdem fontibus eos usos esse necessario sequatur. Romani autem nomen et doctrina ex solo Charisio innotuit.¹⁾ Dignissimus vero est, in quem accuratius inquiratur, cum ad Charisii fontes et scribendi rationem cognoscendos tum ad originem egregiae prisci sermonis latini doctrinae recte aestimandam, qua Charisius vel potius Romanus aequae floret atque Varro Verrius Nonius Priscianus.

---

1) Quo iure Usenerus Mus. Rhen. XXIV p. 111 adn. 13 Prisciani tractatum de passivo usu deponentium II p. 379 s. Romano tribuat, non video.

Commentationis meae de C. Iulio Romano Charisii auctore faciam tres partes. Primum perquiram, quibus locis operis Charisiani Romani doctrina inveniatur; deinde agam de Romani auctoribus ab ipso nominatis; denique exponam, qualem imaginem fingere possimus Romani ingenii eiusque libri Ἀφορμῶν indolis atque naturae. Rectius fortasse videbitur incipere a tertia parte, ut quaestio de Romano apud Charisium extante firmiore nitatur fundamento. Sed cum Romani doctrina requisita valde abhorreat a Palaemonis et Cominiani, ut eam in universum non difficile sit ab illis discernere, cumque Romani memoria ab uno Charisio servata sit, a Charisio proficiscendum est.

Caput I.

DE C. IULIO ROMANO A CHARISIO SERVATO.

C. Iulium Romanum quibus locis Charisius usurpaverit non dubitatur, cum aperte ad eum provocet. Solet autem Charisius initio disputationis, quam ab auctore suo ad verbum fere mutuatus est, hoc ita indicare: p. 116, 29 *de analogia*, ut ait Romanus, 190, 8 *C. Iulius Romanus ita refert de adverbio sub titulo Ἀφορμῶν*, 229, 3 *ut ait C. Iulius Romanus*, 236, 16 *Gaius Iulius Romanus de praepositionibus libro Ἀφορμῶν ita refert*, 239, 1 *G. Iulius Romanus ita refert*. Iam quae commentationes haec Charisii verba subsequuntur, eas usque ad exitum capitis ex Romano sumptas esse constat:

de analogia p. 116, 30—147, 16

de adverbio p. 190, 8—224, 22

de coniunctione p. 229, 3—32

de praepositione p. 236, 17—238, 14

de interiectione p. 239, 1—242, 12.

Cf. Keil. praef. p. XLV Schottmueller. p. 15. Ceteris locis, quibus Charisius nominatim Romanum laudat, pauca tantum verba ex eo afferuntur. Fluxerunt autem ex libro de analogia verba:

p. 53, 12—18 = 140, 5—7 et 144, 19—20

p. 56, 4—7, ubi citatur Romanus *in libro de analogia*, cum verba laudata apud Charisium in eodem capite p. 100, 14—15 extent cf. 129, 11

p. 61, 6—14 = 137, 12—20

p. 114, 1—6 ubi citatur *Romanus libro de analogia*, cum verba laudata in Charisii capite de analogia non reperiantur; ex libro de adverbiiis verba:

p. 114, 25—28, ubi verbis *ut Romanus refert in libro de adverbiiis sub eodem titulo* relegamur ad titulum p. 205, 23—26

p. 232, 7—9 = 203, 34, quem locum Keilius praef. p. XLV ex libro de praepositione sumptum esse voluit.

Iam accedamus ad quaestionem difficiliorem solvendam, num Charisius doctrinam Romani in opus suum receperit, etiam ubi nomen auctoris tacet. Agitur autem quantum video de tribus locis: I de capite XV libri primi p. 50—112, II de exitu libri quarti p. 288—290, III de verbis p. 189, 25—190, 4.

I De capitis decimi quinti fontibus multi viri docti iudicium fecerunt, quorum sententiae in diversissimas partes abeunt. Breviter hanc rem tetigerunt Spengelius Monac. doct. iud. 1840. 1 p. 510 Romanum ratus etsi non solum tamen primarium auctorem esse, Keilius¹⁾ praef. p. XLVII qui Charisium ex Romani capitibus *de analogia* et *de consortio casuum* nonnulla petivisse censuit, sed nihil omnino pro certo affirmari posse, cum Romani auctores ipsos Charisius fortasse adierit, Christius qui primum in Philologi vol. XVIII p. 122. 169 coniecit totum caput XV ex Flavii Capri libro de Latinitate in Charisium translatum esse exceptis eis locis, quibus Romanus nōminetur, postea in Mon. doct. iud. a. 1859 p. 219 nihil certi sciri contendit. Plenius de capite XV disseruerunt Schottmuellerus *de C. Plinii S. libris gram.* p. 20 s. 40, C. de Morawskius in commentatione Hermae volumini XI inserta quam inscripsit *Quaestionum Charisianarum specimen* p. 342. 346. 351, H. Neumannus in dissertatione *de Plinii dubii sermonis libris Charisii et Prisciani fontibus* Kiliae a. 1881 edita p. 6. 14—18. 22 s., Marschallius *de Q. R. Palaemonis libris gram.* p. 43—53.²⁾ Atque hic quidem a ceteris

1) Idem Char. p. 50, 8 in adnotatione Cominiani nomen coniectura audaci recipiendum proposuit.

2) Valde doleo, quod haec scripsi nulla habita ratione sagacis atque diligentis commentationis Boeltii annal. philol. 1888 p. 401 *die Quellen von Charisius I 15 und 17*, cuius notitiam Fleckeiseni benignitati debeo. Vir doctus cum de singulis locis capitis XV inter se fontis communitate coniunctis similem in modum atque ego iudicet, tamen ad sententiam alienissimam venit. Romanum enim in hoc capite inesse negans Charisium unum auctorem adhibuisse censet (p. 412), qui tres fontes contaminatos continuerit. Hi sunt Anonymus de Latinitate, Palaemon, Anonymus de analogia. Primo assignat, quae ego Palaemoni vindicavi, initium capitis (p. 439) dispositionem p. 51, 21—25 tractatum de a e i extremitatibus: p. 51, 26—52, 5. 53, 19—26. 27—29. 58, 26—59, 11. 62, 28—63, 3 quaestiones: p. 55, 21. 56, 8. 57, 4; 8; 16; 23; 27. 58, 10. 61, 1; 15 (p. 402). Anonymo de analogia ea fere tribuuntur, quae ego Romano dedi, cum Boeltius consensum capitis XV cum Romano ad hunc grammaticum communem auctorem revocet (p. 412—18). Cuius Anonymi sunt p. 52, 6—53, 12. 53, 30—54, 6. 54, 6—55, 20. 63, 8—30. 65, 29—66, 10. 66, 11—21. 67, 11—68, 8. 70, 25—71, 11, praeterea tituli singulares, tractatus de inaequalitate et exitus capitis (p. 403—407. 410). In his sunt loci Pliniani, quos ego dubito utrum ad Romanum an ad Palaemonem referam, qui ambo Plinio usi sunt, cum Boeltius Plinium potissimum auctorem Anonymi fuisse statuatur (p. 416). Palaemonis denique doctrina ad Morawskii exemplum definitur, nisi quod Boeltius p. 407 s. 409 adn. 22 mirum discrimen facit inter Palaemonem et Pseudo-

alienam opinionem protulit: totum caput XV ex uno auctore Palaemone fluxisse, qui cum Romano consentiat, ubi Romanus et ipse Palaemone nitatur. Schottmuellerus et Neumannus a Plinio, quem Romanus potissimum in libro de analogia secutus est, proficiscentes caput decimum septimum cum decimo quinto saepius congruere invenerunt, quem consensum recte ita interpretati sunt in capite decimo quinto Romanum inesse, nisi quod Neumannus p. 18 mire iudicat Romanum non a Charisio ipso sed ab alio excerptum esse. Praeter Romanum Schottmuelleri sententia Charisius utitur Palaemone et tertio auctore non noto. Morawskius denique censet praeter Palaemonem et pauca verba ex Romano ubi nominetur sumpta Charisium fontes ipsos Romani arcessivisse (p. 346), fortasse etiam Cominianum usurpavisse (p. 351).

In tanta igitur sententiarum discrepantia certissimum mihi videtur totum caput decimum quintum enarrare, ut primum hoc appareat multas ineptias in hoc capite occurrere, quales sagacissime invenit Spengelius Monac. doct. iud. 1840. 1 p. 509 adn., quae facillime et sanum in modum eo expediuntur, quod Charisius diversas regulas atque sententias ex diversis fontibus haustas miscuit, deinde ut quae inter se similitudine rerum cognata sint colligamus et de auctoribus quaeramus, quos Palaemonem et Romanum esse penitus persuasum habeo.

Caput decimum quintum, quod inscribitur *de extremitatibus nominum et diversis quaestionibus*, Charisius in antecedentibus capitibus, quae omnia ex Palaemone fluxisse Marschallius docuit, semel respicit p. 25, 10 *legimus enim toreumatum et toreumatorum, item toreumatis et toreumatibus, et sic similia, de quibus plenius sub titulo De extremitatibus nominum explanatum est*. Constat autem Charisium tam accurate auctores suos exscripsisse, ut, cum auctor legentem ad alium locum sui libri relegarit, haec quoque in opus suum transferret. Hoc potissimum argumento usus Marschallius totum caput XV Palaemoni tribuit. Iam hoc concedendum videtur Palaemonem proprium caput 'de extremitatibus nominum' fecisse, quod quasi fundamentum capitis XV factum est. In hoc quoque assentior dispositionem capitis nostri, quae legitur p. 51, 21—25, Palaemonis esse propter verba *sequemur ergo has extremitates . . . singulisque extremitatibus quaestiones suas et subiciemus et solvemus*. Sed praeterea ex illo loco p. 25, 10 hoc solum recte efficitur, quae in nostro capite inde a p. 52, 23 *legimus toreumatum et toreumatorum, toreumatibus et toreumatis, et sic similia . . . plenius de toreumatis et similibus explicantur*, ex Palaemone hausta esse v. i. Iam verba dispositioni capitis XV antecedentia quamquam Palaemoni assignanda esse videntur, tamen Charisius apud Palaemonem non in initio capitis

---

palaemonem a posteriore grammatico additum, sicut interpolatorem deprehendit p. 59, 15—61, 1. 62, 20—27. 60, 1—18.

'de extremitatibus nominum' invenerit. Minime enim in hanc rationem quadrant ultima verba p. 51, 18 *tractabimus ergo primum nomina polysyllaba polysyllaborumque quaestiones, deinde verba verborumque quaestiones, novissime catholica vaga, quae multarum controversiarum veterem caliginem dissipent*. Ubi tandem in capite XV verba tractantur, cum de solis nominibus agatur? Si vero Marschallius *catholica vaga* in nostro capite inesse fabulatur, obstat huic rationi, quod in dispositione catholica post verba commemorantur, quam difficultatem vir doctus ita dirimere studet p. 46, ut ponat Charisium verba suo consilio omisisse. Palaemonis autem initium capitis esse praeter verba p. 51, 5 *plenius autem de analogia in sequentibus Romanum disseruisse invenies* a Charisio addita, inde colligitur, quod verba ex Varrone petita p. 50, 25 *constat* — 51, 12 *confiterentur* apud Diomedem, qui Varronem nominat, p. 439, 16—30 leguntur item ut Palaemoniana p. 51, 21 *omnia* — 23 *mutam t* apud Diomedem p. 492, 24—26, Diomedes autem (Keil. praef. p. XLIX) Palaemonem saepe sequitur. Accedit quod Quintilianus, Palaemonis magister, inst. orat. I 6, 1 cum Charisio p. 50, 25 et 51, 3—17 consentit (Marschall. p. 14).

Hoc igitur pro certo affirmari potest Charisium in introductione capitis p. 50, 8—51, 20 Romani non habuisse rationem nisi in verbis, de quibus dixi, p. 51, 5. Dispositionis p. 51, 21—25 narratae expositio p. 51, 26 a Palaemone incipit. Quae primum p. 51, 26—52, 5 de extremitate a leguntur, eundem fontem redolent atque haec: p. 53, 19—26. 53, 27—29, de extremitate e: p. 58, 26—59, 11. 59, 15—60, 1. 62, 20—27, de extremitate i: p. 62, 28—63, 4. Hic interim subsistamus. Morawskius enim ostendere studuit tractatum de a e i litteris abhorrere a subsequentibus extremitatibus, ut de diverso auctore fortasse Cominiano cogitandum sit (p. 343. 351), quod mihi minime probavit. Sane differentia quaedam non neganda est, velut cum in nostra parte legatur dictio p. 51, 26 *masculina quae in a litteram veniunt* vel p. 53, 27 *masculina in e litteram nulla veniunt*, postea autem p. 63, 8 *o littera terminantur* vel p. 65, 29 *u littera neutra tantum terminantur*. Sed utraque dictione Palaemon utitur, quem frequenti usu vocabuli veniendi ut efferendi et aliorum statim cognoscas (Marschall. p. 20). Itaque si quis multum tribuat invento Morawskii, hoc rectius contendat diversos locos Palaemonianae artis Charisio ante oculos versatos esse. Agitur autem in locis, quos Palaemonis esse contendo, de genere potissimum, id quod ex dispositionis verbis p. 51, 24 *sequemur ergo has extremitates aut per omnia genera nominum aut per ea quae in quibusdam nominibus sunt* Palaemonem sibi proposuisse apparet. Neque aliter ad genus pertinent eae partes commentationum de ceteris litteris (inde a p. 63, 8), quas ex Palaemone sumptas esse Morawskius p. 347 s. accurata comparatione cum prioribus Charisii capitibus et cum Excerptis Bobiensibus evincere studuit. Semper deinde in

Palaemonianis latina vocabula a peregrinis vel graecis segregantur, quae Palaemonis sententia *Graeca analogia declinantur* et *suo statu permanent*: 53, 28. 59, 17. 62, 22. 64, 16 cf. 52, 26. 56, 11, cum Romanus vel auctor eius contra sentiat graeca vocabula latino usui accommodanda esse, quae ratio occurrit p. 63, 19. 65, 4 cf. 121, 11. Denique verba p. 52, 2 cum Palaemonis p. 25, 8 s. et p. 58, 26 s. cum p. 28, 3. 47, 3 cognata sunt. Sed ne longus sim, hoc demonstravisse mihi videor eas partes commentationum de a e i extremitatibus, quas supra significavi, a Palaemone profectas esse non minus quam partes similes commentationum de ceteris extremitatibus.

Interrumpitur Palaemonis doctrina primum p. 52, 6, id quod Charisius ipse indicare videtur verbis *et ut brevius dicamus*. Nova sententia de vocabulis a littera terminatis affertur, quae pergere videtur usque ad p. 53, 18. At mirum esset, si quis verba *et ut brevius dicamus* ad totam hanc partem referret. Spectant potius mea sententia ad sola verba p. 52, 6—13, quae perfectam et re vera breviorē doctrinam de a extremitate continent. Hanc Romani esse suspicor¹⁾, quod Pomponii versus afferuntur, Palaemon autem nullos auctores nisi schola tritissimos laudat Ciceronem maxime et Vergilium Terentium Horatium Sallustium (Marschall. p. 23). Contra apud Romanum Pomponium legis in capite de analogia p. 140, 11. 124, 14. 126, 17. 133, 9, de adverbio 215, 28. 210, 8. Praeterea in capite XV bis Pomponiana exempla occurrunt p. 77, 18 et 79, 19, quae et ipsa Charisium Romano debere censeo. Sine dubio vero fontis communitate arte cum verbis, de quibus agitur, coniuncta sunt verba, quae haec inde a p. 53, 30 excipiunt de Romanis nominibus in a exeuntibus scripta (cf. 52, 6 *Romana nomina*).

Iam quid de verbis p. 52, 14 *neutralia* — 53, 12 *emblematum* iudicabimus?, quae antecedentia explicare videntur. Charisius Romano iungit Palaemonem. Verba enim quae leguntur p. 52, 21—24 iam p. 25, 8—12 Charisius ex Palaemone excerpsit, ubi plura profitetur legentem in nostro capite invenire verbis *et sic similia*, de quibus *plenius sub titulo De extremitatibus nominum explanatum est*. Ultima verba spectant sine dubio ad p. 52, 24 *commodius tamen senserunt* e. q. s. Palaemonem praeterea redolet coloris Romani commemoratio p. 52, 26 v. s., Palaemonem comparatio latini sermonis cum graeco p. 52, 27—53, 5 (Marschall. p. 22), eundem auctorem iterata dictio p. 52, 24 *et sic similia*, 53, 6 *et similia*, 53, 9 *et cetera similia*. Difficultatem quandam praebent verba p. 52, 14—21, cum a Romano verbis p. 52, 17 *nam* — 21 *dicemus* similia in capite de analogia p. 143, 25 *Saturnalia* ex Plinio afferantur. Sed Plinium

1) Exempla dictionis propriae eorum locorum capitis XV, quos ego Romano tribui, Boeltius annal. philol. 1880 p. 409 s. congressit. Quibus demonstratur hos locos cognatos esse, sed non illud eos a Romano alienos esse, cum vir doctus ipse nonnunquam Romani exemplum afferat et de Plinii quoque propriis vocabulis agi possit.

Palaemon quoque adhibet (Marschall. p. 24), idem de Saturnali-
bus et Compitalibus saepius verba fecit et neutra quae semper plu-
ralia sunt tractavit p. 33, 25.

Tenendum igitur est verba p. 52, 6—13 ex Romano fluxisse
sicut ea, quae Romani nomine p. 53, 12—18 afferuntur. Cur Ro-
manus hic nominetur, non satis liquet. Suspikor Charisium postea
haec ex Romano addidisse, cum primum neque Palaemonem neque
Romanum nominaret. Prima verba laudata usque ad p. 53, 15 *di-
lector* hodie extant in capite de analogia p. 140, 5, quae sequuntur
de schemate cum versu Plautino occurrunt ibidem p. 144, 17, Plinii
et Varronis ibidem p. 131, 11 in simili quaestione mentio fit. Utrum
vero Charisius tres Romani locos inspexerit an in uno omnia in-
venerit, non discerno.

Adhuc consilio omisi rem, quae totam nostram argumentationem
de verbis p. 52, 6—53, 12 seu tollere seu probare possit. In frag-
mento enim Donatiano¹⁾ in gram. lat. vol. VI p. 275 edito verba
Charisii p. 52, 6 *a littera* — 53, 6 *similia* leguntur post tractatum
de analogia, qui respondet initio capitis XVII Charisiani p. 116, 30
—117, 5 ex Romano sumpti. Verbum Charisii p. 53, 6 *similia* in
fragmento Donatiano excipiunt, quae apud Charisium extant p. 53, 30
—54, 5. Iam cum prima huius fragmenti verba paulo uberiora sint
quam apud Charisium legantur, Spengelius Monac. doct. iud. 1840.
1 p. 525 Donatiana ab eodem auctore atque Charisiana fortasse a
Romano originem duxisse censet. Sed ego amplector Keilii sen-
tentiam, qui gram. lat. VI p. 254 statuit fragmentum Donatianum
ex Charisio excerptum esse. Vidimus enim Palaemonis doctrinam
in medio Romano inveniri, quod ratione ita explicatur Charisium
Palaemonem adhibuisse. Nam Romanum Palaemone usum esse non
constat. Si igitur, quae in fragmento Donatiano uno tenore de ana-
logia tradantur — nam initium fragmenti congruens cum initio Ro-
mani libri de analogia consilio coniunctum est cum sequentibus de
a littera clausis verbis enuntiato VI p. 276, 8 *hactenus de nomine
analogiae: nunc de ipsa analogia incipiamus* — ex Charisio apparet
Romano non soli deberi, fragmenti Donatiani origo ex Charisio repe-
tenda est. Sed ponamus aliquantisper fragmentum Donatianum non
ex Charisio exscriptum esse sed ad Charisii auctorem redire, quem
capitis XVII titulo *de analogia ut ait Romanus* Romanum fuisse
docemur, necesse est concedatur verba capitis XV p. 52, 6—53, 6

---

1) Boeltius annal. philol. 1888 p. 438 Donatianum uberiores a
Charisio non pendere ratus consensum ita explicavit, ut statuatur Anony-
mum de analogia, quem sibi finxit, auctorem fuisse et Donatiani et Ro-
mani in capite de analogia et Charisii in capite XV. Ego nunc credo:
Plinium (cf. Charis. 143, 24) primum huius doctrinae aucto-
rem esse, quae inde et in Romanum et in Donatianum et in
Probi libellum 'de nomine excerpta' gram. lat. IV p. 209, 3 et
215, 5 derivata est.

et 53, 30 s. ex Romano fluxisse, qui quoniam cum Palaemone partim consentiat, ex hoc vel ex huius fonte (fortasse Plinio) nonnulla derivavit.

Revertamur ad Charisium, ut eam partem commentationis de a littera, quae p. 53, 30—55, 20 legitur, Romano deberi evincam. Huic parti quae antecedunt de e littera p. 53, 27—29 Charisius temere cum verbis p. 53, 19—26 ex Palaemone transcripsit, quae hic non legerentur, si omnia ex uno fonte nata essent. Supra autem iam memoravi disserens de verbis p. 52, 6—13 haec p. 53, 30 continuari. Agitur primum p. 53, 30—54, 6 de flexione Romanorum nominum in a finientium, deinde p. 54, 6 *necesse* — 55, 20 de ablativo casu omnis formationis, cuius generis quaestiones Romanus fortasse in libro *de consortio casuum* tractaverat cf. Varro. de ling. lat. IX p. 176. Quas duas partes inter se arte cohaerere docet formula p. 53, 30 *accipiunt e litteram et faciunt genetivum* 54, 1 *accipiunt m et faciunt accusativum* 54, 7 *rum accipit et facit genetivum pluralem* 54, 21 *um accipit et facit genetivum pluralem* 54, 29 *s accipiet et faciet genetivum* 55, 9 *i accepta faciet genetivum* 55, 18 *s accipit et facit accusativum pluralem*, quam dictionem infra inveniemus redire p. 60, 7, item p. 91, 13 in titulo singulari ex Romano sumpto. Qua de causa autem Romano haec vindicabimus? Primum occurrunt auctores alii atque tritissimi: Gellius p. 54, 13; 14; 15; 18; 25. 55, 7, qui bis praeterea in Charisio reperitur p. 139, 2 in capite Romani de analogia et 71, 29 in nostro capite item apud Romanum mea sententia; Coelius p. 54, 25 ut apud solum Romanum de analogia p. 143, 9, de adverbio 220, 12; Lucilius p. 54, 25 ut apud Romanum de analogia 118, 29. 125, 19. 145, 20. 123, 12. 126, 6. 129, 1, de adverbio 217, 25. 195, 6. 223, 21. 203, 20. 211, 29. 214, 8, de interiectione 240, 8, in nostro capite in locis Romano tribuendis 71, 10; 28. 78, 8. 83, 15. 85, 7. 95, 23; 26. 98, 9. 109, 11. 111, 17. 98, 3. 82, 6. 71, 31. 72, 8. 94, 19. 100, 29. 105, 8. 78, 12. 79, 1. 100, 7. 94, 24; 27. 79, 17. 93, 2. 106, 28. 96, 10. 72, 30. 97, 4; Titinius p. 55, 5 ut apud Romanum de analogia 138, 19. 142, 24. 124, 2. 122, 18, de adverbio 198, 22. 202, 16. 207, 18. 218, 24. 196, 10. 198, 18. 204, 29. 212, 9. 214, 1. 216, 3. 212, 18, de praepositione 238, 4, de interiectione 241, 28, in nostro capite fortasse 103, 29. Praeter hos scriptores inveniuntur, qui a Palaemone quoque afferuntur: Plautus Ennius Terentius Sallustius Varro (cf. p. 37, 16). Quod ad rem a Romano tractatam attinet, hoc velim animadvertas verba p. 54, 16 *sexus ostendendi causa defendi possunt* cum Romani in capite de analogia p. 129, 13 *filiabus in testamentis ob discrimen sexus* congruere et verba p. 55, 3 *ab hoc osse* — 8 *inauraveruntque* redire in capite de analogia p. 138, 18—139, 3. Deinde p. 55, 17 lector ut videtur a Charisii auctore ad locum relegatur de die in eandem sententiam disputantem p. 110, 12, qui cum tota tertia parte capitis XV ex Romano fluxit.

A Romano p. 55, 21 revocamur ad Palaemonem. Nam inde a p. 55, 21 usque ad finem commentationis de a extremitate p. 58, 25 singulae quaestiones sequuntur duplicis ut mihi videtur generis. Priores p. 55, 21 *amforum* 56, 8 *cyma* 57, 4 *canitia* 57, 8 *senecta* 57, 16 *merula* 57, 22 *ostrea* 57, 27 *margarita* 58, 10 *pervigilia* praebent formulam hoc an hoc dicendum sit quaeritur, quam apud alios grammaticos occurrere ostendit Morawskius p. 353. Hos igitur articulos Palaemoni tribuo, quem quaestiones frequentavisse constat (Marschall. p. 24) cf. formulas:

p. 63, 30 *quare Cicero Ciceronis turbo turbinis?* cf. 70, 9. 74, 9. 84, 12. 85, 18.

p. 64, 20 *quaeritur quare Sino Sinonis Memno Memnonis.*

p. 82, 31 *quaeritur utrum ... an ... dici debeat* cf. 92, 6.

p. 82, 22 *quaeri solet utrum ... an ... dici debeat.*

p. 68, 7 *quare ergo Dioscurides Dioscuridae Demosthenes Demosthenis Menes Menetis solet quaeri* cf. 91, 33.

p. 86, 17 *quidam ferunt in quaestionem quare fur furis et iecur iecineris.*

p. 68, 33 *haec in quaestionem veniunt velut quare nubes nubis et fides fidei.*

p. 66, 22 *solet venire in quaestionem quare Aeneas Aeneae Maecenas Maecenatis.* Sed apud Romanum quaestiones non prorsus desiderantur, quamvis rarissime occurrant, et ad communem Romani et Palaemonis auctorem Plinium¹⁾ referendae esse videntur: p. 76, 8 *sestertius autem unde sit appellatus, solet quaeri* 83, 8 *pater patris cum faciat ... cur dissimiliter ... caper capri solet quaeri* 83, 13 *item caprina et apruna cur dissimiliter derivetur quaeri solet* 140, 14 *palumbes a quo nominativo veniat quaeri solet* 93, 5 *ad aequas an ad aquas vocare dici debeat quaesitum est.* Iam quaestiones p. 55, 21—58, 10 intelligo eas, de quibus in dispositione verba scripta sunt p. 51, 25 *singulisque extremitatibus quaestiones suas et subiciemus et solvemus.* Sane et subiciuntur et solvuntur. Cum initio vero capitis XV similitudo in eo cognoscitur, quod omnia ad rationem analogiae consuetudinis auctoritatis rediguntur. Item cum p. 55, 22 et 58, 9 cf. 61, 23 suavitas enuntiationis prematur, concinunt verba p. 51, 14 de sono blandiore facta. Quas quaestiones ne a Romano petitas esse credamus, prohibet, quod p. 56, 4 Romani contraria sententia opponitur, et quod titulus p. 108, 4 *margarita* a Romano profectus diversus est a p. 57, 27. Contra Palaemonem cognoscas sententia p. 56, 13 prolata *Romano nomini peregrinam cognationem immitti non posse* v. s. et p. 57, 19 s.

---

1) Plinium quaestionis formula usum esse docent testimonia Probi inst. art. gram. lat. IV p. 89, 10 et Servii comm. in Donat. fb. p. 447, 5. — De similibus Gellii quaestionibus cf. Mercklin. annal. philol. suppl. 3 p. 697.

ratione atque usu latina vocabula graecis intrepertandi (Marshall. p. 22).

Palaemonem p. 58, 15—25 excipiunt Romani articuli orthographici et orthoepici. Satis nunc habeo monuisse eos cum Palaemonis regulis communitate nulla coniunctos esse, sed cum fine capitis XV p. 94, 9—112, 12 Romano deberi. De quibus quaestionibus accuratius exponam, ubi ad extremam capitis partem pervenerimus. Interim sufficiat has quaestiones certis finibus circumscribere.

Pergimus ad commentationem de e littera p. 58, 26—62, 27 tractatam. Palaemoni vindicavimus quae leguntur p. 58, 26—59, 11 et 59, 15—60, 1 et 62, 20—27. Utrum Charisius verba p. 59, 11 *hoc praesepe* — 15 *dixit* cum Plauti et Varronis exemplis ex Romano addiderit necne, dubito, cum p. 59, 8 'praesepe' occurrat. Pag. 59, 17 Charisius meminit verborum in a extremitate ex Palaemone praemissorum p. 53, 27—29. Iam p. 60, 1 *neutra* — 18 *finiuntur* subsequitur Romani doctrina de neutro in e clauso, cum Palaemonis doctrina verbis p. 58, 26—59, 11 absoluta et perfecta esse videatur. Dictionem p. 60, 8 *a accipit et facit ex se nominativum pluralem* notavimus ad p. 53, 30 Romani esse. Verba Terentiana p. 60, 11 et doctrinam de vocabulis *quae comparativi gradus sunt* (60, 17) Romanus ex Plinio recepit cf. titulum capitis de analogia p. 125, 3 *compluria* et nostri capitis p. 73, 12 *plurum*.

Romanum rursus excipit Palaemon p. 61, 1—28 duabus quaestionibus *ab hoc mare an ab hoc mari dici debeat quaeritur* et *rete neutrali genere an retis masculino dicendum sit quaeritur* eiusdem generis atque in a extremitate p. 55, 21—58, 14. Diversi generis et a Romano profectae sunt res p. 61, 29—62, 19 narratae. Cum verbis p. 62, 8 *quod ego, quia nusquam scriptum puto, nequaquam probo* conferas similia verba p. 74, 33 a Romano dicta, at a Plinio accepta.

Restat ut de i extremitate statuamus verba p. 62, 28—63, 4 Palaemonis esse v. s., titulum autem p. 63, 5—7 *cummi et sinapi* ad Romanum redire, praesertim cum verba *ceteri casus similes sunt nominativo* in capite de analogia p. 143, 31 *senapi* legantur cf. 107, 31 *sinapi*. 144, 10 *sinapis*.

Iam in altera extremitatum nominum parte p. 63, 8—92, 28 Romani vestigia quaeramus ita, ut Morawskii diligentem comparationem huius partis cum Palaemonis doctrina in usum nostrum convertamus. Morawskius igitur in Hermae vol. XI p. 347 Palaemoni tribuit haec: p. 63, 8—17. 63, 31—64, 26. 65, 29—30. 66, 6—11. 66, 22—68, 16. 68, 27—70, 15. 74, 5—27. 82, 13—21. 84, 12—85, 6. 85, 17—23. 85, 23—86, 7. 86, 15—87, 1. 87, 8—13. 87, 13—21. 88, 5—10. 88, 22—29. 88, 29—89, 17. 91, 22—26. 91, 29—30. 91, 31—92, 16. 92, 17—22. Quibus locis regulas universas continentibus ego statim opponam Romani articulos singulas res tractantes, qui eandem originem prae se ferunt atque in extremitate a

p. 58, 15—25, in e p. 61, 29—62, 19, in i p. 63, 5—7. Romani igitur sunt in extremitate o: p. 65, 6—28 es: 70, 16—24 m: 71, 12—74, 4 us: 74, 28—82, 12 er: 83, 3—84, 11 et 85, 6—12 or: 86, 7—14 ur: 87, 2—7 en: 87, 22—88, 4 ex: 88, 10—20 is: 89, 22—91, 21 ix: 91, 26—28 ax: 92, 23—28. Iam Morawskii sententiam recenseamus et accuratius reliqua examinemus in extremitate o: p. 63, 17—30 et 64, 26—65, 5 u: 65, 30—66, 5 as: 66, 11—22 es: 68, 17—27 er: 82, 21—83, 2 et 85, 13—16 ex: 88, 21 is: 89, 17—21 ax: 92, 22. Ex his primo obtutu Palaemoni assignabis doctrinam universam p. 66, 11—22. 85, 13—16. 88, 21. 89. 19, 17—22, 22.

In dissertatione de o extremitate restant verba p. 63, 18—30 et 64, 26—65, 5. Verbis p. 63, 14 *haec varie declinantur omnia, nam ut supra memoratum est* Charisius transitum a Palaemone ad Romanum facere videtur, cum nulla causa coactus iteret, quae modo prolata sunt. Pag. 63, 16 duo singula vocabula *caro* et *Anio debilia adnotantur*, sicut a Romano eadem p. 132, 8 *debilia nuncupantur*. Sequitur p. 63, 17—30 Romanus cum exemplis Pacuvii Accii Vergilii. Ultima exempla p. 63, 25—30 legimus in capite Romani de analogia p. 117, 24—118, 2. Pacuvius occurrit apud Romanum de analogia 134, 15. 133, 3, de adverbio 195, 1, in capite XV 66, 21 (?) 83, 6. 109, 24. 101, 20. 91, 18. 102, 23, denique in exemplo non a Romano profecto neque nomen poetae praebente 269, 4; Accius de analogia 117, 14. 126, 13. 126, 20. 141, 34, de adverbio 203, 10. 220, 9, de Saturnio 288, 16; 20, de rythmo et metro 290, 1, in capite XV 81, 2. 91, 7. 96, 8. Porro num mediis Palaemonis verbis Charisius insperserit Romani doctrinam p. 64, 1 *exceptis* — 5 *marginis*, quam legis in capite de analogia p. 118, 9—12, dubito, cum verisimilius sit Palaemonem et Romanum communem auctorem Plinium adhibuisse. Certius Romano vindicabis verba antecedenti quaestioni parum convenientia p. 64, 26—30, quibus respondent in capite de analogia p. 144, 30—145, 2 et 145, 8—13, et subsequencia verba p. 64, 31—65, 5, quibus respondent in capite de analogia p. 118, 3—6 cf. 126, 20.

Brevem tractatum de u terminatione p. 65, 29—66, 10 dividit Morawskius in tres particulas p. 65, 29—30 et 66, 6—11 Palaemoni vindicans collatis verbis p. 31, 6. Tertia cum Romano quoque conspirat in capite de analogia p. 146, 10 *vera*, media pars p. 65, 30—66, 6 de testa vel testu dicens partim cum titulo capitis de analogia p. 145, 23 *testu*. Sed non crediderim Charisium duos auctores secutum esse, sed solum Palaemonem, qui, ubi cum Romano consentiat, communi auctore Plinio nitatur.

In commentatione de as terminatis vocabulis Romano tribui possunt verba p. 66, 17 *quamvis veteres hic Aenea dixerint sine s ut Varro in Age modo*, quae leguntur in capite de analogia p. 120, 32, et v. 21 *quamvis antiqui ut Pacuvius et Plautus Calcham dicant non*

Calchantem propter memoriam Varronis et Pacuvii (cf. ad 63, 20). Sed cum scriptores solo nomine non additis ipsorum verbis nominentur, facile mihi persuadeo Charisium scriptorum nomina cum ceteris ex Palaemone exscripsisse, hunc autem ut Romanum p. 120, 32 Plinio usum esse.

In commentatione de es finitis verbis Romanum invenio in verbis p. 67, 13 *similiter* — 21 *repudiasse*, ubi non solum ut antea p. 67, 12 de nominativo, sed etiam insperato de accusativo agitur, Acestes atque Anchises afferuntur ut a Romano de analogia p. 123, 5, Propertii mentio fit ut p. 89, 22. 103, 16. 107, 27 in locis ex Romano sumptis. Romano praeterea reddo verba p. 68, 2—6, quae cum antecedente enuntiatione eodem modo connexa sunt, quem p. 64, 31 videmus et 63, 14. In his p. 68, 2 comici commemorantur, p. 68, 5 Pericles et Stratocles ut apud Romanum de analogia p. 132, 10. Deinde verba p. 68, 16—18 inepte adduntur ultimis verbis quae antecedunt, cum originem trahant a Romano, apud quem suum locum habent de analogia p. 124, 10. Nihil Morawskius dicit de verbis p. 68, 19—26, quibus Palaemoniana similia sunt apud Excerptorem Bobiensem gram. lat. I 539, 21—24 et 541, 39 et Charisium p. 23, 4. 41, 11. Denique Romani vestigia deprehenduntur p. 68, 34—69, 4 = de analogia 128, 12—16, cum quaestio ex Palaemone sumpta non tam his verbis solvatur quam subsequentibus p. 69, 11—15, cuius loci finem p. 69, 15 conferas cum loco capitis de analogia p. 128, 16. Attamen possunt haec ex Palaemone profecta ad communem Palaemonis et Romani auctorem Plinium referri. De *fide* et *pube* bis deinceps Charisius exponit primum Palaemonem deinde Romanum secutus p. 69, 18—70, 8 et 70, 16—24.

Totus tractatus de m extremitate Romani est. Primum optimo iure miretur quis, cum antea de as et es terminatione, postea de us er ar or ur ux en ex is ix os ox ax agatur, hic non um tituli loco praefixum esse. Atque iam Spengelius Monac. doct. iud. 1840. 1 p. 509 adn. animadvertit cum ordinem in dispositione p. 51, 21—23 indicatum perturbatum esse tum tractatum de l et t litteris finientibus verbis deesse. Meliorem esse Palaemonis ordinem in libri primi capite X respicientem et consonas et vocales terminales monet Morawskius in Herma XI p. 344 eundemque vir doctus iudicat Charisium tenere voluisse, sed consilio defecisse, cum simul inspiceret alium fontem litterarum ordine digestum. Marschallius p. 46 hoc bene cum invenisset in capite XV vestigia Palaemoniani ordinis extare, cum terminationes is ix et os ox se exciperent ut apud Palaemonem p. 29, 20—24 et 30, 6—10, tamen a simplicitate et veritate abhorret haec eius explicatio: Charisium dispositionem Palaemonis p. 51, 21—23 non intellexisse et ordinem opinione sua turbatum ipsum restituuisse. Mea sententia Charisius duos fontes diverso ordine praeditos miscens neutram dispositionem diligenter observavit, ceterum de Romano non satis liquet, quoniam

universae regulae ex eo in a et e et m tantum litteris receptae sunt. Iam quod ad universam partem m terminationis p. 70, 25—71, 11 attinet, primum orthographica quaestio discernitur. Deinde inter verba p. 71, 3—7 et capitis de analogia p. 141, 6—7 intercedit similitudo magna, neque minor cognatio est cum p. 78, 5, ad quem locum ex Romano sumptum p. 71, 8 lector relegatur. De Lucilio p. 71, 10 Romani scriptore v. ad p. 54, 25.

De er syllaba finali primum addam verba p. 82, 22—83, 2 Palaemoni tribuenda esse (cf. 82, 19 *er syllaba terminata si in qualitate fuerint* = 82, 22 *cum qualitate si dicimus hic acer*, deinde cf. dictionem similem ei de qua supra dixi p. 82, 24 *offendit aures*), deinde articulum p. 83, 3—7 propter Pacuvii p. 83, 6 memoriam a Romano profectum esse, qui agat de eadem quaestione in capite de analogia p. 134, 15—17. Item a Palaemone abiudicanda sunt verba p. 83, 13—15, ubi de derivatione diversa caprinae et aprunae (cf. 93, 28) agitur et exemplum Lucilii (v. ad p. 54, 25) affertur. Haec verba arte cohaerent cum antecedentibus 83, 8—13, quae cum Romano conspirant de analogia p. 140, 17—18. Pag. 83, 14 legitur dictio *usum u litteram celebrasse* sicut p. 81, 2 in re singulari ex Romano ducta.

In tractatu de ix terminatione p. 91, 25 verbis *e quibus est Lucretius* obiter poeta commemoratur, quem legimus apud Romanum de analogia p. 117, 18. 120, 33, de adverbio 207, 3. 210, 5. 204, 14. 207, 3, in capite XV: 58, 24. 62, 14. 90, 21. 93, 21. 92, 30. Tamen non ita verisimile est nostro loco Lucretium ad Romanum revocandum esse.

Totam hanc capitis XV partem claudit Romanus p. 92, 29—93, 2 tractatu de monosyllabis x terminatis cognato cum p. 92, 24, ubi generalis regula de x terminatis vocabulis stabilitur. Laudantur in eo Romani scriptores Lucretius et Lucilius.

Priusquam progreditur disputatio, Romani vestigia in universis regulis capitis XV deprehensa colligamus. Romanus Charisius respexit in terminatione:

- a: p. 52, 6—13. 53, 12 *Romanus* — 18. 53, 30—55, 20.
- e: p. 59, 11 *hoc* — 15 *dixit* (?). 60, 1 *neutra* — 18.
- o: p. 63, 14 *haec* — 30 *dearum*. 64, 1 *exceptis* — 3 *Karthaginis* (?). 64, 26 *Turbo* — 65, 5.
- u: p. 65, 30 *et* — 66, 10 (?).
- as: p. 66, 17 *quamvis* — *Age modo* (?). 66, 21 *quamvis* — 22 *Calchantem* (?).
- es: p. 67, 13 *similiter* — 21 *repudiasse*. 68, 2 *Chremes* — 6. 68, 16 *ut* — 18. 68, 34 *es* — 69, 5 *requiem* (?).
- m: p. 70, 25—71, 11.
- ix: p. 91, 25 *licet* — *Lucretius* (?).

Cum tota pars capitis XV, de qua disputavi, Palaemone nitatur quasi fundamento, cuius doctrina Romani

copiis augetur, inde a p. 93, 3 usque ad exitum capitis solus auctor Romanus a Charisio adhibetur. Cuius partis praefationem p. 93, 3—94, 8 inaequalitatem vel anomaliam sermonis latini, quae ad numerum derivationem deminutionem et ad coniungenda nomina pertineret, docere uno contextu atque tenore recte iam Spengelius l. l. p. 510 intellexit. Cuius commentarioli auctorem cum Morawskius p. 350 pro incerto habeat, Marschallius p. 48 contra non dubitat, quin eum Palaemoni vindicet, hoc uno argumento ductus, quod Vergilii verba p. 93, 11 apud Palaemonem quoque legantur p. 34, 25. Brevissima sane argumentatio et falsissima, cum ad Plinium communem Romani et Palaemonis auctorem Vergilius recte revocetur! Quid? quod multa indicia occurrunt, quibus Romanum cognoscas? Atque hoc quidem argumentum, quo Palaemonem defendere poterat, Marschallius ipse removet. Verba enim p. 93, 3 *quae suo quoque titulo praedicta sunt* cum Keilius adnotet ad Palaemonis caput XI p. 31, 28 referenda esse, Marschallius existimat titulos Charisii negligentia obscuratos esse. Ego autem haesito, num tituli sint capitis XI intellegendi an potius Romani lemmata antecedentia. Sed utut id est, Vergilii versus p. 93, 7 paulo post p. 99, 1 sub Romani titulo *frena* recurrit; verba p. 93, 9 *quae ad pondus numerum mensuramque rediguntur* apud Romanum de analogia p. 141, 22 invenies: *de his est nominibus quae, cum pondere numero mensuraque constant, semper sunt singularia* cf. 90, 10; verba p. 93, 18 *alia* — 23 *aera* cum Catonis et Lucretii locis invenies de analogia p. 120, 33—121, 5 et 135, 7—9; verba p. 93, 24 *alia* — 26 *auctore* cum Cinnae commemoratione invenies de analogia p. 143, 32—144, 2 et 145, 31—146, 2. Deinde inter vocabula, quae *unius tantum casus sunt* p. 93, 26 secus nominatur, quocum consentit, quod p. 80, 16 sub titulo *secus* ex Romano sumpto additur: *quod per omnes casus integra forma declinatur*. Item derivationis inaequalitas, de qua p. 93, 28 dicitur, exemplo probatur Romani p. 83, 13: *caprina et apruna cur dissimiliter derivetur quaeri solet*, cuius generis aliud exemplum praebere videtur lemma p. 106, 1 *Albani*. Porro Velii Longi commemoratio (v. i.) p. 94, 1 Romanum decet, qui eundem de adverbio p. 210, 7 nominavit, quamvis idem apud Palaemonem p. 175, 14 et 113, 29 cf. 556, 22 occurrat. Praeterea deminutionis inaequalis exemplum, quod est p. 94, 4 *pastillus*, antea sub titulo ex Romano hausto p. 90, 5 *panis* invenitur, ubi legitur: *deminutione autem panis pastillus dicitur* et Romanus de ea quoque panis vocabuli inaequalitate loquitur, quod pluralitate panis careat: *nec puto panem plurali numero dici posse, quoniam unica res est et ad pondus redigitur*. Cf. 105, 8 *paniculae* 79, 20 *loculos* 79, 23 *catinus* 80, 5 *galeros*. Denique in coniungendo p. 94, 5 rationis inaequalis exemplum esse videtur ex Romano sumptum p. 100, 14 *amphora si declines amphorarum facit, at ex hoc iunctim X milia amphorum dicimus*.

Commentatio Romani de inaequalitate vel anomalia, quae respondisse videtur libro de analogia, desinit p. 94, 8 fortasse non toto ambitu tradita, cum e. g. inaequalitatem generis nominum iure quis desideraret. Equidem enim mihi persuasi multa lemmata quae sequantur ex huius commentarioli expositione Charisium transtulisse maximeque ea quidem, quae ad genus et numerum spectent. Nemo autem cum in dubitationem vocaverit, quin Charisius in priore capituli parte in rebus singularibus eundem auctorem sequatur atque a p. 94, 9 usque ad finem p. 112, 12, iam de his quoque prioris partis titulis una faciam verba: p. 58, 15 *calumnia* — 25. 61, 29 *hoc tapete* — 62, 19. 63, 5 *cummi* — 7. 65, 6 *margo* — 28. 70, 16 *fides* — 24. 71, 12 *contagium* — 74, 4. 74, 28 *penus* — 82, 12. 83, 3 *iter* — 84, 11. 85, 6 *gibber* — 12. 86, 7 *successor* — 14. 87, 2 *hoc femur* — 7. 87, 22 *gluten* — 88, 4. 88, 10 *supellex* — 20. 89, 22 *pulvis* — 91, 21. 91, 26 *pix* — 28. 92, 23 *fornax* — 28. 92, 29 *ceterum* — 93, 2. Haec lemmata, quod ad formam, quod ad rem narratam, quod ad versus laudatos attinet, prorsus similia sunt iis, quae a p. 94, 9 leguntur. Quibus ex titulis ii sine dubio inter se cohaerent, qui eandem quaestionem grammaticam tractant, praesertim cum saepe deinceps positi sint. Quaeritur autem de orthographia, de genere, de numero, de declinatione, de formatione et significatione, de copulatione et constructione, de comparatione, de adverbio, de pronomine, de coniunctione. De orthographia agitur titulis: p. 58, 15 *calumnia*, 17 *mensam*, 21 *Palilia*, 23 *camara*, 73, 17 *pulchrum*, 75, 4 *servus*, 8 *assiduus*, 13 *tus*, 76, 19 *delirus*, 82, 7 *Graccus*, 94, 21 *forfices*, 95, 3 *ad aequas*, 7 *vinea*, 96, 9 *alicam*, 13 *polenta*, 97, 15 *manibias*, 98, 12 *erumnam*, 102, 1 *cilones*, 102, 14 *nihil*, 103, 21 *harena*, 28 *gulam*, 104, 5 *lingula*, 105, 5 *scriptulum*, 12 *scida*, 14 *palpetras*, 106, 20 *nomenclator*, 107, 33 *pecunia*, 109, 9 *spongia*. Cf. 77, 14 *clipeus*, 112, 5 *sed*, 8 *haud*. Qui tituli sine dubio sumpti sunt ex Romani libro περί ὀρθογραφίας (Neumann. p. 17), ad cuius titulum *copulare* Romanus ipse provocat in capite de analogia p. 135, 15 sub titulo Pliniano *laterale an laterare* cf. 118, 33 *aqualium an potius aquarium*. Deinde ad genus nominum spectant haec lemmata: p. 61, 29 *tapete*, 65, 6 *margo*, 71, 27 *forum*, 72, 1 *callum*, 12 *caelum*, 17 *ocimum*, 23 *mendum*, 30 *pistrinum*, 76, 14 *locus*, 77, 5 *balteus*, 11 *curriculum*, 14 *clipeus*, 79, 15 *caseus*, 23 *catinus*, 80, 5 *galeros*, 11 *calamistros*, 15 *secus*, 20 *alvum*, 81, 11 *sibilus*, 83, 26 *papaver*, 84, 5 *puer*, 86, 7 *successor*, 89, 22 *pulvis*, 90, 5 *panis* (cf. 141, 20 *panium*), 13 *anguis*, 20 *sanguis*, 24 *neptis*, 92, 23 *fornax*, 29 *ceterum* (grex calx), 94, 9 *praetextum*, 98, 17 *frena*, 99, 3 *balneum*, 15 *Olympia*, 100, 16 *cliens*, 26 *intiba*, 101, 4 *clunes*, 102, 20 *heres*, 103, 12 *capparim*, 104, 7 *porros*, 9 *gausapa*, 105, 17 *sagum*, 19* (pampinus), 106, 10 *parobsides*, 12 *sal*, 24 *palumbes*, 107, 25 *serta*, 108, 4 *margarita*, 20 *simiam*, 109, 7—8*, 110, 8 *dies*. Cf. 74, 28 *penus*, 97, 10 *hos*

pugillares, 106, 31 *alvaria*, 107, 4 *naris*, 109, 17 *stirps*. Vocabula porro, quae in singulari vel plurali numero tantum in consuetudine sunt, qua de re in Romani commentatione de anomalia p. 93, 4 exponitur, hi praebent tituli: p. 72, 6 *lignum*, 75, 15 *bovus*, 79, 20 *loculos*, 81, 20 *quinquatrus*, 81, 24 *stomachus*, 91, 26 *pix*, 95, 12 *barbam*, 96, 7 *inimicitiae*, 97, 10 *hos pugillares*, 98, 14 *ostia*, 101, 17 *insomnia*, 104, 20 *capillum*, 106, 31 *alvaria*, 107, 4 *naris*. Cf. 71, 27 *forum*, 76, 14 *hic locus*, 98, 17 *frena*, 99, 3 *balneum*, 104, 7 *porros*, 106, 12 *sal*. Tum tituli ad declinationem referendi mirum in modum conspirant cum Romani capite de analogia, ut ex hoc potissimum fluxisse videantur. In ipso vero hoc capite Romanus semel relegat legentem ad librum *de consortio casuum* sub titulo p. 132, 27 *Irim* ita: *licet Varro et Tullius et Cincius, ut de consortio casuum diximus, huius Sarapis et huius Isis dixerint*. Quibus verbis cum titulus p. 89, 24 *Sarapis* respondeat, ubi Varronis exemplum re vera legitur, hic quoque Romani liber capiti XV materiam dedisse videtur (Keil. praef. p. XLVII, Schottmueller. p. 24, Neumann. p. 17). Iam accuratius consensum capitis XV et XVII examinanti difficultas haec expedienda est, quod in magna similitudine differentiae quaedam non negandae sunt. Velut exempla in hoc et illo capite allata non semper eadem leguntur, et Vergiliana Romanus solet Maronis nomine citare, non Vergilii, ut poeta in capite XV vocatur. Priore argumento utuntur Christius et Morawskius ad sententiam probandam tertium uberiores auctores et a Charisio in capite XV et a Romano in libro de analogia usurpatum esse. Altero argumento Neumannus p. 18 ductus miram statuit sententiam in capite XV non Charisium ipsum sed alium grammaticum ex Romano exscripsisse, praesertim cum Charisium non bis idem excerpisse verisimile sit. Et hoc argumentum eo refutatur, quod non bis idem re vera exscriptum est, ut difficile sit discernere, utrum idem lemma libri de analogia communis fons aestimandus sit, an aliud lemma, quo Romanus eandem regulam grammaticam in simili vocabulo iteraverit. Deinde cum ostenderit Charisium hoc caput composuisse Palaemonem et Romanum miscentem, Charisii culpa factum est, quod poeta ab altero auctore Vergilii ab altero Maronis nomine appellatus ab ipso uno nomine appellatur. Certe inde omnino nihil de auctore concludi potest, sicut apud Nonium de diversis auctoribus non cogitandum est, quia M. Tullius Cicero modo M. Tullius modo Cicero appellatur. Denique uberiores copiam communem capitis XV et XVII fontem continuisse verum est, unde ratione colligitur Romanum multo uberiores fuisse, quam hodie in Charisii excerptis legatur. Sed de hac re in tertia totius commentationis parte verba faciam, si de indole atque natura libri ἀπορμῶν agemus. Hic sufficiat admonere Charisium Romani librum περὶ ὀρθογραφίας et de consortio casuum et, quod statim apparebit, librum de adverbio in capite XV inspexisse, ut eum librum de ana-

logia adhibuisse extra dubitationem sit. Enumero titulos ad declinationem pertinentes, cum iungam comparationem cum capite de analogia (cf. Schottmueller. p. 21).¹⁾ Sunt tituli hi:

- p. 62, 9 *vectigale* cf. 146, 31 *vectigaliorum*, 117, 18 *animale*.
 63, 5 *cummi* cf. 143, 30 *senapi* (107, 31 *sinapi*).
 65, 16 *ambo* cf. 119, 9 *ambos*.
 70, 19 *pubes* cf. 140, 19 *pubes*.
 71, 20 *tergum* cf. 146, 3 *tergum*.
 73, 12 *plurum* cf. 125, 3 *compluria* (v. 60, 15).
 74, 27 *penus* cf. 140, 11 *penu*.
 74, 34 *carduus*.
 78, 4 *Lucius*.
 83, 3 *iter* cf. 134, 12 *iteris*.
 83, 8 *pater* cf. 140, 17 *patris*.
 83, 30 *Alexander* cf. 122, 3 *Alexander*, 128, 1 *Euandrus*.
 85, 11 *aer* cf. 121, 12 *acrem*.
 87, 2 *femur* cf. 130, 36 *femini*.
 87, 22 *gluten* cf. 131, 19 *gluten*.
 88, 10 *supellex* cf. 144, 13 *supellex*.
 89, 24 *Sarapis* cf. 132, 27 *Irim*.
 90, 3 *gliris* cf. 131, 16 *glis*.
 95, 18 *inberbi*.
 95, 22 *haec ficus* cf. 128, 20 *ficos*.
 98, 3 *vultur* cf. 147, 14 *vultur*, 147, 10 *vulturius*.
 100, 9 *Arabs* cf. 123, 8 *Arabis*.
 100, 14 *amphora* cf. 56, 4 ubi: *Romanus* ... in libro de analogia.
 102, 4 *lactis*.
 103, 15 *cassidem*.
 103, 26 *capo*.
 104, 1 *Leontion*.
 105, 1 *bonae frugi*.
 105, 4 *oscinis* cf. 139, 11 *oscen*.
 107, 6 *mugil* cf. 136, 22 *mugil*.
 107, 9 *pater familias* cf. 120, 8 *Augustas*.
 107, 31 *sinapi* cf. 143, 30 *sinapi*, 144, 10 *sinapis*.
 110, 1 *quies* cf. 142, 3 *quies* (v. 69, 1. 128, 13).
 Cf. 90, 5 *panis*, 141, 20 *panium*.
 106, 24 *palumbes*, 140, 14 *palumbes*.

Reliquus est unus titulus capitis XV simillimus alteri libri de analogia, qui quidem non ad analogiam declinationis sed formationis et significationis referendus est, p. 109, 28 *pometa* = 140, 15 *pometa*, quorum lemmatum consensu firmatur sententia mea ceteros articulos et formationem et significationem respicientes a

1) Cf. Boelte annal. philol. 1888 p. 415.

Romano non alienos esse. Sunt autem hi: p. 71, 12 *contagium*, 16 *servitium*, 72, 19 *russeum*, 73, 7 *pulmentum*, 21 *eboreum*, 75, 16 *podagrosus*, 18 *aeditumus*, 20 *lanius*, 76, 3 *assarius*, 21 *cubicularius*, 81, 3 *munificus*, 82, 12 *conlactaneus*, 83, 16 *heber*, 85, 6 *gibber*, 86, 11 *torpor*, 14 *favior*, 88, 16 *vertex*, 90, 1 *brevis*, 99, 8 *olivam*, 19 *redi-viva*, 22 *necessitas*, 25 *vici*, 100, 4 *lora*, 102, 12 *latera*, 103, 4 *labra*, 24 *leaena*, 104, 28 *bovile*, 105, 8 *paniculae*, 9 *φυλακτήριον*, 106, 1 *Albani*, 21 *saturitas*, 108, 3 *fal anx*, 27 *suovetaurilia*, 109, 14 *strigem*, 17 *stirps*, 26 *stips*, 28 *pometa*, 110, 3 *Sibyllam*. Porro copulationem et constructionem, quarum inaequalitatem Romanus p. 94, 5 breviter stringit, ostendunt tituli: p. 72, 21 *septimum decimum*, 73, 3 *quintum tricensimum*, 79, 6 *praefectus fabrum*, 82, 5 *iuris consultus*, 99, 28 *observans*, 108, 13 *similis*. Comparationi servit unus titulus p. 83, 21 *celer*. Cum tituli enumerati nomen contineant, nonnulli etiam alias partes orationis amplectuntur: pronomen adverbium coniunctionem. Quae res adeo Spengelium l. l. p. 510 adn. offendit, ut extrema Charisii verba a p. 110, 23 ab hoc capite aliena esse fingeret, id quod iniuria summa fecit, cum etiam inter lemmata nominalia talia legantur. Potius haec a Romano nata credemus, qui capiti de analogia quoque inspersit lemmata pronominalia p. 128, 5 *ego*, 133, 1 *im*, 136, 15 *meus*, 145, 14 *tu*, 17 *te*, 138, 7 *neminis*, 126, 29 *damnas*, qui praeterea in capite de adverbio eodem ordine eadem lemmata praebet (Neumann. p. 16). Adverbialia autem lemmata in capite XV insunt haec:

p. 79, 10 *largus* cf. 195, 12 *ampliter*, 197, 22 *duriter*.

81, 6 *sincerus* cf. 218, 11 *sincere*.

81, 26 *divinitus*.

81, 28 *nudius tertius* cf. 207, 20 *nudius tertius*, 215, 15 *perendie*.

101, 1 *large* cf. 204, 22 *large*.

109, 1 *quo loco*.

109, 10 *plure* cf. 211, 27 *plure*.

111, 16 *intro*.

111, 21 *peregre*.

Pronomina extant haec: p. 90, 30 *quis*, 96, 15 *nemo*, 110, 23 *is*, 111, 3 *se*, 7 *nullus*, 9 *mi* (cf. 136, 15 *meus*), coniunctiones denique: 111, 23 *quando*, 27 *quando*, 112, 5 *sed*, 8 *haud*, quas dolendum est hodie apud Romanum a Charisio nimis abbreviatum non legi.

Omnes articulos singulares, de quibus exponendum est, percensuimus ratione habita rerum grammaticarum, quas multis modis cum Romano consentire vidimus. Iam si unumquemque articulum certo generi grammatico assignavi sive ad declinationem sive ad genus sive ad numerum sive ad significationem et formationem spectanti, hoc non ita intellegas velim, quasi necesse sit, uni classi omnis titulus tribuatur. Immo sunt tituli, qui respiciant una significationem atque declinationem vel significationem atque formationem vel signi-

ficationem atque genus, item qui respiciant una declinationem atque formationem, declinationem atque genus al. Sed hoc nihil refert. Aliae res grammaticae certe in quaestionem non vocantur.

A rebus grammaticis in quaestionibus singularibus capitis XV tractatis proficiscor ad scriptores laudatos, quos cum Romano comparabo, ut a Romano eas originem ducere evincam. Iam supra nonnuquam in regulis universis vidimus auctores occurrere, quos inter Charisii auctores Romanus solus citare solet. De his dico. In titulis igitur Romani in capite XV leguntur:

Afranius p. 105, 17. 100, 16. 108, 20 sicut de analogia: 145, 27. 145, 26. 119, 15; 19; 23; de adverbio: 203, 35. 205, 8. 212, 13. 197, 5. 200, 13. 204, 3. 207, 10; 21. 213, 8; 13. 215, 3. 216, 22. 217, 4; 15. 218, 26. 219, 20. 221, 1. 200, 28. 208, 1. 210, 1. 214, 15. 220, 4; 7. 200, 18. 196, 27. 203, 3. 205, 23. 208, 26. 213, 5. 215, 1. 217, 6. 218, 17. 222, 19. 223, 24; de interiectione: 241, 1. 240, 14. 240, 13. 241, 12; 15; 18; denique p. 114, 27, ubi Romanus disertim laudatur.

Accius p. 81, 2. 91, 7. 96, 8 v. s. ad 63, 24.

Augustus p. 104, 12 sicut de analogia: 129, 8; de adverbio: 209, 16; 18.

Caecilius p. 104, 2 sicut de analogia: 122, 11. 130, 4. 144, 17. 132, 4; de adverbio: 201, 12; 15. 207, 20; de interiectione: 241, 29.

Licinius Calvus p. 80, 20. 81, 24. 101, 10; 13. 77, 3 sicut de analogia: 147, 7; de adverbio: 224, 19; de coniunctione: 229, 9.

M. Cato p. 102, 9. 72, 6. 83, 28. 91, 17. 73, 7; 8. 104, 29. 90, 20 et (de inaequalitate) 93, 20 sicut de analogia: 134, 4. 135, 7. 126, 23. 121, 3; de adverbio: 197, 20. 217, 8. 202, 11. 206, 9. 215, 20. 219, 19. 220, 16. 221, 8. 202, 20. 208, 19. 212, 1. 216, 11. 199, 28. 202, 23. 205, 12; 17. 207, 25. 208, 23. 209, 8. 213, 3; 4; 7. 214, 10; 28; 29. 218, 1; 15. 222, 31; 34. 216, 17. 220, 23. 221, 14. 222, 14; 16. 224, 5. 224, 14. 217, 4; de coniunctione: 229, 27; de interiectione: 240, 1.

Helvius Cinna p. 80, 22 et (de inaequalitate) 93, 25 sicut de analogia: 124, 5. 134, 12. 145, 31.

Fabianus p. 105, 14. 106, 14; 15; 16 sicut de analogia: 142, 14. 146, 28.

Gellius p. 71, 29 v. s. ad 54, 13.

C. Gracchus p. 102, 27. 107, 24. 80, 9 sicut de adverbio: 208, 20. 196, 25. 202, 9. 223, 8; de interiectione 240, 16.

Laberius p. 81, 2. 83, 20. 75, 17. 101, 4. 108, 23. 97, 13 sicut de adverbio 209, 13, 204, 23. 206, 7. 202, 15.

Livius Andronicus p. 84, 6 sicut de adverbio: 197, 15.

Lucilius p. 71, 28. 78, 8. 83, 15. 85, 7. 95, 23; 26. 98, 9. 109, 11. 111, 17. 98, 3. 82, 6. 71, 31. 72, 8. 94, 19. 100, 29. 105, 8. 78, 12. 79, 1. 100, 7. 94, 24; 27. 79, 17. 93, 2. 106, 28. 96, 10. 72, 30. 97, 4 v. s. ad 54, 25.

Lucretius p. 58, 24. 62, 14. 90, 21. 92, 30 et (de inaequalitate) 93, 21 v. s. ad 91, 25.

Aemilius Macer p. 65, 7. 72, 17. 100, 33. 107, 4. 81, 18 sicut de analogia: 133, 11; 14.

Maecenas p. 79, 24 sicut de analogia: 146, 29.

Martialis p. 95, 30 sicut de analogia: 128, 21.

M. Messalla p. 104, 18 sicut de analogia: 129, 7. 146, 34.

Cornelius Nepos p. 101, 3 sicut de analogia: 146, 19. 141, 24. 141, 13; de adverbio: 220, 12.

Pacuvius p. 83, 6. 109, 24. 101, 20. 91, 18. 102, 23 v. s. ad 63, 20.

Asinius Polio p. 62, 16. 84, 11. 100, 24. 80, 2. 77, 15. 97, 11 sicut de analogia: 146, 33. 134, 3.

Pomponius p. 77, 18. 79, 19 v. s. ad 52, 9.

Tibullus p. 87, 3. 90, 13 sicut de analogia: 130, 36. 145, 8. 126, 4.

Titinius p. 103, 29 v. s. ad 55, 5.

Trogus p. 102, 10 sicut de analogia: 137, 9.

Varro Atacinus p. 90, 18 sicut 61, 9, ubi Romanus disertim laudatur, et de analogia: 137, 15. Quos praeter plurimos scriptores inveniuntur apud Romanum in capite XV, qui alias apud eundem non occurrunt: Cassius Severus 104, 11 Labienus 77, 14 Marcus 102, 23 Melissus 101, 4 Nelei carmen 84, 8 Propertius 89, 22. 107, 27. 103, 16 v. s. ad 67, 13 Rabirius 65, 9 Scaevola 101, 7 Cornelius Severus 80, 7. 81, 16. 86, 7. 100, 24. 105, 19. 107, 29, similiter atque nonnulli scriptores in solo libro de analogia, nonnulli in solo libro de adverbio reperiuntur. Denique auctores grammatici iidem nominantur atque a Romano: Aelius Stilo, Aurelius Opilius, Sisenna, Varro, Caesar, Valgius, Verrius, Modestus, Plinius.

Cum totum caput XV libri primi Charisiani enarravi eos locos Romano vindicans, quos comparatio cum Romano ab hoc profectos esse docet, ostendisse mihi videor: Charisium primum universis Palaemonis regulis non nunquam immiscuisse Romanum, deinde singulis extremitatibus subiunxisse Romani quaestiones de singulis vocabulis, denique Palaemone omisso Romanum solum adhibuisse in tractatu de inaequalitate et in sequentibus quaestionibus.

II C. Iulii Romani reliquias investiganti praeter caput XV libri primi examinandus est exitus libri quarti p. 288, 1—290, 9. Ibidem post lacunam duarum, ut Keilio videtur, membranarum in codice Neapolitano extant commentationes *de Saturnio* et *de rythmo et metro*, quas Keilius in adnotatione bene assignat capiti *de versibus* a Charisio in dispositione p. 6, 10 indicato. Tractatum autem de Saturnio, quem primus edidit et enarravit Schneidewinus *Flavii Sosipatri Charisii de versu Saturnio commentariolus ex codice Neapolitano nunc*

primum editus Gottingae 1841, statuit vir doctissimus continere doctrinam a Laevio Ennio Accio proficiscentem satis diversam a ceteris grammaticis: Mario Victorino gram. lat. VI p. 138, 30 Censorino VI p. 615, 7 Atilio Fortunatiano VI p. 293, 25 quibus addas Terentianum Maurum VI p. 399 vers. 2497 — 2524 Caesium Bassum VI p. 265, 8 Marium Plotium Sacerdotem VI p. 531, 3 Servium de centum metris IV p. 466, 5, idemque nominis Saturnii explicationem apud Charisium p. 288, 23—289, 2 extantem abhorrrere animadvertit a Festo p. 325, 10 Mario Victorino gram. lat. VI p. 139, 1 Atilio Fortunatiano VI p. 283, 13. 293, 25 Diomede I p. 512, 18 Acrone in Horat. ep. II 1, 158 s. Aurelio Victore Origo urb. Rom. cap. IV. Sed auctorem Charisii Schneidewinus p. 13 nescire se fatetur, nisi forte cogitare liceat de Varrone Laevii poetae aequali collato loco de ling. lat. VII p. 36. Probabiliter vero Schottmuellerus *de C. Plinii S. libris gram.* p. 15 coniecisse mihi videtur commentariolos *de Saturnio* et *de rythmo et metro* C. Iulii Romani esse, apud quem exempla Laevii et Accii legantur. Atque Laevii quidem de Saturnio p. 288, 6; 13 citatur *Phoenix novissima ode Erotopaignion* ut apud Romanum in capite de adverbio p. 204, 16 *Ἐρωτοπαιγνίων* VI laudatur et de analogia p. 145, 21 *Cypriae Iliados liber I*. Accius autem occurrit de Saturnio p. 288, 16; 20 et de rythmo et metro p. 290, 1 ut de analogia 117, 14. 126, 13; 20. 141, 34, de adverbio 203, 10. 220, 9 et in capite XV in locis ex Romano sumptis cf. s. ad 63, 24.

III Tertium locum Romano recte vindicavisse videtur Usenerus in annal. philol. vol. XCV p. 247, qui legitur in libri II capite de adverbio post Palaemonis ante Romani tractatum p. 189, 25 *conlata* — 190, 4 *legendum*. Quae verba ad comparisonem adverbiorum spectantia a Palaemone reconditiore doctrina differunt, cum Varronis liber III *περὶ χαρακτήρων* et Plauti complures versus citentur. Si autem hoc quoque Usenerus recte invenit — aliter senserunt Ritscheliuss et Wilmannsius v. i. Varronem — Varronis hunc librum grammatica praecepta de typis vocabulorum formationis dedisse, cuius fragmentum Charisii verba a p. 189, 25 *propius* — 190, 4 *legendum* sint, de Romano auctore dubitari nequit, qui grammaticum Varronem saepe affert. V. Varro.

Ut summam commentationis de C. Iulio Romano a Charisio servato tabula oculis subiciam, Romano tribui hos Charisii locos:

libri I cap. XV: p. 52, 6—13.

53, 12—18.

53, 30—55, 20.

56, 4—7.

58, 15—25.

59, 11 hoc — 15 dixit (?).

60, 1 neutra — 18.

- libri I cap. XV: p. 61, 6—14.
 61, 29—62, 19.
 63, 5—7.
 63, 14 haec — 30 dearum.
 64, 1 exceptis — 3 Karthaginis (?).
 64, 26 Turbo — 65, 5.
 65, 6—28.
 65, 30 et — 66, 10 (?).
 66, 17 quamvis — Age modo (?).
 66, 21 quamvis — 22 Calchantem (?).
 67, 13 similiter — 21 repudiasse.
 68, 2 Chremes — 6.
 68, 16 ut — 18.
 68, 34 es — 69, 5 requiem (?).
 70, 16—24.
 70, 25—71, 11.
 71, 12—74, 4.
 74, 28—82, 12.
 83, 3—84, 11.
 85, 6—12.
 86, 7—14.
 87, 2—7.
 87, 22—88, 4.
 88, 10—20.
 89, 22—91, 21.
 91, 25 licet — Lucretius (?).
 91, 26—28.
 92, 23—28.
 92, 29—93, 2.
 93, 3—94, 8.
 94, 9—112, 12.
- cap. XVI: p. 114, 1—6.
 114, 25—28.
- cap. XVII: p. 116, 30—147, 16.
- lib. II cap. XIII: p. 189, 25—190, 4.
 190, 8—224, 22.
- cap. XIV: p. 229, 3—32.
- cap. XV: p. 232, 7—9.
 236, 17—238, 14.
- cap. XVI: p. 239, 1—242, 12.
- lib. IV: p. 288, 1—290, 9.

Caput II.

DE C. IULII ROMANI AUCTORIBUS AB IPSO NOMINATIS.

Ex C. Iulii Romani reliquiis a Charisio servatis, quae multorum grammaticorum nomina et doctrinam continent, magna lux in totam historiam grammaticarum Romanorum litterarum redundat. Cum enim grammatici alii velut Nonius (cf. L. M u e l l e r. Non. ed. v. II p. 258 et dissertationem meam *De Nonio Marcello et Verrio Flacco* Berolini 1890 editam p. 39) fontes, unde copiam suam derivarint, prorsus dissimulent alii velut Diomedes et Priscianus rarius indicent, Romanus ut Gellius et Servius saepe auctorum suorum nomina et libros cum legente communicat. Quantum fructus autem historia grammaticorum latinorum cepit ex praeclaris commentationibus Iuliani Kretschmeri *de auctoribus A. Gellii grammaticis* et Iohannis Kirchneri *de Servii auctoribus grammaticis quos ipse laudavit* annal. phil. sup. VIII p. 467—533. Quorum exemplum secutus Romani auctores tractabo. Proficiscendum est ab iis Romani articulis, ex quibus grammatici cuiusdam nomen apparet. Deinde circumspiciendum est, num cum his articulis, quod ad quaestionem grammaticam narratam vel ad versus laudatos attineat, alii sint cognati. Denique examinandum est, num, quae ex Romano de grammatico quodam discamus, cum aliorum grammaticorum de eodem testimoniis conspirent. Alia porro quaestio semper respicienda est haec, utrum Romanus grammaticum excitatum ipse inspexerit an ab alio laudatum acceperit. Illud facile cognoscitur, si auctorem ad verbum excerpserit, hoc, si in uno articulo duo grammatici commemorantur, quorum alter ab altero pendet. Iam necessarium fortasse videatur grammaticos a Romano nominatos eo ordine percenseri, ut primum de eis agam, quorum libros Romanus ipse evolverit, deinde de ceteris ab his citatis vel ita, ut auctorem quemque a Romano ipso adhibitum sequantur statim ii, quos apud hunc invenerit, velut Plinium grammaticos a Plinio nominatos. Sed quoniam Romanus in diversis capitibus diversos auctores adhibet aut eosdem ita, ut in altero capite grammaticum ipsum viderit, in altero ex fonte primario exscripserit, necesse est de unoquoque auctore Romani separatim disputetur secundum ordinem ex aetate qua floruerit petitum. Qua in re difficultatem sane praebent grammatici, quorum aetas admodum dubia est: Ennius et Sisenna, si intellegendi sunt clari nominis grammatici iuniores, Fl. Pomponianus, Asper, Velius Longus, Paulus, Sacer, Ἀκύλας, deinde qui ante Romanum a nullo grammatico excitantur, non ita multo igitur ante hunc vixisse videntur, quos extremo loco tractavi: Arruntius Celsus, Flavius Caper, Hellenius Acron, Festus, Porphyrio, Statilius Maximus, Marcius Salutaris, Umbrius Primus.

Aristophanes. Aristarchus.

Nobilissimos grammaticos Alexandrinos Aristophanem et Aristarchum, qui insigni auctoritate floruerunt alter in exitu tertii et initio secundi a. C. saeculi (Suidas: Ἀριστοφάνης) alter eius discipulus in medio secundo saeculo invenis a Romano excitatos in initio libri de analogia Char. p. 116, 30 *Analogia est, ut Graecis placet, συμπλοκὴ λόγων ἀκολουθῶν, eaque generalis est. specialis vero est quae spectatur nunc in rebus nunc in rationibus occupata; cui Graeci modum istius modi condiderunt, ἀναλογία ἐστὶν συμπλοκὴ λόγων ἀκολουθῶν ἐν λέξει. huic Aristophanes quinque rationes dedit vel, ut alii putant, sex; primo ut eiusdem sint generis de quibus quaeritur, dein casus, tum exitus, quarto numeri syllabarum, item soni. sextum Aristarchus, discipulus eius, illud addidit, ne umquam simplicia compositis aptemus.* Apparet grammaticum a definitione analogiae incipientem Graecos sequi, quibus Romani omnes grammaticarum notionum definitiones debent, Aristophanem et Aristarchum¹⁾, qui sex genera analogiae statuerint. Quorum generum unum analogiam exitus non a Graecis grammaticis profectum esse voluit A. Nauckius *Aristophanis Byzant. gram. Alex. fragmenta* p. 270, quod Keilius in Charisii adnotatione comparato loco Varronis de ling. lat. X 21 recte refutat. Sed Graecorum memoriam unde Romanus petiverit, quaeritur. Nam eum ipsum grammaticos Graecos adisse minime credibile est, praesertim cum hoc loco solo occurrant. Immo a Plinio primario capitis de analogia auctore, qui etiam in nat. hist 8, 13 Aristophanem grammaticum commemorat, laudatos accepisse videtur, Plinium vero suspicor ne ipsum quidem Graecorum libros inspexisse, sed eos apud Varronem repperisse, quem saepe in capite de analogia adhibuit (v. Varro. Plin.). Varronem autem constat ut in anomalia Chrysippo (de ling. lat. X 59, IX 1, VI 2. 11. 56) sic in analogia Aristophane et Aristarcho niti, quorum hic laudatur de ling. lat. VIII 68, IX 1. 43, ille V 9, VI 2, IX 12, X 68. Nihil contra hanc argumentationem facit, quod in fragmento Donatiano gram. lat. VI p. 275 eadem atque Charisiana verba cum Aristophanis et Aristarchi commemoratione leguntur, cum Donatianus Charisium exscripsisse videatur, de qua re supra exposui in enarrando capite Charisii XV ad Char. p. 52, 6.

Lucilius.

C. Lucilius poeta in satiris grammaticas res inter alias disseruit cum Accii dictioni adversatus (Nonius p. 226 *statura*) tum eius studiis orthographicis, quae ad genuinas vocales longas spectabant (Ritschl. opusc. IV p. 153). Apud Romanum cum satirarum versus ex Plinio

1) In simili re Aristarchus laudatur a Prisciano gram. lat. II p. 144, 7. 198, 11.

(cf. 85, 7 *gibber* 118, 29 *autumnal* 123, 12 *Arabis* 129, 1 *ficos*) et Capro (cf. 145, 20 *torques*) et aliis fortasse descripti legantur multi, tres locos inveni in capite XV libri I Charisiani, quibus grammatica Lucilii doctrina traditur. Primum p. 78, 4 *Lucius et Aemilius et cetera nomina, quae ante u habent i duplici i genetivo finiri debent . . . idque Varro tradens adicit . . . Lucilius tamen et per unum i genetivum scribi posse existimat. ait enim 'servandi Numeri, numerum ut serve-mus modumque'. nunquam enim hoc intulisset, nisi et Numerium per i huius Numeri faciendum crederet. denique et in libro IX sic ait: 'porro hoc, filius Luci, feceris i solum, ut Corneli Cornificique' et paulo post: 'pupilli pueri Lucili hoc unius fiet'. et Plinius quoque dubii sermonis V adicit esse quidem rationem per duo i scribendi, sed multa iam consuetudine superari (Lucilius v. 315 s. 319 L., p. 46 frg. XIII et p. 45 frg. XI Muell. cf. adnot. p. 223) sub lemmate ex Plinio qui excitatur sumpto Varronis sententiae genetivum verborum in ius finientium per ii terminari opponitur Lucilii, qui in satirarum libro nono, in quo de orthographia vel litteris disputabat testibus Terentio Scauro gram. lat. VII 18, 16 et Velio Longo ib. VII 47, 3 (cf. Graefenhan. hist. phil. II p. 278 L. Mueller. *Leben und Werke des C. Lucilius* p. 39) duobus locis deinceps extantibus (Char. 78, 12 et 15) genetivum unum i habere ostendit. Ex eodem libro IX petita est Lucilii doctrina de diversa significatione et pronuntiatione vocabuli lora p. 100, 5 *lora correpta prima syllaba et feminino genere dicenda est, cum vinum aqua corruptum significat, producta autem neutraliter e corio vincula, ut et Lucilius in IX: 'ipsa si se corio omnia lora'* (Lucil. v. 295 L., p. 53 frg. XLVI M. cf. adn. p. 229: 'fuit qui crederet haec scripta a Lucilio ut distingueret lōra a lōra') ubi Lucilius ipse auctor sententiae grammaticae nominatur, cum et Charisius et Lucilius versu citato de corio dicant. Similiter tertio loco p. 111, 17 *intro est in locum; intus in loco dicimus, ut etiam apud Graecos ἔσω vel εἴσω καὶ ἐνδον. ideoque Lucilius ait: 'nam velut intro aliud longe esse atque intus videmus, sic et apud se longe alid est, neque idem valet ad se. intro nos vocat at sese, tenet intus apud se'* (Lucil. v. 1133 ss. L., p. 50 frg. XXX M. cf. adn. p. 228). Charisii expositio conspirat cum verbis Lucilii, qui inter intro et intus discrimen statuit. Hos duo locos suspicor Romanum et ipsos Plinio debere, quem de dubiae significationis quaestionibus egisse suo loco demonstrabo. Nihil contra facit, quod apud Caprum gram. lat. VII p. 110, 7 et 95, 2 de intro et intus adverbiiis simillima verba leguntur, quem Plinio niti scimus.*

Aelius Stilo.

L. Aelium Praeconinum Stilonem, Varronis et Ciceronis magistrum, circa annum 600 a. u. c. natum esse docuerunt Madvigius opusc. I p. 105 et Ritscheliuss Parerga I p. 239. Cf. Mentz. de

L. Aelio Stilone comment. phil. Ienens. IV p. 6. Cuius sententias grammaticas et etymologicas collegerunt Heusdius *disquisitio de L. Aelio Stilone* p. 64—81, Eggerus Lat. serm. vet. rel. p. 2—13, Mentzius l. l. p. 29, cuius locos Gellianos tractavit Kretzschmerus *de auctoribus A. G. gram.* p. 41, Verrianos Reitzensteinus *Verriani-sche Forschungen* p. 88—92. Romanus eius memoriam sine dubio a Plinio accepit (cf. Mentz. p. 24), qui quem Stilonis librum adhibuerit dubitatur, cum Heusdius p. 60 cogitet cum de libro etymorum tum de opere mere grammatico, Mentzius p. 20 ss. de solo libro etymologico vel glossographico, alii ut Lerschius philos. ling. III p. 146 et Graefenhanus hist. phil. II p. 251 talem librum prorsus negent. In capite igitur de analogia inter lemmata Pliniana ad accusativum pluralis in eis exeuntem spectantia haec duo leguntur deinceps posita: Char. p. 129, 31 *ferocior tam quam peior melior ait Stilo in eis accusativo posse proferri, ferocioreis* et 130, 1 *ferientium ferienteis idem Stilo putat facere debere, ut docenteis saltanteis, quoniam quaecunque secum verbi iura traxissent, ea accusativis pluralibus, adiuvante dumtaxat genetivo plurali, in eis sonarent.* Cf. Mentz. p. 29 fragm. no. 16 et adnotationem p. 42 = Heu. p. 65. Eg. p. 11. Apparet igitur Stilonem de accusativo comparativi et participii disputavisse, quem in eis finiri volebat, si genetivus ium acciperet. Ad comparativum duo praeterea tituli Pliniani pertinent p. 130, 4 *facilioreis* et 137, 27 *maioreis*, quorum hic ab Aelio differt, cum accusativum non ad normam genetivi pluralis sed ablativi singularis redigat. Restat tertius Charisii locus capitis XV p. 84, 10 *puer et in feminino sexu antiqui dicebant, ut Graeci ὁ παῖς καὶ ἡ παῖς, ut in Odyssia vetere ... et in Nelei carmine ... ubi tamen Varro cum a puera dictum putat, sed Aelius Stilo, magister eius, et Asinius contra* (cf. Mentz. p. 31 fragm. no. 33 adnot. p. 48 = Heu. p. 71, Eg. p. 11), ubi Aelius Stilo in quaestione generis una cum Varrone et Asinio commemoratur, quos Plinius nominare solet. Etiam in nat. hist. Plinius Stilonis mentionem facit 9, 123. 14, 93. 33, 29. Cf. Mentz. p. 23.

Aurelius Opilius.

Aurelius Opilius, cuius fragmenta grammatica collegit Eggerus lat. serm. vet. rel. p. 27—31, in medio saeculo septimo floruit. Cf. Lersch. philos. ling. III p. 150, Osann. diar. stud. ant. 1849 no. 25—28, Ritschl. Parerga I p. 364, Graefenhan. hist. phil. II 254. Quem Suetonius gram. 6 p. 105 R. narrat Rutilium Rufum in Asiam secutum Smyrnae libros 'Musarum' variae eruditionis composuisse, quos Gellius I 25, 19 commemorat. Cf. Kretzschmer. *de auctoribus A. G. gram.* p. 41. Ad quos num redeant loci originem et significationem verborum interpretati parum constat, Varronem¹⁾

1) Varronem grammaticum nostrum vocare Opilium, ubi ipse eum

dico de ling. lat. VII 65. 70. 106. 50. 67. 79 et Verrium (cf. Reitzenstein. *Verrianische Forschungen* p. 92) apud Paulum p. 68, 1. 147, 13. 85, 1 et Festum p. 141, 28. 162, 6. Cf. excerpta ex com. in Donat. codicis Voss. 37 gram. lat. V p. 328, 8 et artem anonymam Bernensem gram. lat. sup. p. 75, 34. Apud Romanum Aurelius bis occurrit: in capite de analogia p. 128, 1 *Euandrus Maro, quod, ut ait Aurelius Opilius, Graeca nomina os syllaba finita us debent terminari. usus tamen Euander ...* et in capite XV p. 84, 2 *Alexander et Teucer dici debet; sed et Alexandrus et Teucrus dici possunt, at Vergilius Teucrus et Euandrus, secundum illam scilicet rationem, qua nomina Graeca in os exeuntia Latine in us exire Aurelio placet ...* Apparet ambos titulos ad eundem Aurelii locum redire, quo graecis nominibus in oc finientibus latina in us respondere docuit. In Romanum per Plinium Aurelii doctrina manavit, qui Opilium laudat hist. nat. 28, 7, quem de Euandro et Teucro in eundem modum disserere videmus p. 120, 4 *aestifer an aestiferus? Plinius in eodem libro VI 'ut fatifer ... dici debet ... nec ut quaedam quasi composita, velut Euander Teucer, dici debent et interdum e littera carere.'* Cf. 122, 3 *Alexander*. 122, 4 *ager*.

Gnifo.

M. Antonii Gniphonis grammatici vitam Suetonius gram. 7 p. 105 R. narravit (cf. Lersch. phil. ling. I p. 129 Graefenhan. hist. phil. II 255) cuius aetas inde colligitur, quod Suetonio teste Cicero 'etiam cum praetura fungeretur' (anno 688) scholam eius frequentavit (cf. Macrob. sat. III 12), et quod Ateius Philologus (Suet. cap. 10 p. 108 R.) se discipulum Gniphonis esse profitetur. Eundem Ateium auctorem secutus Suetonius tradit Gniphonem duo volumina *de Latino sermone* reliquisse, cetera quae eius nomine ferrentur discipulorum eius esse. Quibus ex libris fluxisse videntur, quae Quintilianus I 6, 23 cavillatus licentiam grammaticorum, qui ad rationem quae intercederet inter nominativum et genetivum ebur eboris robur roboris fingerent sulphur sulporis guttur guttoris, addit de Gniphone: *sicut Antonius Gniphon, qui robur quidem et ebur atque etiam marmur fatetur esse, verum fieri vult ex his ebura robura marmura*. Cf. Graefenhan. IV 162. Eiusdem grammatici volumen 'quo disputat quid sit festra' Macrobius sat. III 12 commemorat. Ad hunc Gniphonem suspicor redire interpretationem versus Vergiliani, quam Romanus in capite de adverbio de Gnifone refert. Nam differentiae scripturae Gniphon: Gnifo nihil tribuo, cum Suetonii codices differant (Vaticanus: Gniphon, Leidensis: Gnifo, Ottobonianus: gnifo) et Quintiliani codex optimus Ambrosianus praebeat: Gnifo, ubi quidem fo correctura ortum est. Apud Charisium igitur legitur p. 205, 1

inspexerit, contra Aurelium, ubi eius memoriam Servio Claudio debeat, non male Usenerus Mus. Rhen. XXIII p. 682 proposuit.

mox Maro georgicon I 'tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum concilia incertum est'; ubi Gnifo pro cito significare ait. alii paulo post, ut Terentius ... aliud est 'mox Italus Mnestheus'. Quo libro Gnifo Georgicon versum interpretatus sit nescio. Nam ob Romani dictionem *ubi* non necessario cum Burmanno de Gnifonis commentario Vergiliano cogitandum est (Ritschl. Parerga I 363), de quo dubitat etiam Suringarius hist. crit. schol. lat. II p. 230. Contra Buechelerus in commentatione *Ennius et Gniphio* Mus. Rhen. XXXVI p. 335 collato Ennii annalium versu 89 V. contendit hanc doctrinam profectam esse ex Gnifonis commentario Enniano, quem magna cum probabilitate ex schol. Bern. in Verg. Georg. II 119 *acanthi. Gnifo commentatur annalium libro decimo hanc arborem in insula Cercina regionis Africae esse opportunam tincturae, quae in floris sui colorem lanam tinguat, unde vestis acanthia appellatur* evincere studuit. Iam si recte Gnifonem intellegimus grammaticum aetatis Ciceronianae, Romanus librum eius non vidit, sed eius memoriam ab alio nescio quo accepit, praesertim cum hoc solo loco a Romano excitetur.

Ennius.

Ennii grammatici a Romano semel mentio fit in capite XV in re orthographica, quas ex Plinio potissimum haustas esse censeo, Char. p. 98, 12 *erumnam Ennius ait per e solum scribi posse, quod mentem eruat, at per a et e, quod maerorem nutriat* (p. 182 no. LVI V., p. 143 no. XVI M.). Scripturam igitur vocabuli *erumnae* grammaticus ab etymo pendere iudicat. Quaeritur autem, utrum intellegendus sit Q. Ennius poeta (cf. Lersch. phil. ling. I 100 III 137 Ribbeck. annal. phil. LXXV p. 314), quem Festus p. 239 *solitaurilia* tradidit duplicis consonae scripturam per unam litteram factam sustulisse, an cum Hesselio ad Ennii fragm. p. 13 Hertzio *Sinnius Capito* p. 9 Graefenhanio hist. phil. IV p. 124 L. Muellero Q. Ennii *carm. rel.* p. 143 grammaticus Ennius fortasse mediæ saeculi septimi a. u. c. Suetonius enim gram. 1 p. 100 R. L. Cottam auctorem secutus grammaticos duos Ennii libros 'de litteris syllabisque' et 'de metris' una cum libro 'de augurandi disciplina' a poeta abiudicavit. Idem p. 135 R. (cf. Isidori Orig. I 21, 1) narrat vulgares notas Ennium primum mille et centum invenisse disputans de notis a Tullio Tirone Vipsanio Philargyrio Aquila Seneca inventis, ubi viri docti Ennium posteriorem intellexerunt. Sed si Teuffelius hist. litt. Rom. no. 247, 4 opinatur ordine iusto Ennium ante Senecam locum tenere debuisse, huic explicationi adversatur, quod Suetonius Ennium a ceteris segregat, cum dicit *Ennius primus* et pergit *Romae primus Tullius Tiro*. Contra premendum est testimonium Festi p. 352 *topper significare ait Artorius cito fortasse celeriter temere ... Ennius vero sic: 'topper fortasse valet in Enni et Pacuvi scriptis'*. De duobus Enniis verba fiunt, cum Muelleri coniectura prius nomen in 'Sinnius' mutandum

esse non necessaria videatur respicienti Suetonii verba. Item iudico de loco fragmenti Parisini quamvis corrupto gram. lat. VII p. 534, 5 *his solis in adnotationibus Ennii Lucilii et historicorum usi sunt * varrus hennius haelius ...* (v. Keilii adn.). Denique Varronis verba de ling. lat. V 86 *foedus quod fidus Ennius scribit dictum* ad Ennium grammaticum rettulerunt Osannus anal. crit. p. 28 et L. Muellerus p. 143 no. XVI, ut certe ante Verrium fortasse ante Varronem vixerit.

Epicadus.

Cornelius Epicadus teste Suetonio gram. 12 p. 110 R. Sullae libertus, cuius librum de rebus suis imperfectum supplevit et edidit, in medio saeculo septimo extitit grammaticus summae auctoritatis (Arnob. adv. nat. I 59), de quo legas accuratam dissertationem Osanni Symb. II 359 adn. et Petri hist. Rom. rel. I p. CCLXXVII adn. 1. Cuius librum de metris Maximus Victorinus gram. lat. VI p. 209, 9 (= Audacis excerpta gram. lat. VII 336, 27) laudat: *hexameter dicitur an hexametrus? Utrumque, ut Euander et Euandrus, quorum unum venit ex graeca enuntiatione, alterum ex latina. quippe Cornelius Epicadus in eo libro, quem de metris scripsit, 'hexameter' inquit 'versus'*. Nonne quae grammaticus de duplici nominativi formatione vocabuli Euandri docet mirum in modum conspirat cum Romani titulo Pliniano p. 128, 1 *Euandrus Maro, quod, ut ait Aurcilius Opilius, Graeca nomina os syllaba finita Latine us debent terminari; usus tamen Euander?* (cf. Aurel. Opil.). Nonne verisimile fit Maximum Victorinum Cornelii Epicadi mentionem a Plinio accepisse? Iam apud Charisium in capite XV p. 110, 3 legitur: *Sibyllam Epicadus de cognominibus ait appellatum qui ex Sibullinis libris primo sacrum fecit, deinde Syllam; qui quod flavo et compto capillo fuit, similes Syllae sunt appellati. inde effeminati hodieque in ludo syllae dicuntur, quos vulgo imprudenter populus appellat. ceterum Psylli sunt in Africa serpentibus medentes, sicut in Italia Marsi*. Discimus igitur Epicadam 'de cognominibus' scripsisse, quem Cornelium Epicadam fuisse Graefenhanius hist. phil. II 285 bene suspicatus est. Comparari potest apud Macrobius sat. I 11 de Sigillaribus Epicadi sententia. In Varronis quoque locis de ling. lat. V 148. 150 VII 39, ubi Cornelius laudatur, Epicadam intellexerunt Osannus l. l. et O. Iahnus proleg. in Pers. p. CXLIII adn., quippe qui excitetur a Varrone apud Servium in Verg. Aen. I 649. Charisianus locus pertinet ad titulos formationis et significationis, quos Plinio potissimum tribuendos esse censeo. Et de nostro quidem lemmate dubitari omnino nequit, cum de Psyllis et Marsis serpentium domitoribus Plinius in nat. hist. 21, 78 et 28, 30 verba faciat et de Marsis solis 7, 15. 25, 11. 28, 19. Denique moneo in Plinii nat. hist. 17, 38 Petrum Mus. Rhen. XXII p. 153 coniecisse Epicadi nomen pro Epidii restituendum esse.

Sisennae.

L. Cornelium Sisennam clarum medii saeculi septimi Historiarum scriptorem commentario Plautinas fabulas exstruxisse Suringarius hist. crit. schol. lat. I p. 72 et Ritschellius *de veteribus Plauti interpretibus* Parerga I p. 374. 376 voluerunt. Sed cum a Sisenna apud Charisium p. 221, 9 Vergilius excitetur, ego commentatorem post Vergilium vixisse ratus assentior Bergkio Philolog. XXIX p. 328 *Beiträge zur lateinischen Grammatik* I p. 124 et Buechelero *Grundriss der lateinischen Declination* p. 122 adn. 3, qui commentatorem Plautinum a rerum scriptore alienum habuerunt. Nihil autem de huius Sisennae aetate inde efficias, quod apud Char. p. 120, 10 a Plinio Sisenna citatur, qui historiarum scriptor est teste Probo de nomine excerpta gram. lat. IV p. 211, 27, ut duo Sisennae apud Romanum inveniantur. Sisennae commentarium varia doctrina insignem fuisse docent fragmenta a Rufino et Charisio servata, quae collegerunt Wernickius *Sisenniana* p. 52 s. Suringarius l. l. Eggerus lat. serm. vet. rel. p. 17 Petrus hist. Rom. rel. I p. 297 cf. p. CCCXXXVI, accuratius illustravit Ritschellius Rufini p. 378 Charisii p. 384. A Rufino enim, qui in commentario in metra Terentiana gram. lat. VI p. 565, 4 Sisennam cum multis enumerat qui mensuram esse in fabulis Terentii et Plauti dixerint, ex Sisennae commentario in Plauti Amphitruonem Aululariam Captivos Poenulum Pseudolum Rudentem loci quaestiones metricas continentes ita afferuntur p. 560, 28—561, 10: *Sisenna in commentario Poenuli et postea breviter in Pseudulo e. a. Romanus autem in libro de adverbio quattuor titulos sumpsit ex commentario Amphitruonis, quem ipse vidisse videtur, cum Sisennae ipsius verba laudet:*

Char. p. 198, 26 *examussim Plautus in Amphitryone* 'examussim est optima' ubi Sisenna 'pro examinato' inquit. amussis autem est tabula rubricata, quae dimittitur examinandi operis gratia an rectum opus surgat. Cf. Non. 9, 10.

203, 27 *luci Plautus in Amphitryone* 'hoc luci', ubi Sisenna 'quaecunque nomina e littera ablativo singulari terminantur i littera finita adverbia fiunt, ut mani'.

221, 6 *tuatim Plautus in Amphitryone*: ubi Sisenna 'ut nostratim'. significat autem tuo more. Cf. Non. 179, 30.

221, 9 *tractim Plautus in Amphitryone*; ubi Sisenna 'pro laute' inquit 'non ut Maro georgicon III „tractimque susurrant" inquit'. Cf. Non. 178, 27.

Admonendum est totos quattuor titulos ad Sisennam redire etiam quae p. 198, 26 de amussi exponantur (cf. dissertationem meam *De Nonio M. et Verrio F.* p. 32) et ultima verba p. 221, 7 (cf. Non. 179, 30 *tuatim tuo more*). Uno praeterea loco in Romani capite de adverbio p. 214, 6 Amphitruonis versus legitur, qui num a Sisenna profectus sit, non discerno. Hoc vero Ritschellio p. 386

non concedo Bachidum versum p. 184, 7 P. ex Sisennae Bachidum commentario sumptum esse, cum Caeci et Bachidum (excepto loco p. 209, 15) versus non ita rari ex proprio glossario fluxisse videantur, ut p. 242, 10 exemplum Plautinum ex 'glossis veterum' sumptum esse praedicatur.

Amphitruonis commentarium Sisennianum cum Romanus ipse adhibuerit, duobus locis capitis de analogia et capitis XV Sisennae memoriam Plinio debet, qui in altero laudatur. Intellego autem hunc Sisennam historiarum scriptorem testimonio usus Probi de nomine excerpt. gram. lat. IV p. 211, 27. Dico de locis Char. p. 120, 10 *Augustas. cur pridie Kal. Augustas et non Augustarum dicimus? ubi Plinius Secundus eodem libro VI: 'a finita nomina singulari nominativo veteres casu genetivo as syllaba declinabant, ut Maia Maias. nam et Sisenna inquit eum qui diceret pater familiae, patrum familiarum oportere dicere. itaque, patrum familiarum cum consuetudinis taedium respuerit, et pater familias dici perseveratum est'* et p. 107, 14 *pater familias et mater familias antiqui magis usurpaverunt, propterea quod nominativo singulari s litteram adiciebant, ut facerent genitivum, haec familia huius familias . . . sed emendatius custodiae Maiiae et familiae dicimus. quod ne celebraretur Sisenna effecit. ait enim eum qui diceret pater familiae etiam pluraliter dicere debere patres familiarum et matres familiarum. quod quoniam erat durum et longe iucundius patrum familias sonabat, etiam pater familias ut diceretur consuetudo comprobavit. et tamen ratio Sisennae non est valida . . .* Cf. Wernicke. p. 53. Pertinent duo Romani articuli ad eandem Sisennae doctrinam. Reiecit igitur genetivum formationis antiquae velut familias, cum singulariter pater familiae pluraliter patres familiarum dici debeat, quam rationem Plinius p. 107, 18 recte impugnatur, cum ostendit composita ut paterfamilias non necessario in altera parte flecti, ut patres familias non minus recte dicantur quam tribuni plebis, magistri ludi, praefecti aerari. Tertius locus accedit, qui et ipse sine dubio ex Plinio manavit, Probi de nomine excerpt. gram. lat. IV p. 211, 27 *pater familias an pater familiae? pater familias ab antiquis dicebatur . . . sed Sisenna, scriptor historiarum, primus mutasse dicitur pater familiae dicendo. melius enim genetivo nomen compositum respondet, pater familiae, quam accusativo, pater familias.* Ceteris Charisii locis, ubi Sisenna commemoratur, non de grammatico agitur: p. 199, 29. 194, 4; 8. 196, 1; 5; 14. 200, 20. 207, 3. 208, 4. 209, 7. 223, 14.

Varro.

Varronis memoriam grammaticorum latinorum principis, cuius libros necnon grammaticos egregie percensuit Ritscheli Mus. Rhen. VI 481—560, cuiusque fragmenta grammatica collegit Wilmannsius de *M. Terenti Varronis libris grammaticis scripsit reli-*

quiasque subiecit Romanum Plinio potissimum debere (cf. Wilmanns. p. 31 adn.) apud hunc ostendere conabor. In titulis enim Plinianis capitis de analogia saepissime et scriptor et grammaticae sententiae auctor affertur, ut, cum iidem libri in capite XV occurrant in titulis diversae doctrinae neque tamen a Plinio alienae, hos ipsos a Plinio profectos esse verisimillimum sit. Nunc mittamus locos, quibus de dictione Varroniana agatur, et respiciamus solos grammaticam Varronis doctrinam continentes. Mittamus igitur locos quoque ex libris grammaticis ad dictionem Varronis comprobendam petitos: ex libro de lingua latina Char. p. 80, 3 *catinus*, 142, 20 *rure*, 105, 14 *palpetras* (?), 139, 15 *oxo*, de sermone latino 103, 26 *capo*, 126, 22 *domi*, 135, 18 *later*, de utilitate sermonis 123, 3 *aenigmati*s. Contra respiciendi sunt Varronis librorum aliorum atque grammaticorum ii loci, qui grammaticam quaestionem amplectuntur: epistulicarum quaestionum 104, 20 *capillum*, 109, 1 *quo loco*, 73, 3 *quintum tricensimum*, 108, 10 *margarita*, antiquitatum divinarum 105, 10 *φυλακτήριον*, antiquitatum humanarum 77, 10 *balteus*, rerum humanarum 102, 15 *nihil*. Conferas quae Kretzschmerus *de auctoribus A. Gellii gram.* exposuit de Varronis sententiis grammaticis a Gellio allatis ex libris antiquitatum rerum humanarum p. 45, rerum divinarum p. 46, de lingua latina ad Ciceronem p. 47, de sermone latino ad Marcellum p. 48, *περὶ χαρακτήρων* p. 49. 54, quaestionum epistulicarum p. 53, aliis a Romano alienis. Iam locos, quibus Varro grammaticus a Romano excitatur, recenseamus.

In capite de analogia Varronis doctrina in sex titulis legitur, ex quibus Plinium Varronis auctorem nominant tituli p. 122, 25 *amni*, 129, 21 *fonteis*, 131, 11 *glossemata*, 131, 7 *git*, duo Plinii nomen tacent attamen eius sunt p. 141, 31 *poematorum* et 124, 13 *Cretum*. Quorum tres Varronis nomen solum praebent: *amni fonteis glossemata*, duo librum XI de lingua latina: *git* et *poematorum*, librum I de sermone latino: *Cretum*. Quod ad res grammaticas attinet, tituli Char. 131, 11 *'glossemata ut toreumata enthymemata noemata schemata poemata et his similia omnia Varronis regula'* inquit Plinius *'dativo et ablativo plurali in bus dirigit, quia singularis ablativus e littera finiatur'* (Wilmanns. frg. 98) et p. 141, 31 *poematorum et in II et in III idem Varro adsidue dicit et his poematis, tam quam nominativo hoc poematum sit et non hoc poema. nam et ad Ciceronem XI horum poematorum et his poematis oportere dici ...* (Wilm. frg. 21) tractant flexionem graecorum neutrorum velut poema, de quibus Varro (131, 11) regulam statuit, ut dativo et ablativo plurali in bus terminata sint, quia ablativus singularis e littera finiatur, ipse autem consuetudini multum tribuisse videtur, quae poematorum et poematis volebat (141, 29). In articulo, qui ad Plinianos de ablativo in e vel i finiente pertinet, p. 122, 25 *amni Maro ... ubi Plinius eodem libro 'ab antiquis'* inquit *'quos Varro reprehendit, observatio omnis illa damnata est, non quidem in totum. dicimus enim,*

inquit, ab hoc canali siti tussi febris maiore tamen ex parte forma mutata est. ab hoc enim cane orbe . . . dicimus . . . (Wilm. frg. 18) Varronis regula extat ablativum substantivorum quorundam in e exire debere exceptis canali siti tussi febris. Cf. Detlefsen. *Sym-bola philol. Bonnens.* p. 701. In titulo ad Plinianos de accusativo in eis vel es terminato pertinente p. 129, 21 *fonteis*. 'quorum nominum genetivi pluralis ante um syllabam i litteram merebuntur, accusativus' inquit Plinius 'per eis loquetur, montium monteis, licet Varro' inquit 'exemplis hanc regulam confutare temptarit istius modi, *falcium falces, non falceis facit, nec has merceis, nec hos axeis lintreis ventreis stirpeis urbeis corbeis vecteis inerteis. et tamen manus dat praemissae regulae ridicule, ut exceptis his nominibus valeat regula*' (Wilm. fragm. 20) Plinius cavillatur Varroni, qui regulam accusativum per eis finire, si genetivus ium habeat terminationem, statuerat interrumpi accusativis falces merces al. Sub titulo iis iungendo, qui de nominibus casibus deficientibus dicunt, p. 131, 7 *git Varro ad Ciceronem XI per omnes casus id nomen ire debere commemorat; vulgo autem hoc gitti dicunt. itaque ut Plinius . . .* (Wilm. frg. 23) Varronis de hoc monoptoto sententia a Plinio affertur. Cf. 104, 3. Denique p. 124, 13 *Cretum Cicero . . . Cretenses Ennius, ut Varro libro I de sermone latino scribit* (Wilm. frg. 48) formam Cretenses Varro Enniano exemplo firmavisse narratur.

In titulis capituli XV Varro laudatur in quaestionibus orthographicis:

Char. p. 58, 17 *mensam sine n littera dictam Varro ait, quod media poneretur; sed auctores cum n littera protulerunt, Vergilius saepe. sed et mensam cum n posse dici idem Varro ait, quod et mensa edulia in ea ponerentur.* (Cf. de ling. lat. V 118.)

p. 73, 17 *pulchrum Varro adspirari debere negat, ne duabus consonantibus media intercedat adspiratio, quod minime rectum antiquis videbatur, unde et sepulchrum hodieque manet . . .* (Wilm. frg. 58d).

p. 82, 7 *Graccus et ortus sine adspiratione dici debere Varro ait; et ortum quidem quod in eo oriantur, Graccum autem a gerendo, quod mater eius duodecim mensibus utero eum gestaverit, vel a gracilitate corporis . . .* (Wilm. frag. 58b).

p. 102, 14 *nihil si dicas quantitatem notas; si vero nihili adiuncta i hominis mores. cuius nominis origo haec est: hilum Varro rerum humanarum intestinum ait tenuissimum . . . unde intellegimus nihil sine adspiratione vitiose dici.* (?)

p. 105, 14 *palpetras per t Varro ad Ciceronem XIII dixit . . .* (?) (Wilm. frag. 30);

in quaestionibus generis:

p. 77, 10 *balteus masculino genere semper dicitur . . . Plinius tamen vult masculino genere vinculum significare, neutro autem lora ad ligandum apta. sed Varro in Scauro baltea dixit et Tuscum vocabulum ait esse. item humanarum XVIII.*

p. 84, 10 *puer et in feminino sexu antiqui dicebant . . . ut in Odyssia vetere . . . et in Nelei carmine . . . ubi tamen Varro cum a puera putat dictum, sed Aelius Stilo, magister eius, et Asinius contra* (Wilm. frag. 28).

p. 104, 9 *gausapa Ovidius neutraliter dixit . . . Varro autem ait vocabula ex Graeco sumpta, si suum genus non retineant, ex masculino in femininum Latine transire et a littera terminari, vclut κοχλίας cochlea, Ἑρμῆς herma, χάρτης charta, ergo γαυσάπης gausapa . . .* (Wilm. frag. 14).

p. 108, 10 *margarita feminini generis est, quia Graeca nomina ης terminata in a transeunt et fiunt feminina ut ὁ χάρτης haec charta . . . ergo neutraliter hoc margaritum dicere vitiosum est; et tamen . . . Varro epistulicarum VIII 'margaritum unum, margarita plura' sed idem Varro saepe et alii plures margarita feminine dixerunt . . .* (Wilm. frag. 14).

p. 110, 15 *dies communis generis est. qui masculino genere dicendum putaverunt has causas reddiderunt . . . qui vero feminino . . . Varro autem distinxit, ut masculino genere unius diei cursum significaret, feminino autem temporis spatium* (Wilm. frag. 12);
in quaestionibus numeri:

p. 91, 26 *pix singulariter dicitur, ut ait Varro de similitudine verborum II . . .* (Wilm. frag. 109).

p. 104, 20 *capillum priores singulariter dicebant, sicut barbam. nam Varro epistulicarum III negabat pluraliter dici debere . . .* (cf. 108, 10);

in quaestionibus declinationis:

p. 78, 6 *Lucius et Aemilius et cetera nomina, quae ante u habent i duplici i genetivo singulari finiri debent, ne necesse sit adversus observationem nominum nominativo minorem fieri genetivum; idque Varro tradens adicit vocativum quoque singularem talium nominum per duplex i scribi debere, sed propter differentiam casuum corrumpi . . . et Plinius quoque dubii sermonis V adicit esse quidem rationem per duo i scribendi, sed multa iam consuetudine superari* (Wilm. frag. 17).

p. 104, 3 *Leontion et Chrysion et Phanion ex neutris Graecis feminina nostri fecere . . . Varroni autem placet talia nomina dativo tantum casu et ablativo declinari, in ceteris vero sic efferri ut nominativo* (Wil. frag. 29) (cf. 131, 7);

in quaestionibus formationis atque significationis:

p. 73, 9 *pulmentum et pulmentarium dicitur . . . sed quidam putant pulmentum quasi pulumentum melius dici. Varro autem ad Ciceronem V pulmentum ait, quod id cum pulte esset, et inde pulmentarium dici* (cf. de ling. lat. V 108).

p. 104, 28 *bovile vetat dici Varro ad Ciceronem VIII et ipse semper bubile dicit . . .*

p. 105, 10 *φυλακτήριον quod Graeci appellant amuletum Latine*

dicimus. nam et Varro divinarum XIII ita dixit, siue a molliendo, id est infringendo vim mali, siue ab aemulatione. (?)

p. 106, 2 *Albani dicuntur ab Alba, Albenses autem ab Alba Fucente. cuius rei causam Varro ait esse, quod analogia in naturalibus nominibus tantum servatur, in voluntariis vero neglegitur. nam ut a Roma Romanus dicitur, a Nola Nolanus, ab Atella Atellanus, sic Albanus ab Alba dici debet. in illa autem Fucente Alba hoc non conservatur, quod alterius nomine cognominatur (cf. de ling. lat. VIII 35. 56. X 16);*

in diversis quaestionibus:

p. 73, 3 *quintum tricensimum annum dici sine coniunctione vult Varro Epistolicarum VII et similia, nec interponendam coniunctionem ipsa re cohaerente velut si dixerō 'ad quintum et tricensimum praedium habeo', iam duo significabuntur, alterum ad quintum, alterum ad tricensimum.*

p. 109, 1 *quo loco per o et quo loci per i Varro posse dici in epistulicarum VI scribit, sed ita ut, si de pluribus locis quaeras, velut in Italia quid puta sit an in Graecia, quo loco dicas; respondetur hoc loco: si autem de unius loci parte quaeras, tunc quo loci per i; sicut 'quis is est homo?' in multitudine dicitur. cum autem 'quid hoc est hominis' quaeritur, inquit, de alicuius quaero hominis qualitate.*

p. 111, 23 *quando particulam pro cum ponere Formianos et Fundanos ait Varro . . . (Wilm. frag. 90).*

In capite de adverbio Char. p. 205, 15 *mutuo, ut Varro de sermone Latino libro V loquitur, in consuetudine est, mutue vero ut docte sic putant, nec non et illi qui de differentiis scribunt et in capite de interiectione p. 241, 27; 33 ἤθῃ ut ait Varro de Latino sermone libro V nullis aliis servare convenit, inquit, quam Titinio Terentio Attae; πάθῃ vero Trabea, inquit, Atilius Caecilius facile moverunt. 'egone illam? quae illum? quae me? quae non? sine modo, mori me malim: sentiet qui vir siem.' praecise, inquit Varro, generat animi passionem . . . (cf. Ritschl. p. 524) nescio, ex quo auctore Romanus librum V de sermone Latino exscripserit. Denique p. 189, 25 in loco Romani tractatum de adverbii antecedente et ipso ex Romano hausto: *Conlata sunt adverbia. Varro sic ait in III περὶ χαρακτήρων, propius proxime. in his extra consuetudinem communem frequenter perfectis uti solet Plautus, ut in Aulularia . . . in Curculione 'salve oculissime homo'. sed num oculissime βραχέως legendum? dubito num Varronis grammatici sententia afferatur, cum exempla Plautina apud Priscianum gram. lat. II p. 99, 17. III p. 67, 7 de eadem re disputantem legantur, non item Varro. Et certant viri doctissimi, cuius generis libri περὶ χαρακτήρων fuerint, cum Usenerus annal. phil. XCV p. 247 librum de typis verborum formationis (= περὶ τύπων) egisse censeat, ut verba Charisii p. 189, 25 propius — 190, 4 legendum Varronis sint, Ritscheli p. 520, qui**

librum περὶ χαρακτήρων eundem esse voluit atque indicis Varro-
niani libros de descriptionibus, et Wilmannsius p. 76 de personis
typicis comoediae cogitent. Cf. Gell. VI 14, 1. Kretzschmer.
l. l. p. 49.

Caesar.

C. Iulius Caesar duos libros de analogia ad M. Ciceronem com-
posuit, quorum fragmenta collegerunt Nipperdeyius Caesar. ed.
p. 753 Lerschius philos. ling. I p. 132 Eggerus serm. lat. vet.
rel. p. 41 Schlittius *de G. Iulio Caesare grammatico* p. 13—19
Dinterus Caesar. ed. III p. 125. Primo libro ex fragmentis co-
gnoscitur Caesarem de analogia, de litteris, de syllabis, de etymo et
numero verborum egisse, altero de declinatione. Cf. Schlittium p. 13.
Ex hoc solo Charisiana fragmenta fluxerunt, quae Romanus ex Plinio
sine dubio exscripsit (cf. Schlittium p. 13), qui nominatur in
titulis: 119, 5 *animal* 122, 14 *aplustre* 122, 16 *ar* 122, 30 *amni*
133, 18 *iubare* 141, 24 *partum* 145, 1 *Turbo*. Et accurate liber
de analogia II laudatur: 90, 7 *panis* 110, 23 *is (libro II)* 130, 6
fagos 135, 23 *lacer* 141, 20 *panium* 145, 1 *Turbo*. Neque alius
liber intellegendus est, qui commemoratur p. 141, 24 *Caesar in ana-*
logicis. (Cf. Gell. IV 16 *C. Caesar in libris analogicis*, contra XIX 8
C. Caesar in libris quos ad M. Cic. de analogia conscripsit I 10 a Caesare
in primo de analogia libro scriptum est.) Solo nomine a Plinio nomi-
natur: 119, 5 *animal* 122, 14 *aplustre* 122, 16 *ar* 122, 30 *amni*
133, 18 *iubare*. Ceterum a Romano Caesaris loci afferuntur ad dic-
tionem Caesaris probandam, qui hic mittendi sunt: 143, 33 *siremps*,
epistulae ad Ciceronem 126, 10 *diligente*, ad Pisonem 79, 22 *loculos*.
Sed breviter exponamus, quid Caesar apud Romanum — de Gellio
exposuit Kretzschmerus *de auctoribus A. G. gram.* p. 60 — de
analogia declinationis senserit. Accuratius enim in fragmentorum
enarrationem intrare supersedeo, quam in universum recte institue-
runt Schlittius p. 20—36 et Hauserus *C. Iulii Caesaris commen-*
tationum de bello Gallico et de bello civili textus, qui vocatur, cum
praeceptis grammaticis ab eodem scriptore in libris de analogia traditis
comparatio.

De ablativo e vel i finiente Caesar praecepit ablativum sicut
dativum i terminari in neutris l e ar (iubare excepto) nominativo clausis:
Char. 119, 5 *animal* . . . *Plinius Secundus animal, non animale ait*
dici debere. G. Caesar, quasi indiscretum hoc sit, ait l littera nomi-
nativo singulari neutra finita nomina eandem definitionem capere quam
capiunt e littera terminata, huic animali et ab hoc animali, huic puteali
et ab hoc puteali.

p. 122, 14 *aplustre*. *omnium nominum quae sunt neutri generis*
et in e terminantur ait Plinius Caesarem scisse eosdem esse ablativos
quales sunt dativi singulares.

p. 122, 16 *ar litteris nomina neutralia terminata item non minus*

ait *Caesar*, quia dativo et ablativo pari iure iunguntur, ut idem *Plinius* scribit.

p. 133, 18 *iubare*. *Plinius* ait inter cetera etiam istud *G. Caesar*em dedisse praeceptum, quod neutra nomina ar nominativo clausa per *i* dativum ablativumque singulares ostendant; *iubar* tamen ab hac regula dissidere. nam ut huic *iubari* dicimus, ab hoc *iubare* dicendum est, ut huic *farri* et ab hoc *farre*. (Cf. Schlitte. p. 29 frg. XX—XXII Hauser. p. XII s.)

Quam legem *Caesar* de femininis ut *puppis* *restis* *pelvis* statuerit p. 122, 30 *amni* . . . *Plinius* eodem libro: ‘. . . ac ne illa quidem ratio recepta est, quam *G. Caesar* ponit in femininis, ut *puppim* *restim* *pelvim* * hoc enim modo et ab hoc *cani* dicemus et ab hoc *iuveni* *pani* (cf. Hauser. p. XII) pro certo affirmari nequit, cum interciderint nonnulla sententia Keilii in adnotatione Charisii, cui Schlittius p. 27 s. adversatur. *Caesaris* regulam de genetivo plurali *ium* vel *um* terminante vix elicias ex titulis brevissimis:

p. 141, 20 *panium* *Caesar* de analogia libro II dici debere ait. sed *Verrius* contra . . . (= p. 90, 7 *panis*)

p. 141, 24 *partum*. *Caesar* in analogicis harum *partum* . . . ‘sed consuetudo’ inquit *Plinius* ‘ut praegnatum optimatum’. (Cf. Schlitte. frg. XVIII. XIX p. 28 Hauser. p. XIII s.)

Nominativum dubium ‘*lacer*’ dicendum esse voluit, accusativos plures ‘*fagos* *populos* *ulmos*’:

p. 135, 23 *lacer* an *laceris*? . . . *Ovidius* ‘*mille lacer spargere locis*’, quod ita dici debere et *Caesar* de analogia libro II nec non et *Valgius* de rebus per epistulam quaesitis disputant. (Cf. Schlitte. p. 25.)

p. 130, 6 *fagus* . . . *fagos* *G. Caesar* de analogia II ‘*fagos* *populos* *ulmos*’. (Cf. Schlitte. p. 25 Hauser. p. X.)

Vocabulum *Turbo* p. 145, 1 *Turbo* *Turbonis*, si proprium sit hominis nomen; *turbinis*, si porcellam voluerimus exprimere, aut in eo, inquit *Plinius*, qui est in lusu puerorum. sed *Caesar* de analogia II *turbonem*, non *turbinem* etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato* *Catonis*, non ut homo hominis (cf. Schlitte. p. 26. Hauser. p. X) utique *turbonis* genetivo facere iussit, cum *Plinius* inter *turbonis* et *turbinis* formas differentiam significationis statueret, ut alia *Caesaris* fragmenta agunt de declinatione vocabulorum similium ‘*pollen*’ (*Priscian.* II 250, 17) et ‘*Calypso*’ (*Quint.* I 5, 63). Denique pronomen idem singulariter hac forma, pluraliter forma isdem uti censuit p. 110, 23 *is* homo idem compositum facit * nisi quia *Caesar* libro II singulariter idem, pluraliter isdem dicendum confirmat. sed consuetudo hoc non servat. (Cf. Schlitte. p. 32 s. Hauser. p. XVII.) Quod lemma sequitur aliud p. 111, 3 *se* et *sese* pronomina ita distinguit, ut *se* dicamus, cum aliquem quid in alium fecisse ostendimus, ut puta ‘*ille dicit se hoc illi fecisse*’ cum autem in se ipsum, tunc dicamus *sese*, velut ‘*dixit sese hoc sibi fecisse*’. ubi in verbo ‘distinguit’ de *Caesare* cogitandum esse videtur. (Cf. Schlitte. p. 34 Hauser. p. XVIII.)

Tiro.

De M. Tullio Tirone, liberto M. Tullii Ciceronis, notarum Tironianarum inventore, cuius fragmenta collegit Eggerus lat. serm. vet. rel. p. 58—61, Gellius XIII 9, 1 narrat haec: *Tullius Tiro, M. Ciceronis alumnus et libertus adiutorque in litteris studiorum eius fuit. Is libros compluris de usu atque ratione linguae latinae, item de variis atque promiscis quaestionibus composuit. In his esse praecipue videntur, quos Graeco titulo πανδέκτας inscripsit, tamquam omne rerum atque doctrinarum genus continentes.* Cf. Graefenhan. hist. phil. II p. 260 Kretzschmer. de auctoribus A. Gellii gram. p. 62. Hoc ex libro refert Tironis sententiam grammaticam de suculis, quae a Graecis ὑάδεε appellatae ab ὕειν originem duxerint (cf. Graefenhan. II p. 328), ut Gellius XII 3, 3 aliam Tironis etymologiam licetorem a limo vel a licio ducentem commemorat. Aliam quaestionem grammaticam tractatam in Tironis Pandectarum libro apud Romanum invenis, qui eum singulari numero Pandecten vocat, quem Schopenus de Terentio et Donato p. 41 ob exquisitiorem formam verum titulum fuisse opinatur. In capite enim de adverbio articulus ex Capri, qui Tironis librum adhibuerat, libro de Latinitate sumptus est: Char. p. 207, 30 *novissime Tiro in Pandecte non recte ait dici adicitque quod sua coeperit aetate id adverbium. ubi Fl. Caper de Latinitate 'miror' inquit 'id dixisse Tironem', cum Valerius Antias libro II 'mater cum novissime aegrotasset' inquit 'vovisse fertur' idem XXII 'quod novissime nobiscum foedus fecissent'.* Reprehendit igitur Tiro novissime adverbium ut formam nimis novam, id quod Caper miratur, cum iam Valerius Antias hoc adverbio usus sit. Valerii enim loci et ipsi ex Capro sumpti sunt, cum hoc solo loco in capite de adverbio occurrat. Item Antiatis memoriam Capro debet Priscianus gram. lat. II 347, 4 et 489, 6, cum paulo post hunc locum p. 490, 9 'Probus et Caper' laudetur.

Asinius.

C. Asinium Pollionem clarum Augusti temporibus poetam oratorem rerum scriptorem grammaticas quaestiones instituisse Hauptius ind. lect. Berol. aestiv. a. 1855 p. 4 opusc. II p. 69 inter certa testimonia inde collegit, quod Aristius Fuscus ad Asinium librum grammaticum miserit teste auctore fragmenti Parisini gram. lat. VII p. 35, 2. Sed de Aristio Fusco Horatii amico, quem grammaticis rebus studuisse scimus, quaestio valde dubia est. Nam in fragmento Parisino Usenerus Mus. Rhen. XXIV p. 101 ex verbis traditis 'abnesti fusti' Aufusti nomen restituit, qui occurrit apud Priscianum gram. lat. II p. 383, 9 et Paulum p. 94, 16 *genium*. (Keil. gram. lat. VII 35, 1 adn.) Tamen Asinium grammaticum fuisse demonstraverunt praeter Hauptium: Graefenhanius hist. phil. IV p. 60.

258. 277. 403 Ribbeckius prolegom. Vergil. p. 114 Laemmerhirtius *de priscorum scriptorum locis a Servio allatis* comment. phil. Ienens. IV p. 320. Contra Thorbeckius *de C. Asinio Pollione* p. 123 s. et Meyerus orator. Roman. fragm. p. 499. 501 grammaticum Asinium Pollionem alium esse voluerunt atque oratorem scil. magistrum M. Antonini philosophi. Cf. Bergk. diar. stud. antiq. 1845 p. 119 adn. 2. Steup. *de Probis grammaticis* p. 71. Sed Asinium Pollionem grammaticum Augustae aetatis fuisse verisimillimum est, quippe quem Plinius usurpaverit. Prisciani enim testimonium gram. lat. II p. 513, 7 *nanciscor etiam nactum facit, absque n, ut Probo et Capro et Pollioni et Plinio placet* ita interpretandum est, ut Priscianum statuamus Probum apud Caprum, Pollionem apud Plinium invenisse (Hertz. p. 171, 14 adn.). Bene hoc convenit in Romanum, quem Asinii grammatici mentionem Plinio commemoranti eundem nat. hist. 33, 32. 7, 115. 35, 10. 36, 23; 24; 25; 33 debere apud hunc demonstrabo. Occurrit enim Asinius apud Romanum praeter locos non grammaticam eius sententiam continentes p. 62, 16. 100, 24. 146, 33. 134, 3. 80, 2. 77, 15 bis grammaticus in titulis capitis XV ad genus et numerum spectantibus, qui Plinii potissimum esse videntur. Char. p. 84, 11 *puer et in feminino sexu antiqui dicebant, ut Graeci ὁ παῖς καὶ ἡ παῖς, ut in Odyssia vetere . . . et in Nelei carmine . . . ubi tamen Varro cum a puera dictum putat, sed Aelius Stilo, magister eius, et Asinius contra.* in quaestione de feminino puer Varronis sententia Aelii Stilonis et Asinii opponitur. Alterum locum p. 97, 11 *hos pugillares et masculino et semper pluraliter dicas, sicut Asinius in Valerium, quia pugillus est qui plures tabellas continet in seriem sutas. at tamen haec pugillaria saepius neutraliter dicit idem Catullus in hendecasyllabis . . .* bene Hauptius ind. lect. Berol. aestiv. a 1855 p. 3 opusc. II 70 explicavit hanc in sententiam: Valerium Catullum ab Asinio Pollione vituperatum esse, quod pugillaria non pugillares dixisset (cf. Bergk. Philolog. XXIX p. 329 = opusc. II p. 751), sicut ab eodem Sallustium¹⁾ (Suet. gram. 10. Gell. X 26) Caesarem (Suet. vita Iul. Caes. c. 56) Ciceronem (Quint. XII 1, 22) Livium (Quint. I 5, 56. VIII 1, 3.). Cf. Graefenhan. hist. phil. IV 403 Suringar. hist. crit. schol. lat. II p. 245.

Valgius.

C. Valgium Rufum poetam, Horatii amicum, in epistulis grammaticas res tractavisse Gellius XII 3, 1 narrat: *Valgius Rufus in secundo librorum quos inscripsit de rebus per epistulam quaesitis, lictorem dicit a ligando appellatum esse.* Cf. Kretzschmer. *de auctoribus A. Gellii gram.* p. 68. Idem libri 'de rebus per epistulam

1) Cf. Mercklin. annal. phil. sup. III p. 663. Kretzschmer. *de auctoribus A. Gellii gram.* p. 64.

quaesitis' bis a Romano citantur Char. p. 108, 28 *suovetaurilia* et 135, 23 *lacer*, ut reliquos quoque locos p. 102, 10 *lactis* et 143, 25 *Saturnalium* ad eos spectare verisimile sit. Cf. Unger. *de C. Valgii Rufi poematis commentatio* p. 163—198. De loco autem Char. p. 108, 7 dictionem quandam a Valgio 'in epigrammate' usurpatam afferente (cf. Diomedem gram. lat. I p. 387, 6 et librum Dubiis de sermonibus gram. lat. V 586, 4, si recte Hauptius Vallius in Valgius emendavit) non agitur, ubi de grammatico disseritur, neque de titulo Char. 73, 20 *pulchrum*, ubi Valgii nomen Bondami incertissima coniectura in loco solis excerptis codicis Parisini 7530 servato restitutum est (cf. Keilii adnot. Unger. p. 196). Quattuor autem Valgii locos Romanus apud Plinium invenit, qui p. 145, 25 *Saturnalium* nominatur. (Unger. p. 180.) Ceteros tres titulos Plinianos esse de Plinio disserens demonstrabo. Nunc addam Plinium nat. hist. 25, 4 Valgium commemorare et in libro primo inter auctores libri XXI. De doctrina Valgii a Romano comperimus grammaticum praecepisse nomina semper pluralia, si in nominativo i ante a habeant, per ium in genetivo exire, si non per rum: Char. p. 143, 25 *Saturnalium... secunda ratio, qua Plinius ait Valgium niti, talis est: nomina semper pluralia, si ante novissimam a litteram i habebunt, deposita a et adsumpta um facere genetivos plurales, velut Liberalia Floralia, Liberalium Floralium; si autem ante a i non habebunt, in rum faciant necesse est genetivum. itaque exta castra extorum castrorumque faciunt.* Deinde Valgius disputavit de nominativis dubiis vocabulorum *lacer* Char. p. 135, 23 *lacer an laceris? Ovidius 'mille lacer spargere locis' quod ita dici debere et Caesar de analogia libro II nec non et Valgius de rebus per epistulam quaesitis disputant* (cf. Caesar.) et *lacte* p. 102, 10 *lactis nominativum alii volunt lac, alii lact, alii lacte e postrema... sed et Valgius et Verrius et Trogus de animalibus lacte dicunt. at consuetudo tamen aliud sequitur.* Eundem etymologiae operam dedisse praeter Gellium et Festum p. 297 *secus Valgius putat ex Graeco, quod est ἐνάς dictum... docet Romanus* p. 108, 28 *suovetaurilia quidam putant dicenda a victimis sue ove tauro. sed Valgius de rebus per epistulam quaesitis solitaurilia dicta ait esse a solis maribus * sumptum esse.*

Verrius Flaccus.

M. Verrii Flacci Augusti aetate grammatici clarissimi cum liber 'de significato verborum' excerptis Pompeii Festi et Festinis iterum a Paulo in brevior formam redactis ad nos pervenerit, reliqui libri perierunt, in quibus sunt grammatici 'de orthographia' (Sueton. gram. 19 p. 115, 1 R.) et 'de obscuris Catonis' (Gell. XVII 6, 2) et 'epistolae' grammaticas res tractantes (Serv. Verg. Aen. VIII 423). Ad quem Verrii librum Romanus quoque loco redeat, quaerere supersedeo, cum nihil certi erui possit. Probabiliter sane O. Muellerus, qui

praef. Festi p. XIV s. fragmenta Verrii grammatica¹⁾ illustravit, orthographicas quaestiones apud Charisium Diomedem Velium Longum ex libro Verrii de orthographia fluxisse existimavit. Cf. Graefenhan. hist. phil. IV p. 121 Nettleship. The Journal of Philology XV p. 194. 200. Sed eandem originem habere quaestiones generis declinationis significationis nominum, quae est Teuffelii hist. Rom. litt. no. 245, 2 sententia, non crediderim. Hoc certissimum est Romanum Verrii libros non ipsum inspexisse sed, ut mihi quidem videtur, Plinium maxime adhibuisse, quem Verrii libros 'rerum memoria dignarum' (Gell. IV 5, 6) nat. hist. 7, 180. 8, 17. 9, 77. 18, 62. 28, 18. 33, 63; 111 in usum suum convertisse O. Muellerus praef. Festi p. XIII censet. Nominatur Plinius a Romano p. 85, 6 *gibber* et 126, 9 *diligente*. Sed suo loco ostendetur ab eodem Plinio natos esse articulos capitis XV pertinentes ad orthographiam:

Char. p. 58, 23 *camara dicitur, ut Verrius Flaccus adfirmat, non camera per e. sed Lucretius 'cameraeque caminis exterritibus' dicendo etiam cameram dici posse ostendit* (cf. Paul. p. 45, 17).

p. 96, 9 *alicam sine adspiratione dictam Verrius tradit, et sic multi dixerunt ...* (cf. Paul. p. 7, 17).

p. 96, 13 *polenta dici debet per o; cuius rei Verrius Flaccus rationem hanc reddit, quod ad usus hominum poliatur.*

p. 97, 15 *manibias per duo i dicendum, quia sunt a manibus, ut putat Verrius Flaccus dictae. sed et manubiae per u dici possunt a manu, quia sunt virtute contractae.*

p. 106, 20 *nomenclator sine u dicitur, ut Verrius ait, velut nominis calator; ad genus²⁾:*

p. 101, 7 *clunes feminino genere dixit Melissus ... sed Verrius Flaccus masculino genere dici probat, quoniam nis syllaba terminata anima carentia nominativo singulari masculina sunt, ut panis cinis crinis ...* (cf. Paul. 61, 17).

p. 106, 19 *sal masculini generis est nec habet pluralem ... sed Fabianus naturalium II neutraliter dixit ... quod genus etiam Verrio placuit.*

p. 109, 7 * *... hic masculine dicendus est, ut Verrius ait, quoniam neutra in i et us non exeunt; ad declinationem:*

p. 90, 5 *panis ... panis autem genetivum pluralem Caesar de analogia II panium dixit, sed Verrius panum sine i ...* (cf. 141, 20 *panium*).

p. 102, 10 *lactis nominativum alii volunt lac, alii lact, alii lacte*

1) De Gellianis v. Kretzschmer. de auctoribus A. Gellii gram. p. 68—76.

2) Cf. de Verrii generis studiis O. Muellerum praef. XV Graefenhanium hist. phil. IV 154 scriptoris dissertationem *De Nonio M. et Verrio F.* p. 8.

ē postrema ... sed et Valgius et Verrius et Trogus de animalibus lacte dicunt ... (cf. Valg.);
ad significationem¹⁾:

p. 85, 6 *gibber*, ut Verrius ait, ipsum vitium dicitur, ut *tuber*, *gibberosus* habens *gibberem*, ut *tuberosus* ... sed Plinius ...

p. 103, 7 *labra* et *labia* indistincte feruntur ... Verrius autem Flaccus sic distinxit, *modica* esse *labra*, *labia* *immodica*, et inde *labiones* dici. nam et Terentius ... et Plautus ...

In capite de analogia Verrius tribus locis laudatur, primum a Plinio, qui Verrium loquentem facit de nominibus nominativo ns ablativo e terminatis, p. 126, 9 *diligente*. 'Verrius Flaccus' inquit Plinius 'eorum nominum quae ns finiuntur casu nominativo in e dirigendus est' ..., deinde in titulo cognato cum Plinianis dicentibus de genetivo um vel ium clauso p. 141, 20 *panium* Caesar de analogia libro II dici debere ait. sed Verrius contra. nam i detracta panum ait dici, debere ... (cf. 90, 5 *panis*) (cf. Caesar.).

Tertius capitis de analogia titulus Char. p. 119, 13 *ambos Terentius in Adelphis* ... idque Helenius Acro sic oportere dici in eadem Terentii fabula disputavit Verriumque dicit errare, qui putat hos ambo dici debere ... non ad Plinium, sed ad Helenium Acronem auctorem referendus est, qui in Terentii Adelphorum commentario Verrium reprehendit quod accusativum ambo dici debere censuit.

Accedit tertius grammaticus, cui Romanus Verrii mentionem debet, Porphyrio in capite de adverbio. Char. p. 220, 28 *sarcte pro integre*. *sarcire enim est integrum facere*. hinc 'sarta tecta uti sint' opera publica locantur, et ut Porphyrio ex Verrio et Festo 'in auguralibus' inquit, 'libris ita est ...' Quae verba ita intellegenda sunt Porphyrionem ex Festi tantum epitome Verrium cognovisse.

Nihil denique nos movet locus Verrium nominans, quem Charisius non ex Romano, sed ex Palaemone (hic fortasse ex Plinio) exscripsit, p. 184, 12 in Palaemonis tractatu de adverbiis.

Iulius Modestus.

Iulius Modestus, qui Hygini libertus (Suet. gram. 20) Tiberio imperante floruit, libros 'confusarum quaestionum' (Gell. III 9, 1) composuit, in quibus grammaticis quoque rebus studuisse videtur (cf. Graefenhan. hist. phil. IV p. 65 Ribbeck. proleg. Verg. p. 121), quas Buntius Hygini fab. ed. p. 9 singularibus libellis vel commentariis ad poetas minus recte assignare videtur. Grammaticus quaestionibus etymologicis et orthographicis libenter se dedisse videtur caelibes a Caelo (Quint. I 6, 36) inchoare a chao (Diomed. gram. lat. I p. 365, 16) ducens v. i. Cf. Graefenhan. IV 219. Apud Romanum in articulis Plinianis occurrit. Primum in capite de analogia

1) Cf. O. Mueller. praef. XV et dissertationem meam p. 14.

p. 125, 4 *compluria Terentius . . . ubi Plinius 'Iulius Modestus' inquit 'ita definiit, quae nomina comparandi fuerint, ea accusativis pluralibus in is exient, id est fortioris, genetivus fortiorum facere debet, non fortiorium; id est ante um syllabam i recipere non debent. ita complura et complurum esse dicendum . . .'* et in simillimo titulo capitis XV p. 73, 12 *plurum Modestus putat esse dicendum, non plurium cum i. ea enim nomina quae comparandi sunt, genetivo i habere non debent, ut fortiores fortiorum, meliores meliorum; sic plures horum plurum . . .* de regula grammatici disseritur comparativa in accusativo plurali in is, in genetivo in um exire debere. Similem rationem atque inter hos duo locos intercedere videmus inter titulum capitis XV p. 101, 1 *large et largiter. Iulius Modestus utrumque recte dici ait, sed large esse qualitatis, largiter quantitatis. unde nascitur largitas vel largitio. nam largitudo nusquam invenitur nisi apud Nepotem* et titulum capitis de adverbio p. 204, 22 *large Iulius Modestus ait qualitatis hoc esse; largiter idem Modestus ait quantitatis. denique Laberius in Augure 'largiter' inquit 'feci'.* Apparet Modestum differentiam significationis adverbiorum large et largiter explicavisse. Plus ei recte non tribueris. Sed difficultas quaedam quaerenti oritur, a quo auctore Romanus Modestum acceperit. A titulo capitis XV proficiscenti Plinius auctor esse videtur, quem titulum Charisius non ob adverbia sed ob substantiva largitas largitio largitudo ex Romano exscripsisse videtur, ut titulus Plinianus de formatione et significatione nominum dicentibus iungendus sit. Nepotis deinde exemplum ut Laberii in titulo capitis de adverbio Plinium valde redolet. At in capite de adverbiiis Plinius nusquam nominatur! Videtur igitur Romanus in capite de adverbio meminisse se alio loco de nominibus largitas e. a. egisse eoque ex Plinio sumpto, qui Modestum de large et largiter disputantem citaverat. Restant duo tituli capitis XV Modesti nomen praebentes: p. 75, 13 *tus a tundendo sine adspiratione dicitur, quamvis Iulius Modestus ἀπὸ τοῦ θύειν tractum dicat* et 103, 28 *gulam, ut Iulius Modestus ait, per u scribemus, non per y, quae Graecis vocabulis necessaria est et saepe in u transit ut in sue mure . . .* In etymologia igitur grammaticus a partibus eorum stetisse videtur, qui latina vocabula a graecis originem habere opinati sunt. Articulos autem orthographicos capitis XV ex Plinio potissimum haustos esse infra ostendetur.

Pomponius Secundus.

Pomponium Secundum clarum Tiberii aetatis tragoediarum scriptorem grammaticis quaestionibus operam dedisse docet cum Quintilianus testimonium VIII 3, 31 *memini iuvenis admodum inter Pomponium ac Senecam etiam praefationibus esse tractatum an 'gradus eliminat' in tragoedia dici oportuisset* tum Romani Char. p. 137, 23 *monteis. licet Pomponius Secundus poeta, ut refert Plinius, propter homo-*

nymum nominativi accusativo casu omnes non putet dici sed omneis... Titulus ex Plinio sumptus est, qui etiam in nat. hist. Pomponium nominat et de vita eius rettulit (nat. hist. 14, 56). At ex Plinii de vita Pomponii libris (Teuffel-Schwabe. hist. litt. Rom. § 284, 7) Romanus hanc grammatici memoriam non petivit, sed sine dubio ex libris dubii sermonis. Reliqui tituli, in quibus Pomponius apud Romanum non grammatici sed scriptoris partes agit, nihil nos movent: p. 132, 15 *humile* (Pomponius 'in Aenea') et 125, 23 *cetariis* ('ad Thraseam' cf. Diomed. gram. lat. I p. 371, 18 = Priscian. gram. lat. II p. 538, 29). Vana autem videtur mihi esse Teuffelii opinio Pomponium in epistulis de grammaticis rebus disputavisse, certe locis epistulae ad Thraseam apud Charisium Diomedem Priscianum extantibus hoc non demonstratur.

Fl. Pomponianus.

Flavii Pomponiani aetatem accurate eruere mihi non contigit. Quem Buechelerus Mus. Rhen. XLII p. 473 mihi non persuasit fuisse aequalem C. Iulii Romani eundem scilicet atque P. Fl. Pudentem Pomponianum tituli Numidici C. I. L. 8, 2391: *P. Fl. Pudenti Pomponiano c. v. . . . multifariam loquentes litteras ampliandi, atticam facundiam adaequantem romano nitori, ordo incola fontis patrono oris uberis et fluentis, nostro alteri fonti*. Cum semel tantum apud Romanum legatur Char. p. 145, 29 *tores Servilius, ut etiam Fl. Pomponianus notat, 'aureus tores' pro torques*, non ipsum Romanus adiit auctorem. Qui locus cum in capite de analogia toto fere a Plinio pendente occurrat, verisimile est Plinium Pomponianum nominavisse. Sed demonstrari hoc nequit, cum res grammatica narrata singularis sit generis et Servilius a Pomponiano citatus hoc solo loco reperiatur. Intellegendus esse videtur M. Servilius Nonianus Claudio imperatore rerum scriptor, qui in Plinii nat. hist. 28, 29. 37, 81 et in ep. I 13, 3 commemoratur.

Valerius Probus.

M. Valerius Probus Berytius apud Romanum occurrit primum in capite de analogia in titulo ex Capro sumpto, quo Allecto nomen Probus pro monoptoto habuisse praedicatur, Char. p. 118, 1 *Allecto, hanc Allecto Maro 'luctificam Allecto'. nam 'et nomine Dido saepe vocaturum' eiusdem schematis esse grammatici tradiderunt, non per vocativum, o Dido. Fl. tamen Caper Allecto monoptoton esse Valerium Probum putare ait*. Praeterea duo extant tituli capitis de adverbio Probi memoriam continentes, quos utrum Romanus ex Probo ipso an ex alio fonte receperit nescio: p. 198, 16 *efflictim Naevius in Corollaria 'nolo ego hanc adeo efflictim amare: diu vivat volo, ut mihi prodesse possit' ubi Probus 'usque donicum effligatur' et p. 212, 7 parcissime. Probus de inaequalitate consuetudinis quaerit an*

quis hoc extulerit quod et ipsum credo non parcissime factum. Priore loco Probus explicat adverbium Naevianum, ut idem Naevium affert apud Priscianum gram. lat. II p. 541, 19 *sic enim Probus de dubio perfecto tractans ostendit Naevium protulisse.* Unde Suringarium hist. crit. schol. lat. I p. 60 minime recte Probi commentarium Naevianum effecisse monuerunt Graefenhanius hist. phil. IV 287 et O. Iahnus proleg. in Pers. CXL. Suspiciari licet versus Naevii ex proprio glossario Naeviano (cf. Varro. de ling. lat. VII 107) fluxisse, cum nonnullis in titulis solum lemma cum versu Naeviano legatur p. 211, 7. 210, 24. 198, 5. 215, 26. 198, 1. 223, 29, sive nostrum lemma cum Probi memoria glossario tribuas vel a ceteris Naevianis secernas. Alterum lemma p. 212, 7 dubito num ex Probo ipso fluxerit, cum similiter afferatur sententia Hadriani ex Scauro hausta p. 209, 12 *obiter divus Hadrianus sermonum I quaerit an Latinum sit.* Discerni quaestio nequit, cum nostrum lemma brevius sit. Discimus autem hoc solo loco Probum librum composuisse 'de inaequalitate consuetudinis', cuius libri Graefenhanius IV p. 155 et Steupius *de Probis grammaticis* p. 190 partes esse voluerunt libros 'de dubiis generibus' (Priscian. p. 171, 14) et 'de dubio perfecto' (Priscian. p. 541, 19).

Sed quem tu dicis Probum Romani auctorem? quaeris. Steupius enim in libro *de Probis grammaticis* tres fuisse ostendere studuit: 1) M. Valerium Probum Berytium, cuius vitam Suetonius gram. 24 enarravit, 2) Valerium Probum ab ipso fictum, ad quem refert Martialis versum III 2, 12 et locos Gellianos, deinde commentarium M. Valerii Probi in Vergilii buc. et georg. a Keilio editum et M. Valerii Probi de litteris singularibus fragmentum a Mommseno publicatum gram. lat. IV p. 267, denique Probi memoriam a Charisio Diomede Servio Prisciano servatam quoad non ad tertium Probum pertineret, 3) Probum minorem quarti p. C. saeculi, cui Instituta artium in gram. lat. vol. IV edita confidentius tribuit et locos quosdam (cf. Steup. p. 187) Prisciani Pompeii Servii cum Institutis cognatos. Probus minor Charisio posterior nihil ad Romanum. De altero autem actum est! Nemini vir doctus persuasit. Probum Martialis et Gellii Berytium esse proposuerunt post O. Iahnium proleg. in Pers. CXXXVII s. Vahlenus ind. lect. Berol. hib. 1877 p. 9—10 — cuius scholis de grammaticis Romanorum litteris aestate a. 1889 habitis me eruditionem plurimam et fructum insignem debere grato animo profiteor — Teuffelius in commentatione *Probus bei Martialis und Gellius* Mus. Rhen. XXVI p. 488 Kueblerus *de M. Val. Probi Ber. commentariis Verg.* p. 2. 7 ss. Vergiliani commentarii¹⁾ doctrinam antiquam ad Berytium revocandam esse post O. Iahnium

1) Probo commentarium abiudicaverunt Riesius *de commentario Vergiliano qui M. Valeri Probi dicitur* et Kueblerus *de M. Val. Probi Ber. commentariis Verg.*

proleg. in Pers. p. CXLI s. Bergkium diar. stud. ant. 1845 p. 127 Reifferscheidium quaest. Sueton. p. 398 voluerunt Ribbeckius annal. phil. 1863 p. 351 proleg. Verg. p. 164 et Keilius Symbola phil. Bonnens. p. 93. Notas Probianas a Berytio profectas esse Mommsenus l. l. argumentis gravissimis docuit. Denique quae Probo a Diomede Prisciano Servio Charisio tribuuntur, bene in Gellii et Suetonii verba quadrant, id quod mihi de Charisio demonstrandum est.

M. Valerius Probus Berytius, qui Nerone imperatore (Hieronym. ad a. Abrah. 2072 = 56 p. C.) eruditissimus grammaticorum fuit, quamquam a Suetonio gram. 24 scriptorum exemplaria emendanda distinguenda adnotanda curavisse perhibetur *soli huic nec ulli praeterea grammaticae parti deditus*, idem Suetonius addit: *nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidit. reliquit autem non mediocrem silvam observationum sermonis antiqui*. Nonne praeclare conspirat Gellius, qui noct. Att. XV 30, 5 multos commentationum libros Probi se legisse fatetur, nonne idem observationum sermonis antiqui multa exempla affert? Cf. Kretzschmer. *de auctoribus A. Gellii gram.* p. 82—92. Probi igitur librum a Romano citatum 'de inaequalitate consuetudinis' nihil est cur a Berytio abhorreere statuatur. Rectissime ei vindicaverunt Osannus symb. litt. II p. 213. 260 Iahnus proleg. in Pers. XXXIX Bergkius l. l. Graefenhanius hist. phil. IV 81. 217 Nettleshipius The Journal of Philology XV p. 194. Sed cave Steupio p. 190 credas solum hunc Probi librum 'de inaequalitate consuetudinis' a Capro exscriptum esse et ex Capro solo exscripsisse Romanum Servium Diomedem Priscianum, ubi Probum nominarent. Nam illud ne de Charisii quidem tribus locis demonstrari potest, hoc autem de Servio et Prisciano vir doctus rectius statuit (cf. Kirchner. annal. phil. sup. VIII p. 503 Keil. symb. phil. Bonnens. p. 93 Hertz. Priscian. gram. lat. II p. 171, 14 adn. Kretzschmer. l. l. p. 85) quam de Diomede, qui Probum ipsum fortasse inspexit (cf. Keil. gram. lat. I praef. p. LI Symb. phil. Bonnens. p. 93 Christ. Philolog. XVIII p. 129), et de Romano Charisii auctore. Unus sane titulus Char. p. 118, 1 ex Capro fluxit. Quem in diversis doctrinae partibus Probo niti cum doceant Prisciani gram. lat. II p. 171, 14. 393, 9. 513, 7. 534, 26 testimonia, tamen demonstrari nequit Romani reliquos titulos Probianos ad Caprum redire neque potius ad Probum ipsum vel ad alium grammaticum, qui Probo usus sit.

Denique in Charisii capite XV multi tituli leguntur ad genus et ad declinationem nominum spectantes, qui mirum in modum cum Probi libro De nomine excerpta in gram. lat. vol. IV edito congruunt. Quem librum Keilius Symbola phil. Bonnens. p. 99 gram. lat. IV p. XXX maxime in generis quaestionibus ad Berytium redire aestimavit. Sed ex Charisio vel Romano, qui in his titulis Plinium, nusquam vero Probum vel Caprum nominavit, ratione colligitur, Plinium

auctorem esse, id quod propria commentatione de Excerptis ostendere in animo habeo. Conferas nunc quae apud Plinium de hac re exponam. Iam cum accurata comparatio Charisii et Probiani libelli doceat modo hunc modo illum uberiores copiam praebere, et Romanum et auctorem libri, qui Probi nomine fertur, Plinium communem auctorem adisse necessario sequitur. Itaque Steupii p. 176 quoque sententia Probi de nomine excerpta ex Probo minore Diomede Charisio excerpta esse stare non potest.

Asper.

Aemilius Asper aequalis M. Valerii Probi habetur, cum in Probi commentario Vergiliano p. 15, 24 et 19, 9 K. excitetur, ambo autem coniuncti inveniantur in scholiis Veron. ad Aen. IX 373 p. 101, 6 K. et apud Servium ad Aen. X 539. Cf. O. Iahn. proleg. in Pers. p. CXLV Bergk. diar. stud. antiq. 1845 p. 125 Ribbeck. proleg. Verg. p. 128 s. Nihil ei momento tribuerim, quod locis allatis Aspri nomen ante Probum legitur, cum Probus antecedit Asprum apud Servium in Aen. VII 543 et Donatum in Ter. Ad. III 2, 25. Nihil vero contra sententiam Asprum aequalem Probi esse facit, quod Aspri non fecit mentionem Suetonius, quem Vahlenus ind. lect. hib. Berol. 1877 p. 6 s. professorum tantum vitam adumbrasse monuit. Contra Laemmerhirtius, qui *de priscorum scriptorum locis a Servio allatis* comment. phil. Ienens. IV p. 403 accurate totam quaestionem de Aemilii Aspri aetate tractavit, minime recte ex Servii ad Aen. VII 30 testimonio elicit Asprum post Frontonem h. e. C. Iulii Romani tempore vixisse collato loco Servii ad Aen. IX 416, quo in eadem quaestione Aspri verba excitantur, Frontonis vero memoria non extat.¹⁾ Item Riesius *de commentario Vergil. qui M. Valeri Probi dicitur* p. 12 falsa utitur ratiocinatione, cum Asprum quarto saeculo assignet, quippe qui a Hieronymo cum Victorino et Donato coniungatur. Qui tandem in Romanum pervenisset? Asprum scripsisse constat commentarios: Terentii testimonio Rufini in commentario in metra Terent. gram. lat. VI p. 555, 1 (cf. Schopen. *de Terentio et Donato* p. 32), Vergilii testimonio Hieronymi in apologia advers. Rufin. I 16 vol. II p. 472 V. (cf. Ribbeck. proleg. Vergil. p. 128—36 Laemmerhirt. comment. phil. Ienens. IV p. 324), Sallustii testibus Hieronymo, qui l. l. commemorat *Aspri in Virgilium et Sallustium commentarios*, et Charisio, a quo p. 216, 28 laudatur *Asper commentario Sallustii historiarum I*. Cf. Suringar. hist. crit. schol. lat. I 95. 255 II 124 O. Iahn. proleg. in Pers. p. CXLV Graefenhan. hist. phil. IV 285.

1) Serv. in Verg. Aen. VII 30 *hunc inter: per hunc. Terentius 'dum rus eo, coepi egomet mecum inter vias'. est autem crebra Frontonis elocutio. in Aen. IX 416 per tempus utrumque: ... Asper tamen dicit 'per tempus utrumque, hoc est inter tempus utrumque, ut e contra 'hunc inter...' (Aen. VII 30) id est per hunc'.*

De Sallustiano Aspri commentario solo agitur in Romano, cuius locos Kirchnerus annal. phil. sup. VIII p. 512 s. ante me recensuit. In capitis de analogia uno titulo Romanus Asprum fortasse apud Plinium citatum invenit Char. p. 140, 3 *omnes Sallustius in Catilina ... cum idem in eodem 'omneis ...'*; quod ratione potius esse subnixum sub *f* et sub *m* littera poterit ostendi. sed *Asper*, si genetivus, inquit, *omnium i litteram natura retinet, et in accusativo esse servandam*. Qui articulus sine dubio pertinet ad Plinianos de accusativo eis vel es clauso dicentes (cf. Plinium), cum Romanus ipse (cf. cap. III) legentem releget ad lemmata p. 129, 19 *fonteis* et 137, 23 *monteis*. Sed dubitari potest, utrum Romanus apud Plinium cum Sallustii Catilina (cf. 143, 13) Aspri verba coniuncta invenerit an Aspri explicationem loci Sallustiani a Plinio laudati ipse addiderit. In ceteris enim titulis capitis de adverbio non Catilinae sed historiarum commentarios adhibuit, quos sine dubio ipse evolvit, cum verba Aspri ipsius afferat:

Char. p. 216, 28 *recens. Asper commentario Sallustii historiarum I nunc adverbium nunc nomen id esse dicit, ut 'recens scriptum'. potest enim esse temporis adverbium.*

p. 196, 23 *ceterum Sallustius historiarum IV 'scio equidem tibi magnas opes virorum armorum et auri esse, et ea re ab nobis ad societatem, ab illis ad praedam peteris. ceterum consilium est Tigranis regno integro meis militibus belli prudentibus procul a domo per nostra corpora bellum conficere'. ubi Asper 'ceterum quomodo positum est? pro alioquin? alioquin consilium est; an pro relicum, ut sit nomen? relicum consilium est'.*

p. 209, 6 *obviam pro obvius Sallustius historiarum II; ubi Asper ait 'vetuste „obviam fuere“, adverbio maluit uti quam nomine': Sisenna... M. Cato ... Plautus ...*

p. 215, 6 *procul Sallustius historiarum II 'nam procul et diversis ex regionibus'; ubi Asper 'ergo procul e loco est'.*

p. 216, 25 *rumore primo Sallustius historiarum * ubi Asper 'non est' inquit 'nomen sed adverbium, ut illud: „obstipuit primo aspectu Sidonia Dido“'.*

Apparet Asprum Sallustii Catilinam et libros historiarum commentario instruxisse, ex quibus commentarius quarti libri laudatur quinti coniectura efficitur. Alios locos Sallustianos a Romano laudatos ex Aspri commentario sumptos esse demonstrari nequit. Neque ad eundem in titulo p. 209, 6 Sisennae Catonis Plauti exempla redeunt. Cf. Kirchner. l. l. Denique in Charisii capite XV titulum p. 107, 12 *paterfamilias* Neumannus de *Plinii dubii sermonis libris* Char. et *Prisc. font.* p. 14 Aspro vindicavit collato Servio in Verg. Aen. XI 801. Sed ego hic Plinium fortasse Aspro nisum a Romano adhibitum esse censeo, cum Asper nusquam in capite XV excitetur.

Pertinet Aspri doctrina excepta regula genetivo velut montium respondere accusativum monteis ad sententiam scriptoris interpre-

tandam vel ad constructionem verborum. Cuius rei aliud exemplum invenis apud Pompeium in commento artis Donati gram. lat. V p. 273, 12 *interim nos hodie hoc teneamus, ut ad semper ad locum sit, apud semper in loco sit. legimus quidem apud Sallustium, in historiis habemus 'ille Conisturgim apud legiones venit': mutavit praepositionem. Asper defendit et ita dixit 'Conisturgim venit. ad quam Conisturgim venit? ubi fuerant legiones quo venit. convertas ordinem: iste enim dixit 'Conisturgim apud legiones venit', id est apud Conisturgim fuerant legiones, quo iste venit. mutavit ordinem'*. Sicut grammaticus singularem usum apud praepositionis mira ratiocinatione defendere studet, apud Romanum p. 196, 23 *ceterum* 209, 6 *obviam* 216, 25 *rumore primo* 216, 28 *recens* quaerit, utrum de nomine an de adverbio agatur, id quod supervacuum nobis videtur in titulo p. 196, 23, non recte diiudicatum p. 216, 25.

Velius Longus.

Velii Longi dilucidam imaginem omnibus testimoniis adhibitis Keilius in praefatione eius libri de orthographia gram. lat. VII p. 43 proposuit. De cuius grammatici aetate cum hoc tantum statuatur eum vixisse ante Gellium, qui XVIII 9, 4 commentarium eius 'de usu antiquae lectionis' commemorat (cf. Kretzschmer. *de auctoribus A. Gellii gram.* p. 93), Ribbeckius Proleg. Verg. p. 167. 169 eum aequalem Cornuti (cf. Graefenhan. *hist. phil.* IV p. 82) et Urbani fuisse certis quibusdam argumentis ostendere studuit. Quaecumque sententia bene conspirat, quod ego a Charisio profectus mihi persuasi Velium Palaemonis et Plinii aetatis fuisse, in medio igitur primo saeculo floruisse. Sed de Charisio quaestio difficilis est, cum Velii memoria in locis et ex Palaemone et ex Romano sumptis extet. Nam parum recta videtur mihi esse Keilii sententia Charisium ex solo Romano Velium petivisse, parum recta Marschallii *de Q. R. Palaemonis libris gram.* p. 51 adn. 2. 54 adn. 66 adn. sententia Charisium Velium non apud Palaemonem invenisse, sed ipsum aliunde addidisse. Quid? nonne apud Excerptorem Bobiensem gram. lat. I p. 556, 22 Velius Longus in eadem re occurrit, quae a Charisio p. 113, 29 narratur? Iam cum Marschallius recte docuerit Excerptorem et Charisium communem auctorem Palaemonem habuisse, necessario sequitur Charisium p. 113, 29 non minus quam 175, 14 a Palaemone Velium accepisse. Reliqui duo loci Romano debentur. Primum in capite de adverbio p. 210, 7 *primum Lucretius 'primum animum dico, mentem quam saepe vocamus'; ubi Velius Longus 'primum' inquit 'adverbialiter audiendum est'*. Velii explicatio versus Lucretiani ipsius verbis affertur, quasi Romanus Velium ipsum adierit. Hinc commentarium Lucretii cum Suringario *hist. crit. schol. lat.* I p. 115 non recte effici postquam monuerunt Ritschelius *Parerga* I 363 et Graefenhanius *hist. phil.* IV p. 300, Lachmannus in commen-

tario Lucret. p. 146 ad III 94 suspicatus est Velium in Aeneidis suo commentario — de quo Suringarius II p. 184 et Ribbeckius proleg. Verg. p. 169 exposuerunt — ad Aen. II 79 de versu Lucretiano commentatum esse, quod parum certum est. Alter locus, quo Velius nominatur, extat in capite XV in tractatu de inaequalitate, quem ad Plinium redire apud hunc demonstrabo, Char. p. 94, 1 *derivationis vero tanta est inaequalitas ut comprehendi non possit. nam cum sit Agrippa, mulierem Agrippinam dicimus, thermas vero Agrippinianas . . . item cum sint Titus et lupus similia, thermas Titinas ut pelles lupinas non dicimus, sed Titinianas. de qua quaestione a Velio Longo libellus scriptus est. Velii libelli cuiusdam brevissima mentio fit, in quo Ribbeckii proleg. Verg. p. 169 iudicio de thermis Titianis non Titinis grammaticus disseruit, Keilii l. l. sententia de inaequalitate derivationis, quae praeferenda esse mihi videtur.*

Paulus.

Paulus, commentator L. Caelii Antipatri, belli Punici secundi scriptoris, quater a Romano excitatur, semel in capite de adverbio et de interiectione, bis in capitis de analogia titulis ex Plinio mea sententia sumptis, ut ante hunc Paulo locum constituerim. Nam cum commentator sermonem Caelii observaverit ratione habita priscorum verborum formationis et significationis, non tam Caelii (in septimo p. u. saeculo) quam Plinii aetate eum vixisse verisimile est. In capite de analogia igitur legitur Char. p. 143, 9 *Saguntinorum Coelius, Saguntium Sallustius, ut Paulus in Coelii historia libro I notat.* Quod ad doctrinam grammaticam tituli attinet, similis est solus alter in hoc capite p. 124, 12 *Cretum Cicero Tusculanarum libro II 'Cretum legis'; Cretenses Ennius, ut Varro libro I de sermone Latino scribit,* qui propter Ciceronis et Varronis memoriam Plinio tribuendus est (cf. Varro. Plin.), praeterea in capite XV titulus p. 106, 1 *Albani,* qui Varronis de duplici formatione priorum nominum doctrinam continet et a Plinio profectus est teste Pompeio gram. lat. V p. 144, 15. Iam cum titulum p. 143, 9 Plinio certis argumentis vindicare cogamur, item de altero capitis titulo aegre mutilato iudicabimus p. 126, 31 *dii pro die seu diei lucem Paulus enim 'libra die somnique pares ubi fecerit horas' (Verg. Georg. I 203) . . . legendum esse definit, idque in Coeli historia libro I . . . deprehendes.* Ubi Keilius bene adnotavit Paulum 'in Coelii historia' de Georgicorum versu disputavisse. Reliquos locos capitum de adverbio et de interiectione, in quibus Plinius nusquam nominatur, a Capro suspicor profectos esse. Inveniuntur enim Caelii exempla in capite de adverbio etiam sine Pauli explicatione p. 203, 22 *longe* 203, 32 *Lilybaeo* 220, 12 *subinde,* saepius vero apud Priscianum, ubi ex uno loco cognoscitur Caelium Capro deberi gram. lat. II p. 510, 1 *ico praeterea paenultima brevi profertur in praesenti teste Capro, sed producit eam*

in praeterito perfecto et mutat o finalem in i: ico ici, unde ictus. Cato Censorius de Veturio: 'hostem num icit?' Caelius in I 'qui cum is ita foedus icistis'. Iam in Charisii capite de adverbio Pauli explicatio ut de analogia spectat ad Caelii librum primum Char. p. 217, 30 satis diverse accipitur: ἀντὶ τοῦ par Lucilius saturarum . . . Terentius in Adelphis . . . item satis pro aecum est Caelius historiarum I 'commodum est, satis videtur'. 'nec enim pro sufficienti' inquit Paulus 'accipi debet, sed pro pari et aequo'. item satis pro intente Cato dierum dictarum de consulatu suo . . . Terentius in Heaut. . . Num ex Caelii commentario titulus capitis de interiectione profectus sit dubito, ubi non Caelius sed Afranius laudatur Char. p. 241, 2 spattaro Afranius in Aequalibus. quam vocem frequenter apud eum positam ait Paulus ἐξουθενισμοῦ vim sensumque sufferre. Hinc Afranii commentarium efficere non audeo: in Caelii commentario Paulus Afranium fortasse nominavit ut p. 143, 9 Sallustium p. 126, 31 Vergilium. At in titulo p. 217, 30 exempla Lucilii sat. Terentii in Ad. Catonis dier. dict. Terentii in Heaut. non a Paulo originem duxerunt, cum in aliis eiusdem capitis titulis saepe occurrant.

Plinius Secundus.

C. Plinium Secundum, naturalis historiae scriptorem, notum est sub Nerone novissimis annis (Plin. ep. III 5) libros 'dubii sermonis octo' scripsisse, quorum fragmenta Plinii nomen continentia Lerschius phil. ling. I 180 II 158 adn. et Neumannus *de Plinii dubii sermonis libris Charisii et Prisciani fontibus* p. 4 collegerunt, quorum indolem Schlittius *de Plinii Secundi studiis grammaticis* p. 6 ss. et Nettleshipius *The Journal of Philology* XV p. 201. 205 illustraverunt. Nobilissimi grammatici memoriam Charisius¹⁾ Romano potissimum debet nec non Palaemoni, unde difficultatem magnam oriri in capite libri primi XV vidimus, in quo Palaemonis doctrinam cum Romani coniungit. A Romano profecti Schottmuellerus *de C. Plinii Secundi libris grammaticis* et Neumannus l. l. propriam de Plinio quaestionem instituerunt. Quorum alter Charisii caput XVII de analogia potissimum respexit, alter caput XV. At ambo nimis caute egerunt, cum magna cum probabilitate longius progredi possimus. Primum de libro de analogia, deinde de capite XV verba faciam. Nam de Romani libro de adverbio omnino non agitur. In quo cum Plinius nusquam excitetur, eum a Romano non adhibitum esse cum Schottmuellero p. 37 iudico.

In Charisii capite de analogia Plinius locis tam multis nominatur, ut ab his articulis profecti exceptis paucis titulis totum fere

1) De Plinii memoria a Servio servata v. Kirchner. *annal. phil. sup. VIII* p. 506—510 Laemmerhirt. *de priscorum scriptorum locis a Servio allatis* comment. phil. Ienens. IV p. 394.

caput Plinio tribuere cogamur. Sane multi grammatici praeter Plinium commemorantur: Caesellius Vindex, Flavius Caper, Valerius Probus, G. Caesar, Helenius Acro, Verrius Flaccus, Sisenna, Varro, Iulius Modestus, Paulus, Aurelius Opilius, Aelius Stilo, Terentius Scaurus, Asper, Valgius, Fl. Pomponianus, Pomponius Secundus. Quorum dimidium cum Plinio sine dubio debeatur, ceteri rarissime leguntur, ut semper de Plinio, si in articulo quodam de auctore dubitetur, primum cogitandum sit. Indicia vero Pliniana et ex rebus grammaticis et ex scriptoribus laudatis petenda sunt.¹⁾ Primo indicio usus Schottmuellerus p. 35—42 egregie in Plinii doctrina investiganda versatus est, ut titulos colligeret, qui spectarent ad ablativum singularem e vel i finientem, ad accusativum pluralem eis vel es terminatum, ad genetivum pluralem um vel ium et rum vel um clausum, ad nominativum singularem in er non is exeuntem, unde vir doctus p. 33 ingeniose suspicatus est Plinium in libro VI dubii sermonis declinationem nominum per singulos casus tractavisse. Hac ratione ducti primum lemmata Pliniana digeramus, qua in re titulos capituli de analogia, qui Plinii nomine carentes ei tribuendi sunt, uncis inclusos significabo.

Ad ablativum singularem tertiae declinationis, cuius formationis regulas Plinianas Detlefsenius *zur Flexionslehre des älteren Plinius* Symb. phil. Bonnens. p. 699—703 statuit, spectant tituli (cf. Schottmueller. p. 35): 120, 17 *aedile* (120, 24 *avi*) 126, 26 *agile* (120, 28 *annalei*) 120, 30 *agreste*, 121, 14 *auxiliare* (121, 17 *Astyanacte*) (121, 19 *Aiax*) (121, 21 *alacer*) 122, 13 *aplustre*, 122, 16 *ar* (122, 22 *avi*) 122, 23 *amni* (124, 14 *contubernale*) (124, 16 *ceriale*) (124, 18 *consulari*) (124, 20 *coniuge*) (124, 21 *cicatrice*) (124, 22 *celere*) (124, 26 *celebre*) 125, 9 *constante* (125, 13 *continenti*) (125, 15 *candenti*) 126, 9 *diligente* (127, 7 *dapsile*) (127, 9 *decemvirali*) (127, 11 *duumvirali*) 127, 12 *duplici* (127, 26 *egente*) (130, 13 *facile*) (130, 14 *familiare*) (130, 20 *Forte*) (130, 22 *pro fragili*) (130, 25 *felice*) (130, 28 *face*) (131, 4 *fragmine*) (131, 6 *gracile*) (132, 15 *humile*) (133, 5 *iuvenale*) (133, 9 *incolume*) 133, 18 *iubare* (133, 23 *innocente*) 133, 25 *inpotente* (134, 3 *insequenti*) (136, 27 *molli*) 137, 12 *mare* (138, 1 *natale*) (138, 2 *nobile*) (138, 4 *navali*) 138, 13 *nobile* 138, 15 *nobiliore* (139, 13 *omni*) 139, 17 *orbi* (141, 13 *patruele*) (142, 8 *rudī*) 142, 10 *rude*, 142, 18 *rure* (143, 5 *salutare*) (143, 7

1) Ad Plinii lemmata capitis XVII investiganda Boeltius *annal. philol.* 1888 p. 419—423 alia utitur ratione. Leges invenit has: primum in omnis litterae titulis extare ordines Plinianos ab eo titulo incipientes qui primus Plinii nomen praebeat; deinde titulos inter duo lemmata Pliniana Plinii esse; tum titulos Plinianos ad ablativum singularem spectantes postea additos esse, qui in omni littera primo titulo Pliniano antecedant. Utut haec sunt, hoc ego concedere non possum praeter Plinium et grammaticos nominatos a Romano in locis cum capite XV conspirantibus adhibitos esse Anonymum de analogia et Palaemonem. Quae Boeltius p. 425 s. his tribuit, ego Plinio vindicavi.

sodale) (143, 8 *saeculare*) (143, 11 *suave*) (144,) 25 *tristi* (146, 15 *vitale*) (146, 17 *utile*) (146, 19 *vestale*) 146, 21 *venali* (146, 23 *veloce*) (147, 6 *vetere*) (147, 7 *ungui*). Summa iniuria Schottmuellerus p. 38 duos articulos a Plinio abiudicavit: p. 120, 24 *avi* et 142, 8 *rudi*. Sane p. 122, 29 legitur 'ave' dicendum esse, sed agitur hic de Varronis regula! Contra in nostro lemmate, quocum conferas p. 122, 22 *avi*, dilucide verbis 'quoniam genetivus similis est nominativo' Plinius cognoscitur, quem discrimen inter nomina parisyllaba et imparisyllaba statuuisse apparet ex antecedente regula p. 120, 20. Cf. Detlefsen. p. 701. Porro titulus p. 142, 8 *rudi* sine ullo dubio Plinii est, in quo de adiectivo rudis agitur, cum titulus Plinii substantivum rudis continens sequatur. Ambo autem in uno titulo ad nominativum spectante p. 143, 1 *rudis* coniuncti sunt, in quo Plinius laudatur (cf. 142, 9 'rudi animo' = 143, 4).

Cum titulis ad ablativum e vel i terminatum pertinentibus alii cohaerent, qui ablativum aliae formationis lemmatis loco praebent: p. 138, 18 *osse*, 139, 15 *oxo* (144, 17 *schema* cf. 53, 15) (122, 20 *algu*) (140, 11 *penu*) (141, 8 *pecu*) (144, 21 *spinu*) (147, 3 *vulgu*).

Pergamus ad Plinianos accusativos plurales tertiae coniugationis eis vel es clausos (cf. Schottmueller. p. 39 Detlefsen. p. 710): 129, 19 *fonteis*, 129, 25 *funes* (129, 31 *ferocior*) (130, 1 *ferientium*) 130, 4 *facilioreis*, 137, 23 *monteis*, 137, 27 *maioreis* (139, 22 *omnes*).

Quibus titulis iungo Plinianos alios qui de eodem casu agunt: 125, 3 *compluria*, 128, 20 *ficos* (130, 5 *fagus*) 135, 25 *laurus*, 145, 5 *Titanas* (146, 10 *vera*).

Transeo ad genetivum pluralem um vel ium extremitate factum (cf. Schottmueller. p. 39 Detlefsen. p. 707), qua de re Plinius agit in titulis: 122, 8 *amans*, 124, 28 *cervicium* (125, 1 *cicatricum*) (125, 16 *civitatum*) (129, 3 *felicium*) 136, 29 *Mars*, 137, 4 *murum*, 138, 9 *ns*, 141, 16 *pacium* (141, 20 *panium*) (141, 24 *partum*) 142, 12 *retium* (142, 14 *radicium*) (144, 27 *tus*) 146, 28 *volucrium*. Titulum p. 129, 3 *felicium* Schottmuellerus p. 40 a Plinio abhorreere iniuria censet, cum diversae regulae ex diversis auctoribus petita apud Plinium occurrant.

In aliis titulis Plinianis quaeritur, utrum genetivus pluralis rum an um syllabam accipiat: (126, 25 *digitum*) 129, 10 *fabrum* (141, 29 *poematorum*) 143, 19 *Saturnalium* (146, 31 *vectigaliorum*). Contra titulum p. 127, 3 *duum* Schottmuellerus p. 41 propter Acronis titulos p. 119, 9 *ambos* et 126, 13 *duo* Helenio tribuit (cf. cap. II Helen. Acro.), cui ego concedo titulum certe Plinii non esse, qui Frontonis epistulam ad Marcum Antoninum citare non poterat. Nam in articulo Pliniano p. 138, 11 *ns* 'Fronto pro Ptolemaeensibus' alius intellegendus esse videtur, fortasse philosophus Stoicus Domitiani aetatis.

Diversi generis at non a Plinio alieni sunt tituli (124, 12 *Cretum*) et (143, 9 *Saguntinorum*), in quibus diversae stirpis genetivi

diversi: Cretum Cretensium et Saguntinorum Saguntium opponuntur.

Cum titulis genetivum um et rum factum tractantibus cognati sunt, qui dativum pluralem is vel bus terminatione formatum respiciunt: p. 123, 3 *aenigmatis*, 123, 8 *Arabis*, 125, 23 *cetariis*, 129, 13 *filiabus*, 131, 10 *glossemata*, 134, 4 *iugeris* (140, 5 *poematis*).

Ad nominativum pluralem spectant duo tituli Pliniani: 133, 11 *ibes* et (140, 14 *palumbes* cf. 106, 30).

De dubia nominativi singularis forma dicunt tituli: (117, 18 *animale* cf. 62, 13. 146, 31) 118, 15 *amicities*, 118, 25 *autumnal*, 118, 33 *aqualium*, 119, 3 *animal*, 120, 4 *aestifer* (120, 14 *ancipes*) (120, 32 *Aenea*) (122, 3 *Alexander*) (122, 4 *ager*) (127, 22 *elephans*) (128, 1 *Euandrus*) 130, 29 *frus* (131, 16 *glis*) (130, 35 *femini*) (131, 19 *gluten*) 135, 3 *imber*, 135, 13 *laterale* (135, 17 *later*) (135, 20 *lacer*) 136, 22 *mugil*, 139, 4 *ossu*, 139, 11 *oscen* (144, 13 *supellex*) (145, 8 *turben*) (145, 27 *torcular*) 147, 9 *volucris* (147, 10 *vulturius*) (147, 14 *vultur*).

Genetivum singularis aut nominativum et genetivum h. e. universam vocabuli declinationem amplectuntur lemmata: (117, 16 *arcuis*) (118, 7 *Alcon*) (118, 9 *Apollo*) (119, 1 *arbor*) 120, 8 *Augustas* (121, 6 *arbor*) (121, 8 *as*) 122, 6 *Aurelii* (122, 18 *architectonis*) (123, 18 *bos* cf. 117, 9) (124, 5 *Belidis*) (126, 22 *domi*) (128, 7 *er*) (128, 12 *es*) (128, 17 *exerciti*) 129, 6 *fretus* (130, 7 *Falaridis*) (131, 28 *Hector*) (131, 30 *habilis*) (131, 33 *Hippocoon*) (132, 1 *hebes*) (132, 8 *homo*) (132, 10 *heres*) 132, 17 *Herculi* (132, 25 *hepar*) (132, 27 *Irim*) (134, 12 *iteris*) (135, 10 *lepus*) (136, 13 *Lar*) (136, 19 *memoris*) (137, 30 *Mantus* cf. 127, 17) (138, 7 *neminis*) 139, 7 *os* (140, 8 *pecus*) (140, 11 *penu*) (140, 17 *patris*) (140, 19 *pubes*) (141, 6 *Patavi* cf. 79, 2) (142, 3 *quies*) 143, 12 *senatuis* (143, 16 *supellectilis*) (144, 3 *senex*) (144, 6 *supellex*) (144, 9 *strix*) (144, 10 *sinapis*) 144, 30 *Turbo*, 145, 3 *Tanaidis* (146, 3 *tergum*) (146, 12 *us*) (146, 24 *vas*) (146, 25 *vasi*) (147, 1 *volgus*).

Denique accusativi singularis formatio in his titulis tractatur: (117, 9 * cf. 139, 7) (118, 3 *Antiphonem*) (118, 8 *Argo*) 118, 21 *Amazon* (121, 12 *aerem*) (126, 4 *clavim*) (126, 20 *dracontem*) 127, 17 *Didun*, 129, 17 *febrim*.

Nonnulli porro tituli monoptota et casibus deficientia vocabula amplectuntur simillima iis, quae in tractatu capitis XV de inaequalitate leguntur, qui mea sententia totus fere Plinio nititur: (118, 13 *Adam*) (118, 14 *Abraham*) (124, 1 *biber*) 131, 7 *git* (120, 33 *aeribus* cf. 93, 20) (135, 7 *iurum*) (143, 30 *senapi*) (143, 33 *siremps*) (145, 31 *tabis* cf. 93, 25).

Restant tituli fortasse Pliniani: (137, 21 *Mysis*) (126, 29 *damnas*) (140, 15 *pometa*), reliqui aliis auctoribus debentur.

Iam ne quis putet me ira et studio quam plurima lemmata Plinio tribuendi — quod quidem studium sana ratione defendi potest,

cum Plinius saepissime nominetur ceteri auctores rarissime — ad summam audaciam abreptum esse, videamus, qui scriptores in titulis Plinii nomine praeditis legantur. Quos si redire videmus in articulis eadem quaestione grammatica cum Plinianis coniunctis, de Plinio auctore vix dubitari potest. Valde autem dolendum est, quod hoc argumento caremus in titulis non tam exempla quam regulas universas continentibus velut p. 118, 9 *Apollo*, 121, 8 *as finita nomina*, 128, 7 *er syllaba finita nomina*, 132, 1 *hebes*, 132, 10 *heres* al. Quos eo defendere licet, quod universae regulae praecipue in titulis Plinium nominantibus occurrunt velut p. 133, 18 *iubare*, 119, 3 *animal*, 120, 8 *Augustas*, 120, 17 *aedile*. Sunt et alia indicia, quibus Plinium cognoscas, maxime ex legibus rationis vel analogiae petenda, sed ea ne longus sim omittam hoc libenter concedens hunc et illum articulum extare, quem argumentis certissimis Plinio vindicare nequeas.

Ex scriptoribus a Plinio laudatis neglegamus eos, qui apud alios quoque grammaticos in capite de analogia reperiuntur et qui, cum in titulis Plinii nomen praebentibus inveniantur solis, nihil fructus afferre possunt ut Ateius Philologus, Bibaculus, G. Cassius, G. Fannius, G. Fannius Cos., Porcius Licinus, Catullus, Augustus, Aemilius Macer. Quibus exceptis in titulis Plinianis capitis de analogia occurrunt:

Varro: 122, 25 *amni*, 129, 21 *fonteis*, 131, 11 *glossemata*, 138, 21 *osse*, in Aetiis: (144, 21 *spinu*), antiq. divin.: (147, 1 *volgus*), antiq. hum.: 137, 13 *mare*, 145, 3 *Tanaidis*, antiq. Rom.: 130, 34 *frus*, de action. scenic.: (147, 6 *vetere*), de bibliothecis: (131, 23 *gluten*) (146, 32 *vectigaliorum*), de gente pop. Rom.: (125, 13 *continenti*) 128, 27 *ficos* (130, 5 *fagus*) 137, 12 *mare*, de ling. lat.: 131, 7 *git* (141, 31 *poematorum*) 142, 20 *rure*, 139, 15 *oxo*, de poematis: (140, 5 *poematis*) (126, 6 *clavim*) (141, 29 *poematorum*), de reb. urb.: (133, 23 *innocente*), de scaen. orig.: 120, 18 *aedile*, 128, 29 *ficos*, de sermone latino: (124, 13 *Cretum*) (126, 22 *domi*) (135, 18 *later*), de vita sua: (132, 30 *Irim*), de vita pop. Rom.: (126, 25 *digitum*), de utilitate serm.: 123, 3 *aenigmatis*, in epistol. quaest.: (138, 4 *navali*) (120, 28 *annalei*), ad Neron.: (130, 17 *familiare*), hebdomadon: (147, 4 *vulgu*), in Admirandis: (131, 16 *glis*), in Fundanio: 137, 14 *mare*, in Scauro: (131, 24 *gluten*), in Age mode: (120, 32 *Aenea*) (118, 8 *Argo*), rerum rustic.: 134, 10 *iugeris*, 130, 33 *frus* (142, 14 *radicium*) 118, 25 *autumnal* (125, 15 *candenti*) 134, 8 *iugeris*.

Cicero: 129, 8 *fretus* (132, 30 *Irim*) 137, 27 *maioreis*, pro Gallio: (141, 31 *poematorum*), pro Oppio: 143, 15 *senatuis*, de re publica: 139, 17 *orbi*, de iure civili: 138, 13 *nobile*, de auguriis: (122, 22 *avi*) 139, 11 *oscen*, de gloria: (133, 9 *incolume*), in ratione consil. suor.: (146, 31 *vectigaliorum*), de oratore: 128, 28 *ficos*, in Oratore: (141, 32 *poematorum*), divin. in Caecil.: 143, 14 *senatuis*,

de lege agraria: (146, 32 *vectigaliorum*), in Pisonem: (147, 11 *vulturius*) (130, 7 *Falaridis*), ad Hostil.: (142, 7 *quies*), ad Atticum: (146, 31 *vectigaliorum*), de finib.: 126, 28 *volucrum*, Tusculan.: (124, 12 *Cretum*), de nat. deor.: 137, 4 *murum* (117, 16 *arcuis*), de divinat.: (130, 16 *familia*).

G. Caesar: 119, 5 *animal*, 122, 14 *aplustre*, 122, 16 *ar*, 122, 30 *amni*, 133, 18 *iubare* (143, 33 *siremps*), in analogicis: 141, 24 *partum*, de analogia II: (130, 6 *fagos*) (135, 23 *lacer*) (141, 20 *panium*) 145, 1 *Turbo*, epist. ad Cic.: 126, 10 *diligente*.

M. Cato: 134, 4 *iugeris* (135, 7 *iurum*) (126, 23 *domi*) (121, 3 *aeribus*).

Annaeus Cornutus: (125, 16 *civitatum*) 127, 17 *Didun*.

Fabianus: (142, 14 *radicium*) 146, 28 *volucrum*.

Cornelius Nepos: (146, 19 *Vestale*) 141, 24 *partum* (141, 13 *patruele*).

M. Messalla: 129, 7 *fretus* (146, 34 *vectigaliorum*).

P. Rutilius Rufus: 120, 17 *aedile*, 125, 11 *constante* (130, 18 *familia*) 139, 18 *orbi* (146, 35 *vectigaliorum*).

M. Aemilius Scaurus: 129, 11 *fabrum* (147, 10 *vulturius*) (146, 36 *vectigaliorum*).

Pomponius Secundus: 125, 23 *cetariis* (132, 15 *humile*) 137, 23 *monteis*.

Titinius: 138, 19 *osse*, 142, 24 *rure* (124, 2 *biber*) (122, 18 *architectonis*).

Valgius: (135, 23 *lacer*) 143, 25 *Saturnalia*.

Cum his scriptoribus a Plinio solo citatis coniuncti leguntur alii, quibus et ipsis Plinium cognoscas:

Hyginus: (142, 14 *radicium*: Varro Fabianus) (134, 12 *iteris*).

Lucretius: (120, 33 *aeribus*: Cato) (117, 18 *animale*).

C. Asinius Polio: (146, 33 *vectigaliorum*: Cicero Varro Messalla Rutilius Scaurus) (134, 3 *insequenti*).

Tibullus: (126, 4 *clavim*: Varro) (130, 36 *femini*) (145, 8 *turben*).

Denique de Helvio Cinna moneo: in titulo (143, 33 *siremps*) propter Caesarem Pliniano verba fieri de tabe in eandem sententiam atque (145, 30 *tabis*) de sirempse, ubi Cinna legitur sicut (124, 5 *Belidis*).

Haec de Charisii capite de analogia, quod totum fere Plinio deberi cognovimus. Item de capitis XV titulis singularibus sentio, quamvis opinio mea tam certis argumentis probari nequeat. Quibus in titulis plurimis cum diversae quaestiones grammaticae atque in capite de analogia tractatae sint, a scriptoribus laudatis proficiscamur, qui eidem leguntur, quos Romanus in libro de analogia a Plinio accepit:

Varro: 73, 17 *pulchrum*, 77, 13 *curriculum*, 78, 6 *Lucius* (ubi Plinius laudatur), 82, 7 *Graccus*, 84, 10 *puer*, 99, 16 *Olympia*, 104, 3

Leontion, 104, 13 *gausapa*, 106, 2 *Albani*, 108, 11 *margarita*, 110, 15 *dies*, 111, 23 *quando*, in annali: 105, 6 *scriptulum*, antiq. divin.: 100, 23 *cliens*, 105, 10 *φυλακτήριον*, antiq. hum.: 77, 10 *balteus* (ubi Plinius laudatur), rerum hum.: 102, 15 *nihil*, de actione scen.: 80, 10 *galeros*, de actionib. scen.: 95, 18 *imberbi*, de bibliothecis: 87, 24 *gluten*, de forma philos.: 103, 12 *capparim*, de ling. lat.: 58, 17 *men-sam*, 104, 28 *bovile*, 80, 3 *catinus*, 105, 14 *palpetras*, de poematis: 99, 16 *Olympia*, 106, 18 *sal*, de scaen. orig.: 80, 11 *calamistros*, 107, 23 *pater familias*, 95, 27 *figus*, de serm. lat.: 103, 26 *capo*, de vita sua: 89, 28 *Sarapis*, in epistol. quaest.: 104, 20 *capillum*, 109, 1 *quo loco*, 73, 3 *quintum tricensimum*, 108, 10 *margarita*, in Admirandis: 72, 23 *mendum*, 83, 28 *papaver*, 90, 3 *gliris*, in Scauro: 77, 9 *balteus* (ubi Plinius laudatur), 88, 2 *gluten*, 106, 30 *palumbes*, in Plutotoryne: 105, 5 *scriptulum*, in Triphallo: 80, 12 *calamistros*, rerum rust.: 65, 15 *margo*, 79, 21 *loculos*.

Cicero: 77, 12 *curriculum*, 95, 19 *inberbi*, 109, 10 *plure*, ad Marcellum: 108, 26 *simiam*, 81, 13 *sibilus*, in Oeconomico: 107, 2 *alvaria*, de oratore: 95, 27 *haec figus*, in Oratore: 80, 11 *calamistros*, in Verrem: 100, 23 *cliens*, de lege agraria: 95, 20 *inberbi*, pro Murena: 82, 5 *iuris consultus*, ad Hostilium: 110, 2 *quies*, Tusculan.: 72, 1 *callum*.

G. Caesar: de analogia II: 90, 7 *panis*, 110, 23 *is*, ad Pisonem: 79, 22 *loculos*.

M. Cato: 102, 9 *lactis*, 72, 6 *lignum*, 83, 28 *papaver*, 91, 17 *quies*, 73, 7; 8 *pulmentum*, 104, 29 *bovile*, 90, 20 *sanguis*.

Fabianus: 105, 14 *palpetras*, 106, 14; 15; 16 *sal*.

Cornelius Nepos: 101, 3 *large*.

M. Messalla: 104, 18 *gausapa*.

Valgius: 102, 10 *lactis*, 108, 7 *margarita*, 108, 28 *suovetaurilia*. Praeterea sicut in titulis Plinianis capitis de analogia occurrunt:

Augustus: 104, 12 *gausapa* cf. (130, 15 *familiare*).¹⁾

Licinius Calvus: 80, 20 *alvum*, 81, 24 *stomachus*, 101, 10; 13 *clunes*, 77, 3 *cubicularius* cf. (147, 7 *ungui*).

Catullus: 97, 12 *hos pugillares* cf. 135, 25 *impotente*.

Helvius Cinna: 80, 22 *alvum* v. s.

Lucretius: 62, 14 *vectigale*, 92, 30 *ceterum*, 58, 24 *camara* cf. (120, 33 *aeribus*) (117, 18 *animale*).

Aemilius Macer: 65, 7 *margo*, 72, 17 *ocimum*, 100, 33 *intiba*, 107, 4 *naris*, 81, 18 *sibilus* cf. 133, 11; 14 *ibes*.

Maecenas: 79, 24 *catinus* cf. 146, 29 *volucrum*.

Martialis: 95, 30 *haec figus* cf. 128, 21 *figos*.

Iulius Modestus: 73, 12 *plurum*, 75, 13 *tus*, 101, 1 *large*, 103, 28 *gulam* cf. 125, 4 *compluria*.

1) Tituli capitis de analogia, quos uncis inclusi, Plinii nomen non ostendunt.

Ovidius: 90, 16 *anguis*, 72, 25; 27 *mendum*, 104, 9 *gausapa*, 103, 24 *leaena*, 65, 12 *margo*, 81, 14 *sibilus* cf. (135, 21 *lacer*).

Asinius Polio: 62, 16 *vectigale*, 84, 11 *puer*, 100, 24 *cliens*, 80, 2 *catinus*, 77, 15 *clipeus* (ubi Plinii nomen v. 20 restituendum est), 97, 11 *hos pugillares* cf. (146, 33 *vectigaliorum*) (134, 3 *insequenti*).

Tibullus: 87, 3 *hoc femur*, 90, 13 *anguis* cf. (126, 4 *clavim*) (130, 36 *femini*) (145, 8 *turben*).

Trogus: 102, 10 *lactis* cf. 137, 9 *murum*.

Varro Atacinus: 90, 18 *anguis* cf. 137, 15 *mare*.

Porro si in titulis singularibus capitis XV auctores diversi a Plinianis capitis de analogia occurrunt, hoc nihil contra Plinium facit, cum hi scriptores cum Plinianis quos apponam coniuncti legantur. Tales sunt:

Cornelius Severus: 80, 7 *galeros* (Varro), 81, 16 *sibilus* (Cicero Ovidius Aemilius Macer), 86, 7 *successor*, 100, 24 *cliens* (Varro Cicero Asinius Polio), 105, 19 * (ubi Plinius laudatur), 107, 29 *serta* (Propertius).

C. Gracchus: 107, 24 *paterfamilias* (Varro), 102, 27 *heres*, 80, 9 *galeros* (Varro).

Horatius: 104, 24; 26 *capillum* (Varro), 100, 17 *cliens* (Varro Cicero Asinius Polio), 62, 17 *vectigale* (Lucretius Asinius Polio), 101, 7 *clunes* (Licinius Calvus Cato), 96, 5; 6 *haec ficus* (Varro Martialis).

Laberius: 81, 2 *alvum* (Licinius Calvus Helvius Cinna), 83, 20 *heber*, 75, 17 *podagrosus*, 101, 4 *clunes* (Licinius Calvus Cato), 108, 23 *simiam* (Cicero), 97, 13 *hos pugillares* (Asinius Polio Catullus).

Propertius: 107, 27 *serta* (Cornelius Severus), 89, 22 *pulvis*, 103, 16 *cassidem*.

Ratio, quam secuti sumus, si stare potest, dimidium paene omnium titulorum a Plinio originem duxit. Iam cum iidem scriptores in articulis diversas quaestiones grammaticas continentibus legantur, dubitari non potest, quin Romanus in plurimis titulis quamvis diversi generis Plinio auctore nitatur, siquidem demonstrari potest res grammaticas tam diversas ab hoc grammatico non abhorrere. Itaque singulatim de diversis quaestionibus grammaticis disseramus.

Sed primum audiamus Neumannum, qui Romanum adiisse Caprum non minus quam Plinium auctores ostendere studuit. Enumerat enim p. 14 articulos quindecim, in quibus Charisius consentiat cum Capri 'orthographia' et libello 'de verbis dubiis' in grammaticorum latinorum vol. VII editis, quos Christius Philolog. XVIII p. 168 et Keilius gram. lat. V p. 570 VII p. 90 ex Capri libris excerptos esse recte iudicaverunt. Pro Plinianis porro Neumannus p. 22—26 habet capitis XV articulos, primum qui cum Plinianis capitis de analogia conspirent, deinde qui Plinii nomen ostendant, denique qui doctrinam aliorum grammaticorum testimonio a Plinio

natam contineant: Char. p. 100, 1 *Albani* cf. Pompeium gram. lat. V p. 144, 15 et Char. p. 101, 17 *insomnia* cf. Servium in Aen. IV 9. Iam primum moneo eundem virum doctum propter exempla laudata et rem grammaticam tractatam Plinio assignare lemmata: Char. p. 106, 12 *sal*, cum in eadem re auctor artis anonymae Bernensis gram. lat. sup. p. 111, 28 Caprum laudet cf. Caprum 102, 1, Char. p. 77, 20 *clipeus*, cum Caper p. 97, 14 et Servius ad Aen. IX 709 Caprum nominans consentiant, Char. p. 102, 4 *lactis*, cum Priscianus gram. lat. II p. 212, 4 Caprum nominet. Nonne etiam in ceteris articulis cum Capro consentientibus Caprum a Plinio pendere conicere licet? Et Keilius quidem gram. lat. VII p. 88 sine dubio recte statuit Priscianum Plinii memoriam Capro debere. Priscianus enim Caprum et Plinium in hunc modum laudat p. 393, 9 *sed et eorum et superiorum omnium usus tam apud Caprum quam Plinium et Probum invenies* h. e. apud Caprum, qui Plinio et Probo nititur cf. Hertz. gram. lat. II p. 171, 14 adn. Iam si quis titulos singulares Charisii cum Capri libellis accurate comparaverit, grammaticos de quinquaginta fere vocabulis communiter verba facere inveniet, ut modo conspirent modo dissentiant. Nonne diversa est doctrina:

Char. p. 73, 17 *pulchrum Varro adspirari debere negat, ne duabus consonantibus media intercedat adspiratio, quod minime rectum antiquis videbatur. unde et sepulchrum hodieque manet, quod sit seorsum a pulchro propter recordationem doloris* :

Cap. p. 93, 2 *pulchrum cum h scribendum, sepulcrum sine h.*

Char. p. 75, 8 *assiduus quidam per d scribunt, quasi sit a sedendo figuratum, sed errant. nam cum a Servio Tullio populus in quinque classes esset divisus, ut tributum quout quisque possideret inferret, ditiores, qui asses dabant, assidui dicti sunt . . .* :

Cap. p. 108, 5 *assiduus, non adsiduus, ab assidendo.*

Char. p. 106, 20 *nomenculator sine u dicitur, ut Verrius ait, velut nominis calator* :

Cap. p. 110, 16 *nomenculator recte.*

Char. p. 108, 13 *similis sum illius et similis sum illi et genetivo et dativo casu auctores dixerunt; genetivo Terentius . . . dativo Vergilius . . . sicut Graeci dicunt ὅμοιος ἐκείνῳ. veri simile tamen et sui simile genetivo casu, nec aliter dicitur. nam sibi simile latinum non est* :

Cap. p. 97, 13 *illius similis ad mores refertur, illi similis ad vultum?* Permultae vero Capri quaestiones maxime ad genus nominum pertinentes tam brevi forma hodie leguntur, ut ex iis nihil elicias nisi hoc Caprum de hoc vocabulo disputavisse. Sed etiam titulos Charisii, qui magna similitudine cum Capro coniuncti sunt, cave, ne statim Capro vindices. Similitudo enim ibi quoque intercedit, ubi Romanus Plinium aperte nominat:

Char. p. 85, 6 *gibber, ut Verrius ait, ipsum vitium dicitur, ut tuber, gibberosus habens gibberem, ut tuberosus . . . sed Plinius gibbus vitium ipsum, ut ulcus, maluisse consuetudinem tradit . . .* :

Cap. p. 110, 3 *gibber vitium, homo gibberosus*.

Char. p. 88, 16 *vertex a vertendo dicitur, vortex a vorando, ut vult Plinius verticem immanem vim impetus habere ... vorticem vero circumactionem undae esse ...* :

Cap. p. 99, 11 *vortex fluminis est, vertex capitis*.

Char. p. 77, 20 *clipeus masculino genere in significatione scuti ponitur ... neutro autem genere imaginem significat ... quare * dubii sermonis II indistincto genere dici ait, sed littera differre, ut pugnatatorium per i clipeum dicamus ... imaginem vero per u ... ubi lacuna Plinii nomine explenda est* :

Cap. p. 97, 14 *clipeum ἀσπίδα, clupeum ornamentum dices*.

Praeterea Romanus vel potius Plinius provocat ad Varronem Verrium Flaccum Iulium Modestum in titulis cum Capro consentientibus. Nonne Caprum ad eosdem grammaticos revocare licet, praesertim cum alii scriptores orthographiae eandem doctrinam doceant? Quid vero? Romanum titulum p. 65, 16 *ambo et duo an ambos et duos?* ... putas ex Capro p. 94, 5 *ambos et duos accusativo dicimus, ambo et duo nominativo* hausisse, cum ex capite de analogia p. 119, 12 *ambo* et 126, 17 *duo* appareat Helenium Acronem Romani auctorem esse? Cave igitur Caprum! Ego non is sum, qui neget Romanum nonnunquam ut alibi Caprum arcessivisse, sed dubitatio semper in hoc grammatico haeret, cum Plinius tam Romani quam Capri auctor fuerit.

Iam res grammaticas in titulis singularibus tractatas Plinio non indignas esse ostendam. Primum de orthographicis titulis videamus. Plinium orthographiae operam dedisse cum Prisciani gram. lat. II p. 26, 16. 29, 9; 18. 31, 2 testimonia docent (cf. Graefenhan. hist. phil. IV p. 117) tum Charisii p. 118, 33 *aqualium* et 135, 13 *laterale*, ubi Plinius de formis aqualium vel aquarium et laterale vel laterare quaerit, et p. 77, 20 *clipeus*, ubi de clipei vel clupei forma grammaticus disserit, cuius nomen corruptum est, quem Plinium fuisse ex Asinii Pollionis exemplo et ex verbis nomen corruptum sequentibus 'dubii sermonis II' recte colligitur. Videtur igitur Plinius in altero 'dubii sermonis' libro orthographiam tractavisse. Quem librum Romani fontem in libro περὶ ὀρθογραφίας fuisse suspicor citato in titulo Pliniano p. 135, 15 *laterale*, ex quo libro tituli orthographici capitis XV fluxisse videntur. In ipsis autem his titulis nominantur:

Varro: Char. p. 58, 17 *mensam* cf. de ling. lat. V 118; p. 73, 17 *pulchrum* cf. Caprum 93, 2; p. 82, 7 *Graccus*; p. 102, 14 *nihil*.

Verrius Flaccus: p. 58, 23 *camara* cf. Paul. 45, 17; 96, 9 *alicam* cf. Caprum 107, 12; p. 96, 13 *polenta* cf. Cap. 106, 4; p. 97, 15 *manibias*; p. 106, 20 *nomenclator* cf. Cap. 110, 16.

Iulius Modestus: p. 75, 13 *tus*; 103, 28 *gulam* cf. Cap. 105, 17.

Ennius: 98, 12 *erumnam* cf. Cap. 109, 10 (?).

Ex quibus Plinius Varronem Verrium Modestum in capite de analogia laudat, cum Ennius hoc loco solo occurrat. Ceteros quoque articulos antiquissimam doctrinam tradere consensu grammaticorum confirmatur:

Char. p. 58, 21 *Palilia* cf. Varro. de ling. lat. VI 15 Paul. 222, 12.

Char. p. 75, 4 *servus* cf. Papirian. apud Cassiodor. gram. lat. VII p. 161, 4 Vel. Long. ib. p. 58, 4.

Char. p. 75, 8 *assiduus* cf. Paul. 9, 9 Varro. de ling. lat. VII 99 Cap. gram. lat. VII 108, 5.

Char. p. 76, 19 *delirus* cf. Vel. Long. gram. lat. VII. 73 Cap. ib. 109, 6.

Char. p. 94, 21 *forfices* cf. Paul. 84, 3 Vel. Long. p. 71, 12 Papirian. apud Cassiod. 160, 19 Cap. 109, 16.

Char. p. 95, 7 *vinea* cf. Fest. 376, 12 Cornut. apud Cassiodor. p. 150, 18.

Char. p. 102, 1 *cilones* cf. Paul. p. 43, 10 Vel. Long. p. 74, 13 et apud Cassiod. p. 155, 12 Cap. 97, 17.

Char. p. 103, 21 *harena* cf. Vel. Long. p. 69, 4. 81, 10.

Char. p. 105, 5 *scriptulum* cf. Cap. 106, 13.

Char. p. 105, 14 *palpetras* cf. Cap. 110, 19.

Char. p. 107, 33 *pecunia* cf. Var. de ling. lat. V 92 Fest. p. 213, 18.

Char. p. 77, 14 *clipeus* cf. Vel. Long. p. 68, 11 Cap. p. 97, 14.

Char. p. 112, 5 *sed* cf. Terent. Scaur. gram. lat. VII p. 12, 8 Cornut. apud Cassiodor. p. 148, 19 Mar. Victorin. gram. lat. VI 10, 13.

In titulis de genere nominum agentibus nominatur Plinius p. 77, 7 *balteus* et 105, 19 * (pampinus), quos Neumannus p. 26 bene ex libro dubii sermonis primo sumptos esse iudicat usus testimonio Prisciani, qui Plinium in quaestionibus generis sic laudat gram. lat. II p. 233, 13: *ut Plinius Secundus in I artium* et p. 262, 17 *sic Plinius Secundus in I artis grammaticae*. Cf. Graefenhan. hist. phil. IV p. 156. Praeter Plinium grammatici commemorantur, quos Plinius in libro de analogia afferre solet:

Varro: p. 77, 10 *balteus*, 80, 3 *catinus*, 104, 9 *gausapa*, 108, 10 *margarita*, 110, 15 *dies*.

Varro Aelius Asinius: p. 84, 10 *puer*.

Verrius Flaccus: p. 101, 7 *clunes* cf. Paul. p. 61, 17; 106, 19 *sal* 109, 7 *.

Caprum contra in generis titulis Romani auctorem esse inde non recte colligitur, quod in eius libellis de genere eorundem nominum atque apud Charisium agitur:

Char. 65, 6 *margo* : Cap. 101, 12.

Char. 72, 23 *mendum* : Cap. 110, 12.

Char. 77, 11 *curriculum* : Cap. 109, 4.

Char. 77, 23 *catinus* : Cap. 108, 12.

Char. 80, 20 *alvum* : Cap. 107, 12.

- Char. 89, 22 *pulvis* : Cap. 111, 4.
 Char. 90, 20 *sanguis* : Cap. 101, 14.
 Char. 98, 17 *frena* : Cap. 110, 1.
 Char. 99, 3 *balneum* : Cap. 108, 7.
 Char. 100, 16 *cliens* : Cap. 108, 16.
 Char. 101, 4 *clunes* : Cap. 108, 17.
 Char. 106, 12 *sal* : Cap. 102, 1. 111, 10.
 Char. 108. 4 *margarita* : Cap. 110, 12.

Ex Capri articulis, qui exemplis scriptorum carent, nihil de fonte Charisianorum lemmatum concludi potest. At Priscianus, qui in exitu tractatus 'de generibus' se Capro usum esse fatetur et illum Probo gram. lat. II p. 171, 14 *supra dictorum tamen nominum usus et apud Caprum et apud Probum de dubiis generibus invenis* (cf. Hertzii adnot.), num cum Romano conspirat? Conspirat nonnunquam hoc et illo scriptore, quem uncis apponam:

- Char. 80, 20 *alvum* : Prisc. 163, 2 cf. 268, 16 (Vergil. Accius).
 Char. 101, 4 *clunes* : Prisc. 160, 11 (Horat.).
 Char. 106, 12 *sal* : Prisc. 147, 2 (Sallust.) cf. 171, 8.
 Char. 110, 8 *dies* : Prisc. 158, 12 (Terent. Vergil.).
 Char. 74, 28 *penus* : Prisc. 170, 14 (Plaut.) cf. 260, 17.

Ceterum in his titulis diversi auctores leguntur iique apud Priscianum, quos Romanus non solet, velut Statius Iuvenalis Lucanus. Alii tituli nullum auctorem communem praebent:

- Char. 65, 6 *margo* : Prisc. 145, 25 cf. 208, 12.
 Char. 74, 28 *penus* : Prisc. 163, 11 cf. 260, 17.
 (Char. 90, 20 *sanguis* : Prisc. 250, 12).

Item similitudo non minus quam dissimilitudo inter Charisium et Nonium intercedit, de cuius fontibus viri doctissimi dissentiunt, cum Hertzius annal. phil. a. 1862 p. 786 opusc. Gellian. p. 126 adn. Nonium Probo usum esse censeat, Keilius gram. lat. V p. 570 Capro. Probabilitate certe Schmidtii *de Nonii M. auctoribus gram.* sententia caret: lemmata in ordinibus qui vocantur extantia ex scriptorum commentariis, quibus Nonius ordines debeat, fluxisse velut Non. p. 218, 11 *panis* ex commentario Plautino, alia autem lemmata, quae extra ordines legantur, a Plinio vel Capro vel Probo (l. l. p. 46. 139. 153) profecta esse. Liceat Charisii generis lemmata cum Nonii capite III 'de indiscretis generibus' — quod Hertzius opusc. Gell. p. 126 adn. cum Prisciano, scriptor *de Nonio M. et Verrio F.* p. 9 s. cum Verrio Flacco comparavit — conferre, ut scriptores communes uncis apponam:

- Char. 61, 29 *tapete* Non. 229 (Vergil.).
 Char. 71, 27 *forum* Non. 206 (Lucil.).
 Char. 72, 12 *caelum* Non. 197 (Ennius).
 Char. 72, 23 *mendum* Non. 214.
 Char. 76, 14 *locus* Non. 210.
 Char. 77, 5 *balteus* Non. 194 (Vergil.).

- Char. 77, 11 *curriculum* Non. 198 (Cic.).
 Char. 77, 14 *clipeus* Non. 196.
 Char. 79, 15 *caseus* Non. 200 (Vergil.).
 Char. 80, 15 *secus* Non. 222 (Sallust.).
 Char. 80, 20 *alvum* Non. 193 (Vergil. Accius).
 Char. 81, 11 *sibilus* Non. 223 (Vergil.).
 Char. 83, 26 *papaver* Non. 220 (Plaut. Varro).
 Char. 89, 22 *pulvis* Non. 217.
 Char. 90, 5 *panis* Non. 218 (Plaut.).
 Char. 90, 13 *angues* Non. 191 (Varro Atacinus).
 Char. 90, 20 *sanguis* Non. 224 (Lucret.).
 Char. 90, 24 *neptis* Non. 215 (Ennius).
 Char. 92, 29 *ceterum* Non. 199 *calx* (Verg.) 208 *greges* (Lucret.).
 Char. 98, 17 *frena* Non. 206 (Verg.).
 Char. 99, 3 *balneum* Non. 194.
 Char. 99, 26 *intiba* Non. 208 (Lucil.).
 Char. 101, 4 *clunes* Non. 196 (Horat.).
 Char. 105, 17 *sagum* Non. 223.
 Char. 106, 12 *sal* Non. 223.
 Char. 106, 24 *palumbes* Non. 219 (Verg. Lucil.).
 Char. 108, 4 *margarita* Non. 213 (Varro.).

Nonnulla igitur lemmata exemplis communibus prorsus carent, alia hoc et illo consentiunt plurimis dissentiunt, qua in re Charisii lemmata, quae Plinium nominant p. 77, 7 *balteus* et 77, 20 *clipeus* animadvertenda sunt. De Nonio igitur similiter atque de Prisciano iudicandum est: Romanus Plinio niti videtur, Nonius et Priscianus Capro et Probo. Mirum in modum autem Charisius congruit cum 'Institutis artium' et 'De nomine excerptis', quae Probi nomine feruntur. Quem consensum ita explico Probi locos ex Plinio sumptos esse, qui in Probi inst. art. gram. lat. IV p. 89, 10. 133, 7; 11. 137, 11 nominatur. Conferas:

Char. 61, 29 *tapete* : Prob. inst. art. p. 129, 25. 130, 6 de nom. excerpta gram. lat. IV p. 209, 27 (Serg. explan. in Donat. gram. lat. IV 541, 26).

Char. 92, 29 *ceterum* : Prob. inst. art. p. 128, 27.

Char. 98, 17 *frena* : Prob. de nom. exc. p. 211, 24.

Char. 106, 12 *sal* : Prob. de nom. exc. p. 209, 6.

Char. 110, 8 *dies* : Prob. inst. art. p. 89, 19 (ubi paulo ante p. 89, 10 Plinius laudatur) de nom. exc. 210, 6.

Char. 109, 17 *stirps* : Prob. de nom. exc. 210, 23

Tituli ad numerum spectantes cum generis titulis fontis communitate cohaerere apparet inde, quod et illi genus et hi numerum respiciunt, ut difficile sit discernere, cui classi titulum quemque tribuas. Ex titulis, quos ad genus potissimum pertinere censui, numerum non minus tractant: p. 71, 27 *forum*, 76, 14 *hic locus*, 98, 17 *frena*, 99, 3 *balneum*, 104, 7 *porros*, 106, 12 *sal*, ex numeri titulis

de genere simul dicunt: 97, 10 *hos pugillares*, 106, 31 *alvaria*, 107, 4 *naris*. In articulis numerum respicientibus nulli leguntur auctores grammatici nisi:

Asinius: p. 97, 11 *hos pugillares*.

Varro: p. 91, 26 *pix*, 104, 20 *capillum* (cf. 108, 10).

Sententia, quae p. 95, 15 *barbam* refutatur, legitur apud Caprum gram. lat. VII p. 99, 24 *barbam hominum*, *barbas pecudum dicimus*. Praeterea Verrius communis auctor est apud Char. 106, 12 *sal* et Caprum 102, 1. 111, 10.

Hic in memoriam revocare liceat numeri titulos eundem fontem redolere atque verba tractatus de inaequalitate p. 93, 4—15, quibus de nominibus singularitate vel pluralitate carentibus disseritur. Quae si a Plinio orta esse statuimus, non mirabimur, quod verba Vergiliana p. 93, 13 apud Palaemonem, qui et ipse Plinio nititur, leguntur p. 34, 25. Sine dubio autem Plinii haec sunt propter consensum verborum p. 93, 9 cum titulo Pliniano p. 141, 22 *panium*. Qua in doctrina Plinius Varronem sequi videtur, qui de ling. lat. VIII 143 de vocabulis numero carentibus dicit velut numeralibus et iis 'quae sub mensuram ac pondera potius, quam sub numerum succedant'. (Graefenhan. hist. phil. II p. 293.) Iam cum totus tractatus de inaequalitate uno tenore scriptus sit cumque initium Plinianum artisime cum subsequenti Plinii doctrina (p. 93, 15—28) de verbis casibus deficientibus cohaereat (cf. Varro. de ling. lat. VII 119. VIII 146 Graefenhan. II 296), verisimillimum videtur Romanum totam commentationem de inaequalitate ex Plinio petivisse.

Declinationis titulos omnes fere cum similibus capitis de analogia congruere vidimus, quos cum Plinii esse ostenderimus, necessario capitis XV affines titulos Plinio tribuimus. Semel Plinius nominatur p. 79, 2 *Lucius*, praeterea auctores, quos Plinius laudare solet:

Modestus: 73, 12 *plurum* cf. 125, 3.

Lucilius: 78, 8 *Lucius*.

Aurelius: 84, 2 *Alexander*.

Valgius et Verrius: 102, 10 *lactis*.

Varro: 78, 6 *Lucius*, 104, 3 *Leontion*, 90, 5 *pacis* cf. 141, 20.

Caesar: 90, 5 *panis* cf. 141, 20.

Sisenna: 107, 14 *paterfamilias*.

Unum lemma a Plinio abiudicandum est p. 65, 16 *ambo* propter consensum cum 119, 9 *ambos*, ubi Helenius Acro nominatur. Dubitari licet de iis, quibus nihil in libro de analogia respondet: p. 74, 34 *carduus*, 103, 15 *cassidem*, 103, 26 *capo*. De Capro Romani auctore cogitare non cogimur, quod conspirant:

Char. 83, 3 = 134, 12 : Cap. 110, 8 (iter).

Char. 87, 22 = 131, 19 : Cap. 110, 3 (gluten).

Char. 95, 22 = 128, 20 : Cap. 109, 15 (ficus).

Char. 102, 4: Cap. 95, 13 (lac).

Tituli ad formationem atque significationem referendi

Plinium nominant: 85, 9 *gibber*, 88, 16 *vertex* cf. 77, 14 *clipeus* et scriptores a Plinio ut videtur excitatos:

Verrium: 85, 6 *gibber*, 103, 7 *labra*.

Varronem: 73, 9 *pulmentum* cf. de ling. lat. V 108; 104, 28 *bovile*, 105, 10 *φυλακτήριον*, 106, 2 *Albani* cf. Pomp. gram. lat. V 144, 15.

Valgium: 108, 28 *suovetaurilia*.

Epicadum: 110, 3 *Sibyllam*.

Cuius generis unum lemma in capite de analogia redit p. 109, 28 *pometa* = 140, 15, quod Plinio assignavi, quippe qui in similibus rebus in capite XV nominetur. Cum Capro, quem Plinius vel eius fontes si conspiret adhibuisse persuasum habeo, conferas:

Char. 75, 20 *lanius* : Cap. 104, 4.

Char. 85, 6 *gibber* (ubi Verrius et Plinius nominantur) : Cap. 110, 3.

Char. 88, 16 *vertex* (ubi Plinius nominatur) : Cap. 99, 11.

Char. 98, 9 *acceptor* : Cap. 107, 8.

Char. 99, 8 *olivam* : Cap. 99, 8.

Char. 103, 4 *labra* : Cap. 116, 5.

Char. 109, 14 *strigem* : Cap. 111, 11.

Char. 109, 26 *stips* : Cap. 111, 13.

In reliquis titulis grammatici nominantur, quos Plinius nominare solet:

Varro: 73, 3 *quintum tricensimum*, 109, 1 *quo loco*, 111, 23 *quando*.

Iulius Modestus: 101, 1 *large*.

Lucilius: 111, 17 *intro* cf. Cap. 110, 7. 92, 5.

Caesar: 110, 23 *is*.

Admonendum est titulos adverbiales consentientes cum Romani capite de adverbio, in quo Plinius nusquam legitur, ab eo alienos esse excepto titulo p. 101, 1 *large*, in quo Iulius Modestus Plinii auctor nominatur et non solum de adverbio sed etiam de nominibus largitas largitio largitudo agitur. Contra titulos pronominales, quos in capite de analogia Scauro tribuimus, in capite XV ob memoriam Catonis p. 90, 17 *quis* et Caesaris p. 110, 23 *is* Plinio vindicaverim, qui pronomina tractavit testibus Probo inst. art. gram. lat. IV p. 133, 7; 11. 137, 11 Cledonio gram. lat. V 49, 27. 50, 8 Pompeio ib. 201, 5 auctore artis anonymae Bernensis gram. lat. sup. p. 135, 1; 3.

A titulis singularibus transeo ad alias capitis XV partes, quas Romani esse vidimus. Primum Plinii nomen legitur, ubi Charisius Romanum nominat: p. 53, 17 (*schema*) et 61, 7 (*mare*). Deinde p. 56, 14 (*amforum*) laudantur Romani verba ex libro de analogia petita a Charisio p. 100, 14 *amphora* iterata, quae similem doctrinam continent atque articuli Pliniani, qui ad genetivum in um vel rum finientem spectant. Quibus locis Romani nomine praeditis alium iungo capitis XVI Char. p. 114, 2, ubi Plinii sententia de dubio nominativo alacer vel alacris ex Romano affertur. Tractatum de in-

aequalitate modo Plinio vindicavi disserens de monoptotis capitis de analogia et de numeri titulis capitis XV. Praeterea in regulis universis capitis XV, siquidem Romani doctrina utuntur, ii loci Plinio assignandi sunt, qui cum aliis Plinianis congruant. Nonnunquam sane doctrina Pliniana eodem iure Romano et Palaemoni tribui potest. Plinium certe cognoscis:

p. 55, 3 (osse) cf. 138, 18 *osse*.

p. 60, 10—18 (compluria) cf. 125, 3 *compluria*, 73, 12 *plurum*.

p. 63, 26—30 (Dido Allecto) cf. 127, 19 *Didun* cf. Capri lemma, 117, 24 *Allecto*.

p. 64, 26 (turbo) cf. 144, 30 *turbo*.

p. 64, 1 (Apollo) cf. 118, 9 *Apollo*.

p. 64, 31 (Antipho Demipho) cf. 118, 3 *Antiphonem*, 126, 20 *dracontem*.

p. 66, 9 (verua) cf. 146, 10 *vera*.

p. 66, 17 (Aenea) cf. 120, 32 *Aenea*.

p. 66, 21 (Atlas) cf. 121, 8 *as*.

p. 67, 13 (Anchises) cf. 123, 5 *aenigmatis*.

p. 68, 2 (Chremes) cf. 132, 10 *heres*.

p. 68, 34—69, 4 (es) et 69, 15 cf. 128, 12—16 *es* et 128, 16.

p. 71, 3—7 (Patavi) cf. 141, 6 *Patavi*, 78, 5 *Lucius*.

Suetonius Tranquillus.

Ad alterius p. C. saeculi grammaticos pergens incipio a C. Suetonio Tranquillo, qui tribus Romani locis legitur, quem Romanus ipse inspexisse videtur. Primum Romanus ad Suetonii librum 'de rebus variis', quem ex Charisio solo novimus, Graefenhanus autem hist. phil. IV p. 87 non recte cum aliis libris confudit, provocat in initio tractatus de praepositione Char. p. 236, 17: *Suetonius Tranquillus de rebus variis 'praepositiones' inquit 'omnes omnino sunt Graece duodeviginti', qui numerus inter omnes criticos grammaticos profecto convenit, nostras vero esse has, ab ad praeter pro prae prope in ex sub super subter. praepositiones, quia praeponuntur, merito censentur*. Vides Suetonium in libro de rebus variis de numero Graecarum et Latinarum praepositionum disputavisse Latinas enumeravisse definitionem vocabuli praepositionis statuisset. Nam Romanus postquam Suetonii ipsius verba *praepositiones omnes omnino sunt Graece duodeviginti* attulit, ab eodem Suetonio pendet in sequentibus verbis *nostras vero esse has* et laudat (v. cap. III) Suetonii sententiam verbis *qui numerus inter omnes criticos grammaticos profecto convenit et praepositiones, quia praeponuntur, merito censentur*. Ceterum dolendum est Romanum Suetonium obiter tantum illustravisse non accurate excerptisse ne Latinas quidem praepositiones omnes, quas Suetonius statuerat. Quis enim credat has undecim praepositiones tantum Suetonium sermoni latino tribuisse? Nam sententia, quam

Graefenhanus IV p. 146 praepositione undecima neglecta commentus est Suetonium ut Varronem decem verbales praepositiones statuisset, ex Charisio non sequitur. Licet fortasse hanc difficultatem ita removere, ut dicamus Romanum enumerationem praepositionum inchoatam reliquisse, ut eam rursus p. 236, 26 verbis 'praepositiones sunt hae' inciperet, ubi praepositiones 'praeter pro prae' et 'super subter' ut antea deinceps leguntur. Quod si recte coniecissem, necessario sequeretur totum tractatum a p. 236, 23—237, 25, qui uno tenore procedit, ad Suetonii exemplum compositum esse. Sed quid de hoc loco iudicavit vir doctissimus Reifferscheidius? Quem inter fragmenta (no. 205 p. 353) libri de rebus variis posuit, ut verba Charisii p. 236, 17 'praepositiones omnes' usque ad p. 236, 20 'super subter' Suetonii ipsius esse indicet excepto Romani additamento 'qui numerus . . . profecto convenit'. In hoc cum assentiar, tamen monui verba quae sequantur non ad verbum Suetonii esse non minus quam insequentem definitionem praepositionis, quam Reifferscheidius neglexit. Idem aliter iudicavit in Quaestionibus Suetonianis p. 468 s. proponens verba 'qui numerus . . . profecto convenit' genuina Suetonii esse, ante 'nostras' autem vel post 'subter' quaedam intercidisse. Quae ratio mihi minime probatur, cum in Charisii traditione nullum indicium lacunae deprehendatur. Immo Romani negligentiam excerpenti iure vituperabimus. Alterum Romani locum, qui Suetonii mentionem facit, Reifferscheidius (frg. no. 206 p. 353 cf. quaest. Suet. p. 469) recte eidem libro de rebus variis assignavit collato loco Terentii Scauri de orthographia gram. lat. VII p. 29, 8 *Varro adverbialia localia, quae alii praeverbialia vocant, quattuor esse dicit, ex in ad ab*. Agitur enim in exitu Romani tractatus de adverbio de quaestione a Suetonio tractata, utrum praeverbium an adverbium dici debeat, Char. p. 194, 15 *et prius illud praeverbium an adverbium dici debeat disputemus. Suetonius etenim Tranquillus praeverbium putat dici debere, quod ante, vel adverbium, quod post verbum, appellationem etiam nomenque ponatur*. Sed gravius argumentum ad Reifferscheidii sententiam comprobendam addo hoc, quod Romanus apud Suetonium etiam praepositionis nominis explicationem invenerat, quod colligitur ex verbis *praepositiones quia praeponuntur merito censentur* scil. a Suetonio. Denique titulus capituli de adverbio totus Suetonio debetur Char. p. 200, 25 *isto vilius rex qui vocabat ad caenam, si sibi ea res exhibenda indiceretur quam exhibere non posset, respondit, ut Tranquillus refert, 'isto vilius hominis erat caena'*. Quem titulum non grammaticam Suetonii sententiam continentem Reifferscheidius (frg. 112 p. 148 cf. quaest. Suet. p. 436) insigni sagacitate libro quinto Pratorum, qui mores populi Romani descripserit, tribuit.

Hadrianus.

P. Aelium Hadrianum imperatorem Prisciani testimonio gram. lat. II p. 547, 12 compertum habemus in epistola ad Velleium Celerem data de ambitus vocabuli quantitate quaesivisse. (Graefenhan. hist. phil. IV 99.) Eundem in 'Sermonibus', quorum liber primus laudatur, unde plures fuisse elicitur, grammaticas quaestiones solvisse discimus ex Romani capitis de adverbio titulo ex Scauro, qui Hadrianum laudaverat hausto Char. p. 209, 12 *obiter divus Hadrianus sermonum I quaerit an Latinum sit: 'quamquam' inquit 'apud Laberium haec vox esse dicatur', et cum Scaurus Latinum esse neget, addit quia veteres eadem soliti sint dicere non addentes via, ut sit κατὰ ἔλλειψιν, ut Plautus, inquit, 'eadem bibes, eadem tibi dederō saviū'. quamquam divus Augustus reprehendens Ti. Claudium ita loquitur, 'scribis enim perviam ἀντὶ τοῦ obiter'. sed divus Hadrianus 'tametsi' inquit 'Augustus non pereruditus homo fuerit, ut id adverbium non usu potius quam lectione protulerit' . . . Dubitat igitur Hadrianus, num obiter latinum sit, quamquam Laberius hoc adverbium usurpavisse dicatur et Augustus eo utatur. Augustum autem esse non ita doctum, ut verisimile sit eum Laberium legisse et imitatum esse, sed usum potius sermonis secutum esse videri. Plautum Hadrianus non citaverat, sed Scaurus addidit, cui Hadriani ratiocinatio arrisuisse videtur, cum obiter recte dici neget. Alio Romani loco Char. p. 222, 21 non grammaticus sed scriptor Hadrianus laudatur.*

Q. Terentius Scaurus.

De Q. Terentio Scauro Hadriani temporibus grammatico vel nobilissimo (Gell. XI 15, 3 Iul. Capit. in Vero 2, 5) omnia testimonia veterum respiciens diligentissime disseruit Keilius in praefatione ad Scauri librum de orthographia gram. lat. VII p. 7, fragmenta a grammaticis Scauri nomine apposito servata composuit Kummrowius *symbola critica ad grammaticos latinos* p. 1—8, de loco Gelliano, ubi laudantur Scauri 'illa quae de Caesellii erroribus exposuit' dixit Kretzschmerus *de auctoribus A. G. gram.* p. 94. Apud Charisium Scaurus quinquies citatur, cuius libros Romanus ipse exscripsit. Primum Scauri 'ars grammatica' laudatur, quam ex Romano scimus artis grammaticae nomen habuisse et complures libros confecisse. Cui Keilius definitiones et observationes de variis artis grammaticae partibus apud Diomedem et in Explanationibus in Donatum recte assignat, Kummrowius l. l. p. 52—56 et Meyerus dissertatione *quaestiones gram. ad Scauri artem restituendam spectantes* alia vindicaverunt, quae Scauri nomine non addito tradita sunt. Apud Romanum legimus in capite de analogia Char. p. 133, 1 *im pro eum. nam ita Scaurus in arte grammatica disputavit, antiquos im ques hunc eundem significare consuesse et declinari ita, is eius ei eum vel*

im, numero plurali is, ut est locutus Pacuvius in Medo 'ques sunt is? Ignoti nescio ques'. et p. 136, 36 meus mei meo meum mi a meo. 'femininum mea ut Helena declinabitur' inquit Scaurus artis grammaticae libris, additque quia vocativus singularis generis masculini multos dissidentes etiam nunc generat, o mi an o meus facere debeat. Cf. Kummrow. p. 6. Ex eodem fonte sine dubio eiusdem capitis tituli pronominales fluxerunt, qui Scauri nomine non ascripto similiter pronomen per omnes casus flexum ostendunt: 128, 5 ego pronomen ita declinandum dedit, ego mei mihi vel mi me o ego ab hoc me. et 145, 14 tu. quidam hunc nominativum non per eandem aliis viam rationemve duxerunt sed ita, tu tis tibi te tu a te; hi vos vestri vobis vos o vos a vobis; quem titulum sequitur cognatus p. 145, 17 te ablativo, 'clam te est'. atquin Plautus in Menaechmis 'clam uxorem est'; nisi forte clam et accusativo et ablativo possit aptari. Num praeterea articulus p. 138, 7 neminis Scauri sit dubito. Titulos autem pronominales capitis XV p. 90, 30 quis, 96, 15 nemo, 110, 23 is, 111, 3 se, 111, 7 nullus, 111, 9 mi cave Scauro tribuas, cum p. 110, 23 Caesar laudetur, qua re Plinius auctor deprehenditur (v. Plin. et Caes.). Nihil contra facit, quod p. 91, 19 Pacuvii versus ut apud Scaurum p. 133, 1 legitur.

Transitum ad titulos capitis de adverbio, quos Scauro Romanus debet, faciat is, quem apud Hadrianum modo tractavimus Char. p. 209, 14 *obiter*, quem Keilius ex arte grammatica Scauri petitem vult, Kummrowius p. 3. una cum loco Prisciani gram. lat. II p. 547, 2 assignat libro ficto 'de rebus per epistulam quaesitis'. Cogitari potest etiam de Scauri commentario Plautino a Rufino in com. in metra Terent. gram. lat. VI p. 561, 2 commemorato. Cf. Ritschl. Parerga I p. 374 Graefenhan. hist. phil. IV p. 301. Sed pro certo nihil firmaverim. Quo in loco mira Scauri Hadrianum secuti sententia affertur: obiter adverbium, quod Scauro ex itinere factum esse videtur, non recte dici, cum Plautus eadem simpliciter protulerit non addita via (v. Hadr.).

Reliqui duo loci ex Scauri 'commentariis in artem poeticam' fluxerunt, quorum liber decimus laudatur (cf. Bernhardt. ind. schol. aest. Hal. a. 1847 p. III adn. 2 Brambach. *die Neugestaltung der lat. Orthographie* p. 47): Char. p. 202, 28 *impariter Horatius epistolarum 'versibus impariter iunctis' ubi Q. Terentius Scaurus in commentariis in artem poeticam libro X 'adverbium' inquit 'figuravit'. et p. 210, 21 primus pro in primis, ut Maro 'Troiae qui primus ab oris' ubi Q. Terentius Scaurus commentariis in artem poeticam libro X 'non qui ante omnes' inquit 'sed ante quem nemo est' et addit 'quo genere plures primi accipi possunt'. Cuius generis commentarii in artem poeticam fuerint, non liquet. Hoc vero Graefenhanio IV p. 300 non concedemus commentarios in artem poeticam scribae errore natos esse ex arte grammatica. Neque Horatii artis poeticae commentarium, qui decem minime libros continuerit (cf.*

Suringar. hist. crit. schol. lat. III p. 91 et Ritschl. Parerga I p. 374) vel propter Porphyrii scholium in Hor. sat. II 5, 92 totius Horatii commentarium, cuius liber decimus artem poeticam explicaverit (cf. Zangemeister. *de Horat vocib. singul.* p. 40 Mus. Rhen. XXXIX p. 634 XL p. 480 Birt. ib. XXXVIII p. 199 adn. 2 Kummrow. p. 1 et 3) fingere licet, cum in altero titulo Horatii epistularum in altero Vergilii locus explicetur. Item Vergilii versus non profectus est ex Scauri commentario Vergiliano, quem propter memoriam eius in schol. Veron. ad Aen. IV 146 et V 95 Ribbeckius proleg. Vergil. p. 172 a Scauro compositum esse voluit (cf. Suringar. II p. 188 Ritschl. Parerga I p. 368 Graefenhan. IV p. 301 Laemmerhirt. *de priscorum scriptorum locis a Servio allatis* com. phil. Ienens. IV p. 326).

Caesellius Vindex.

De Caesellio Vindice Scauri aequali, qui de erroribus eius scripsit (Gell. XI 15, 3) post Lerschium diar. stud. ant. 1841 p. 1101—1104 testimoniis collectis omnibus accurate disseruit Keilius in praefatione Cassiodori de orthographia excerptorum gram. lat. VII p. 138 s., Gellianos locos Kretzschmerus *de auctoribus A. Gellii gram.* p. 95—98 recensuit. Apud Romanum ter eius mentio fit locis diversis. Primum in capite de analogia occurrit in titulo singularis generis Char. p. 117, 13 *acer Maro* 'acer anhelanti similis'; *acrum tamen pro acrem Cn. Matius Iliados XV, ut Vindex A litterae libro I notat; acris Accius in Epinausimache* . . . Alter titulus extat in capite de adverbio initio mutilatus p. 195, 26 * *'aegre faciam filiis'*. *idem in eadem* * *subaudiri debet verbum, ut sit aegre. aliter Plautus in Bacchidibus 'aegre impetravi'*. *item Caesellius Vindex libro L aegre ut docte ait posse dici*, tertius in capite de interiectione p. 239, 21 *bat sonus ex ore cornicinis lituum eximentis, ut Caesellius Vindex libro B litterae scribit*. Tribus in locis idem Caesellii opus laudatur titulo quidem non indicato, quasi Caesellius unum tantum opus fecisset. Quem librum facile cognoscitur singulos articulos litterarum ordine digestos continuisse, ut littera quaeque unum librum conficeret (Lersch. l. l. 1103 Ritschl. Parerga I p. 360 Graefenhan. hist. phil. IV p. 70), nisi quis verba p. 117, 3 'A litterae libro I' cum Kretzschmero p. 98 ita explicare malit, ut a litterae complures libros tribuat. Sed cum Romani titulus *acer* ex A libro petitus sit et *bat* ex B libro, sub titulo tertio, quem *aegre* fuisse suspicamur, ad Vindicis librum L relegamur. In eodem titulo cum Caesellii opinio opponatur alterius grammatici ('item Caesellius') oritur suspicio Caesellium, cuius ipsius verba non afferuntur, Romanum non adhibuisse ipsum, sed fortasse ex Capro, qui in capite de analogia paucis titulis post p. 118, 1 et de adverbio paulo ante p. 194, 31. 195, 4. 195, 19 occurrit, grammaticum novisse. Item

Caesellii memoriam apud Priscianum p. 210, 7. 229, 10. 230, 11 extantem Kirchnerus annal. phil. sup. VIII p. 516 ex Capro petitam esse demonstravit.¹⁾ Sed ad quem Caesellii librum Romani loci referendi sunt? Apud Priscianum enim citatur gram. lat. II p. 210, 7 et 230, 11 'Caesellius in stromateo', apud Gellium II 16, 5 III 16, 11 VI 2 XI 15, 2 XX 2, 2 Caesellius 'in commentario lectionum antiquarum' vel 'in commentariis lectionum antiquarum' vel 'in lectionibus suis antiquis', unde titulus 'lectiones antiquae' efficitur. Priscianus et Gellius cum similem Caesellii doctrinam ad priscum sermonem latinum pertinentem referant, Osannus Symbola litt. II p. 329 adn. Ritschelius Parerga I p. 360 Graefenhanus IV p. 69 Kretzschmerus p. 96 titulos diversos unum eundemque librum significare contenderunt, cum Lerschius l. l. p. 1103 et Mercklinus annal. phil. sup. III p. 638 adn. 658 libros diversos esse censerent. Verisimillimum est titulum Caesellii operis fuisse 'Stromateus sive lectiones antiquae' cf. Graefenhan. IV 122 Osann. II 330 adn. Brambach. *die Neugestaltung der lat. Orthographie* p. 38. Hoc addam uno Prisciani loco cognosci in Stromateo explicationibus singulis certum lemma praepositum fuisse, ut dubitari vix possit, quin hic liber idem sit atque a Romano citatus, in quo lemmata litterarum ordine se excipiebant. Apud Caesellium igitur sub lemmate *Calypsonem* Ionis et Calypsonis et Didonis flexionem exemplis probatam fuisse apparet ex Prisciano p. 210, 7 *quod autem Ionis et Calypsonis et Didonis dicitur, ostendit hoc etiam Caesellius Vindex in stromateo his verbis: 'Calypsonem. ita declinatum est apud antiquos. Livius: 'apud nympham Atlantis filiam Calypsonem'. Ennius in VIII: 'Poenos Didone oriundos'. Accius in Ione: 'custodem adsidium Ioni instituit virgini.'*"

Arruntius Celsus.

Arruntii Celsi, de quo Ribbeckius proleg. Vergil. p. 25 s. subtiliter disseruit, neque aetas satis liquet, cum hoc tantum sciamus eum non multo ante Romanum vixisse, neque librorum eius tituli constant. Verisimillimum est eum artem grammaticam scripsisse (cf. Keil. gram. lat. VI p. 334), ex qua fluxisse videntur: quae Priscianus gram. lat. II p. 98, 8. 148, 7 et 215, 14. 201, 1 et 357, 12. 251, 13. 485, 20 III p. 11, 14. (408, 2) de comparatione nomine verbo pronomine refert, deinde quae Consentius gram. lat. V p. 375, 1 de imperativo et p. 390, 6 de synaliphe habet, denique Diomedis gram. lat. I p. 321, 11 testimonium de ordinatione praenominis nominis cognominis agnominis, si quidem recte Keilius VI p. 334

1) Caesellii memoriam Gellianam Mercklinus annal. phil. sup. III p. 658 ad Sulpicium Apollinarem et Terentium Scaurum adversarios eius revocavit, cui sententiae Kretzschmerus p. 96 adversatur.

pro tradito Arruntii Claudii nomine Celsum restituit. Cf. Graefenhan. hist. phil. IV p. 166. Longe Romanus ab his differt, cum apud Priscianum semel tantum p. 98, 8 ex Celso exemplum Afranii afferatur et apud Consentium p. 390, 6 tres Aeneidis I versus. Apud Romanum autem in capite de adverbio Celsum Vergilii Aeneidis XI et Terentii Phormionis locos explicare videmus. Nam ceteros eiusdem tituli scriptores — fortasse praeter p. 200, 28 Afranium in Materteris, quae alias non leguntur, et p. 214; 19; 21 Vergilium — non ex Celso fluxisse persuasum habeo, cum p. 214, 18 in eodem titulo cum Ciceronis exemplo Maximus, cum Maronis Celsus iungantur. Ter igitur Celsi verba, quae Romanus ipsa affert, ut eum hunc auctorem ipsum inspexisse appareat, pertinent ad Aen. XI:

Char. p. 200, 27 *ilicet Maro XI * ubi Celsus 'nunc pro ilico, id est statim; antiqui pro eas licet'. ilicet pro nunc Afranius in Materteris, cum quis balbum supra modum disserere conantem laudaret 'an tu eloquens ilicet?' id est subito vel extemplo.*

p. 214, 18 *pariter pro pariliter Cicero, ut Maximus notat. similiter et Maro XI, ubi Celsus 'pro aequaliter'. idem georgicon 'pariter frumenta sequentur' et (Aen. I 714) 'pariter puero donisque movetur'.*

p. 222, 6 *tuto Maro XI 'quae tuto tibi magna volant' ubi Arruntius Celsus 'non est' inquit 'ut falso et raro. haec enim Latina sunt'.*

Reliquis sex locis Celsus Phormionis verba interpretatur:

p. 207, 13 *nimie melius dicitur quam nimis . . . nimium Afranius in Emancipato . . . 'nimium quantum' Terentius in Phormione; ubi Celsus 'pro nimium, ut immane quantum, incredibile quantum, licet quidam sic legant' inquit 'ut nimium servus dicat, quantum vero senex; sed sequentia intelliguntur'.*

p. 212, 3 *plurimum Terentius in Phormione 'ibi plurimum est'; ubi Celsus 'nunc adverbium est pro ibi saepe, ibi frequenter est'. Cicero pro Sexto Roscio . . .*

p. 213, 18 *perdite pro valde, 'eam amare coepit perdite' (Ter. Phor. I 2, 32). nam ita Arruntius Celsus et addit 'antiqui enim dicebant ardere pro amare'.*

p. 214, 4 *publicitus Titinius in Setina . . . Terentius quoque in Phormione 'nonne hoc publicitus'; ubi Celsus 'antiqui et publicitus et claritus' inquit 'dicunt, nos publice clareque dicimus'. sed et Plautus in Bach. . . Amph. . .*

p. 222, 30 *ut pro utinam Terentius in Phormione 'ut te quidem omnes di deaque'; ubi Arruntius Celsus 'pro utinam'.*

p. 223, 11 *viciniae 'hic viciniae' Terentius in Hecura; ubi Celsus 'adverbialiter' inquit 'ut domi militiaeque' Plautus in Bachidibus . . . Verba novissimo in loco laudata cum in Hecyra non legantur, at in Phormione I 2, 45, ad hunc ea cum Schopeno de Terentio et Donato p. 38 et Keilio adn. sine dubio referemus. Accura-*

tius Celsi interpretationes recensentes eas cum ad formationem adverbiorum (214, 4 et 222, 6) tum ad significationem atque summam poetae sententiam spectare cognoscimus. Quales explicationes non tam artem grammaticam quam commentarium redolent. An putas arti magis quam commentario convenire, quae Celsus de verbis singulis personis tribuendis exponit p. 207, 13 *'licet quidam sic legant' inquit 'ut nimium servus dicat, quantum vero senex'?* cf. Donat. in hunc locum (IV 3, 38) *quid? nimium quantum libuit: apud quosdam diversae personae cum verbis singulis.* Dubitari vix potest, quin Celsus Phormionis fortasse etiam aliarum Terentii fabularum commentarium fecerit. Cf. Bentley. in Ter-And. I 1, 43 Schopen. l. l. p. 38 Suringar. hist. crit. schol. lat. I p. 97 Graefenhan. IV 307. Quamquam Ritschelio Parerga I p. 367 s. concedendum est ex Romani citandi ratione (Ter. in Phor. ubi Celsus) sola hoc non effici. De Plautino commentario Suringarius I p. 70 erravit. Cf. Ritschl. l. l. p. 368. Neque aliter atque de Terentio iudicandum est de Vergiliano commentario. Nam tres loci cum ad eundem Aeneidis librum XI pertineant, ex quo alia exempla apud Romanum non leguntur, cumque Celsum in eundem modum Vergilium et Terentium interpretari facile perspiciatur, Romanus huius libri commentarium adhibuisse videtur. Nihil nos movet, quod de Celsi memoria in scholiis Vergilianis ambigitur, in quibus modo Celsus modo Cornelius Celsus excitatur. Quam difficultatem Suringarius II p. 162 Iahnus proleg. Pers. p. CXLVIII adn. Graefenhanus IV p. 308 ita remove studuerunt, ut proponerent Celsum intelligendum esse Arruntium grammaticum, Cornelium Celsum vero A. Cornelium rhetorem et philosophum. Ribbeckius vero proleg. Vergil. p. 26 de Arruntio desperat, cum Celsi interpretationes ad rem narratam maxime spectantes rhetorem et philosophum magis deceant quam grammaticum in antiqui sermonis observationes intentum.

Sacer.

Semel apud Romanum Sacer occurrit, commentator orationis Ciceronianae pro G. Rabirio perduellionis reo, cuius aetatem non novimus. Neque hoc scimus, unde Romanus grammatici memoriam petiverit. Fortasse de Capro cogitare licet. Sed Capri nomen pro Sacri in Charisio restituendum esse non est cur cum Maio class. auct. II praef. p. VII statuatur. Neque Graefenhanus hist. phil. IV p. 267 de commentario a Sacro facto recte dubitavit. Cf. Suringar. hist. crit. schol. lat. I p. 200. Titulus Romani legitur in capite de adverbio Char. p. 211, 20 *per pro perquam, valde, ut perduellio perquam duellio, et perduellis plus quam hostis, ut Rabirius, qui perduellionem fecisse dicebatur, id est contra rem publicam sensisse. quod iudicii genus Sacer in eandem orationem M. Tullii ab Horatio sumptum ait dictumque quod per tempus belli sit factum, cum is*

in sororem suam gladio usus esset. Sacer igitur in commentario in orationem Ciceronis pro G. Rabirio perduellionis nomen inde traxit, quod Horatius 'per tempus belli' sororem suam occidisset.

Flavius Caper.

De Flavii Capri aetate Keilius, qui in praefatione librorum de orthographia et de dubiis generibus gram. lat. VII p. 88 grammatici imaginem proposuit, hoc rectissime eruit eum post Probum et Plinium vixisse atque Romano non multo antiquiorem sub finem saeculi secundi aetatem tulisse. Nam Probo usus est teste Charisio p. 118, 1, id quod Prisciani locis gram. lat. II p. 171, 14. 490, 9. 534, 26 confirmatur. Cf. Hertz. p. 171, 14 adn. In eundem modum atque Probum Priscianus Plinium cum Capro coniungit p. 393, 8 (513, 7). Quem Plinio usum esse inde quoque efficitur, quod quae Char. p. 85, 6 *gibber* 88, 16 *vertex* 77, 20 *clipeus* Plinio tribuuntur, eadem apud Caprum gram. lat. VII p. 110, 3. 99, 11. 97, 14 leguntur. Scripsit Caper libros duos teste Pompeio gram. lat. V p. 175, 30 *habes hoc in Capro de lingua latina, non de dubiis generibus*, quibus duobus usi sunt Priscianus imprimis et Servius, de quo videas Kirchnerum annal. phil. sup. VIII p. 514—32 et Laemmerhirtium *de priscorum scriptorum locis a Servio allatis* com. phil. Ienens. IV p. 396. Item in Charisio non solum librum 'de Latinitate', qui citatur p. 194, 31 et 207, 31, usurpatum esse, sed etiam librum 'de dubiis generibus' Keilius gram. lat. V p. 570 VII 88 voluit coniectura infelici, quae Kirchnero p. 514 quoque displicet, Capri nomen restituens in titulo capitis XV ad genus pertinente: Char. p. 77, 20 *clipeus*. Ubi nomen grammatici intercidit (v. Keilii adn.), titulus libri reliquus est *dubii sermonis II*, quo Plinius 'dubii sermonis' librorum auctor statim cognoscitur. Qui cum saepius in capite XV nominetur, Caper vero nusquam, hunc et a generis titulis et a ceteris alienum esse iubeo neque adstipulari possum Christio Philolog. XVIII p. 169 et Neumanno *de Plinio d. s. libris Char. et Prisc. font.* p. 14 cum Capri libellis Charisium negligenter comparanti. Immo et Romanus et Caper Plinio usi sunt, de qua re exposui de Plinio auctore Romani in capite XV disserens. Spero actum esse de Capro Romani auctore in capite XV. Qui aperte in capite de analogia et de adverbio excitatur verbis ipsius allatis, ut Romanum ipsum Capri librum de Latinitate evolvisse appareat.

Primum quattuor tituli capitis de analogia Capri memoriam continent:

Char. p. 118, 1 *Allecto, hanc Allecto, 'luctificam Allecto'. nam 'et nomine Dido saepe vocaturum' eiusdem schematis esse grammatici tradiderunt, non per vocativum, o Dido. Fl. tamen Caper Allecto monoptoton esse Valerium Probum putare ait* (v. Prob.). Cf. Kirchner. p. 522.

p. 132, 6 *hebem* Caecilius in Ὑποβολιμαίῳ ... Ennius XVI * *ubi Fl. Caper* 'non ut adiunctivo sed appellativo est locutus' (ubi moneo Kirchnerum p. 517 iniuria antecedentem quoque titulum p. 132, 1 *hebes* Capro vindicavisse).

p. 145, 20 *torques*, *hic et haec torques nominativo ut hic et haec canes a Lucilio libro I dictum legimus; itaque dixisse veteres Caper his exemplis docet: Laevius Cypriae Iliadis libro I ...* Cf. Kirchner. p. 523.

p. 145, 23 *testu ut genu Fl. Caper veteres ait uti solitos: Mummius ... Afranius ... at Maro 'testam' dixit.* Cf. Kirchner. p. 523. In titulo p. 145, 20 *torques* nominativus canes a Lucilio usurpatus commemoratur, qua de causa Capro tribuimus titulum p. 125, 19 *canes Lucilius I ... pro canis. nec enim potest dici ut nubes sedes, sed ut funis turris. canicula enim facit ut turricula funicula.* Ceterum cave Capro assignes titulos similes, quos Plinio primario huius capitis auctori maiore cum probabilitate vindicabis: p. 118, 3—12 tractantes nomina o nominativo clausa, p. 132, 1 *hebes*, p. 146, 10 *vera*. (Cf. Plin.) Denique iniuria Capro datur titulus, in quo exempla prisci sermonis non legantur, p. 123, 18 *bos bovis, non ut gloris roris floris, quod haec r consonantem unius temporis habet, ut caput non magis placet, licet apud Graecos phthongos plures habeat haec littera, ut vocalis, bovis vero tametsi brevem tantum vocalem gerat* ubi Keilius in adnotatione ex 'caput' Capri nomen elicere vult, cuius verba interciderint. Qui titulus communitate vocabulorum gloris roris floris coniunctus est cum articulo initio mutilato p. 117, 9 * *ut arbos Athos non potest accusativo rem capere exceptis monosyllabis flos glos ros*, ubi de Athonis flexione agebatur. Iam cum apud Priscianum p. 255, 9 de Athone, p. 253, 16 de bove, p. 254, 3 de glorie agatur, ibidem afferuntur: os ossis ossu ossum os oris. De his autem Plinius disputat apud Char. p. 138, 18 *osse*, 139, 4 *ossu*, 139, 7 *os oris*, ut de Plinio Romani auctore in titulis p. 117, 9 et 123, 18 dubitari nequeat.

In capite de adverbio Caper quinquies laudatur, bis liber de Latinitate, qui non alienus est a titulis de lingua latina apud Pompeium l. l., enucleati sermonis apud Servium in Aen. X 344, artium apud Rufinum gram. lat. VI p. 556, 20 (cf. Christ. Philolog. XVIII p. 168):

p. 194, 31 *alias pro aliter Terentius in Andria 'quid alias malim quam hodie istas fieri nuptias?'* ubi *Fl. Caper de Latinitate 'non ausim adfirmare pro aliter dici. nam neque pronomen est neque adverbium temporis' ...*

p. 207, 30 *novissime Tiro in Pandecte non recte ait dici adicitque quod sua coeperit aetate id adverbium. ubi Fl. Caper de Latinitate 'miror' inquit 'id dixisse Tironem' cum Valerius Antias libro II 'mater cum novissime aegrotasset' inquit ... idem XXII ...*

p. 195, 4 *abhinc Pacuvius in Armorum iudicio ... Plautus in Mustellaria 'qui abhinc sexaginta annis occisus foret' ubi Caper 'utro-*

que casu recte dicimus, quamvis ut sordidum et vulgare' inquit 'quidam improben't.

p. 195, 19 *artificiose P. Rutilius Rufus de vita sua libro I ... Asellio quoque rerum Romanarum XI ... ubi Fl. Caper 'quamvis artificiosus dici non possit, ut mālitosus'.*

p. 199, 10 *elate Cicero de optimo genere oratorum ... idem in Bruto ... ut etiam Fl. Caper refert.*

Caper in libro de Latinitate adverbii formationem tractavisse et adverbia singularia exemplis comprobasse videtur. Nam p. 207, 30 Valerius, p. 195, 4 Pacuvius, p. 195, 19 Rutilius Capro sine dubio debentur, qui in his solis titulis capitis de adverbio legantur. Contra p. 199, 10 Ciceronis de optimo genere oratorum exemplum a Capro alienum est, cum et sub antecedente lemmate p. 199, 1 idem liber excitetur et in nostro lemmate duo fontes indicentur verbis *ut etiam Fl. Caper refert*, ut Brutus, qui alias non laudatur, solus Capro relinquitur. In Ennii Plauti Terentii Vergilii Sempronii exemplis non de Capri commentariis cogitandum esse monuerunt Ritscheliuss Parerga I p. 361 et Graefenhanius hist. phil. IV p. 90, quos factos Suringarius voluit hist. crit. schol. lat. in Ennium I p. 269, Plautum p. 71, Sempronium p. 113. Porro Terentii commentarium negaverunt Schopenus *de Terentio et Donato* p. 40 et Suringarius I p. 103, Vergilii Suringarius II p. 217 s. et Ribbeckius proleg. Vergil. p. 166.

Helenius Acron.

Helenius Acron, clarus scriptor commentarii Horatiani qui prostat (Porphyr. in Hor. sat. I 8, 25), fortasse etiam Persii interpres (schol. Pers. II 56 cf. Iahn. proleg. Pers. p. CLIX), de quo dubitat Graefenhanius hist. phil. IV 313, scripsit idem commentarios in Terentii Adelphos et Eunuchum, quos Romanus usurpavit, fortasse etiam aliarum poetae fabularum. Cf. Schopen. *de Terentio et Donato* p. 39 s. Suringar. hist. crit. schol. lat. I p. 90 s. Graefenhan. IV 312. Grammaticum extremo saeculo secundo vixisse Schottmuellerus *de C. Plinii S. libris gram.* p. 32 eruit, cui Usenerus *de scholiis Hor.* p. VII et Ribbeckius proleg. Vergil. p. 174 assentiuntur. Acronem Terentii Adelphos commentario illustravisse ex Charisio discimus, ubi citatur Helenius Acro: p. 192, 30 *commentariis quos Adelphis Terenti non indiligentes attulit*, p. 200, 16 *in Terenti Adelphis*, p. 219, 5 *in Adelphis Terenti*, p. 119, 12 *in eadem Terentii fabula* (Adel.). Reliqui Romani tituli Acronis explicationem Adelphorum et Eunuchi continentes ad harum fabularum commentarios redeunt. Ex quibus Romanus Acronis ipsa verba et scriptorum exempla transtulit, quibus in uberrimis commentariis dictio Terentii comprobata erat.

Ex Adelphorum commentario fluxerunt: unus titulus capitis XV, tres capitis de analogia. Ad declinationem vocabuli ambo pertinet

Char. p. 119, 12 *ambos Terentius in Adelphis 'usque a pueris curavi ambos sedulo'*; Sallustius quoque *historiarum libro IV ... idque Helenius Acron sic oportere dici in eadem Terentii fabula disputavit Verriumque dicit errare, qui putat hos ambo dici debere. indifferenter autem locutos veteres, uberiora dabuntur exempla: Afranius in Panteleo ... item idem in eadem ... qui autem cum Helenio faciunt, hanc afferunt causam, quia omnis accusativus numeri pluralis exceptis neutralibus et monoptotis s littera finiri debet. praeterea quoniam et has ambas ut doctas pictas, hos item ambos ut doctos pictos par erit dicere. ambo Afranius in Panteleo ... Terentius in Andria ... Maro georgicon IV ... idem in bucolicis ... quod genus Graeca declinatione profertur. illi enim ἄμφω dicunt. De eadem quaestione in vocabulo duo dicit titulus p. 126, 17 duo, hos duo Accius in Epinausimache ... Terentius in Adelphis 'tu illos duo olim pro re tollebas tua' ubi Helenius Acron 'pro duos'. duorum Pomponius in Macco Milite ... Amborum titulorum doctrina ex duobus locis commentarii Adelphorum petita extat in capitis XV titulo p. 65, 16 ambo et duo an ambos et duos? ratione cum s dicimus, quia omnes partes orationis quae casus habent exceptis neutris et monoptotis in s littera accusativi plurali deficiunt. praeterea quaecunque feminina accusativo plurali as litteris terminantur et possunt ad masculina transferri a in o mutant faciuntque masculina, ut has magnas hos magnos et has doctas hos doctos. ita cum dicamus ambas et duas, ni mirum a in o translata ambos duosque dicimus. non nulli tamen Graecos secuti, quia illi τοὺς δύο et τοὺς ἄμφω dicunt, hos duo et hos ambo dixerunt; in quibus Vergilius (= 119, 27) ... ambo autem non est dicendum nisi de his qui uno tempore quid faciunt, ut puta Eteocles et Polynices ambo perierunt, quasi una. Romulus autem et Africanus non ambo triumphaverunt, sed uterque, quia diverso tempore. Praeterea cum sub lemmate p. 126, 17 duo etiam de genetivo duorum agatur, Schottmuellerus l. l. p. 41 recte fortasse Acroni tribuit capitis de analogia titulum p. 127, 3 duum Fronto ad Marcum Antoninum de feriis Alsiensibus ... Naevius in Tarentilla ..., qui ad Plinianos titulos de genetivo um vel rum terminato dicentes propter Frontonem non pertinet. (V. Plin.) Tum sane fixum momentum temporis ad Acronis aetatem definiendam invenissemus. Sed ego dubito, num titulus ad Acronem redeat, in quo Terentius non legatur. — Tertius capitis de analogia articulus Acronem nominat p. 130, 12 fructi Terentius in Adelphis 'nunc exacta aetate hoc fructi pro labore fero' ubi Helenius Acron 'et huius fructuis ut senatus veteres extulerunt'. Cui similis est p. 128, 17 exerciti Gn. Naevius bello Punici libro I ... ubi non Terentius quidem, at Naevius ut p. 127, 3 duum — et in his titulis capitis de analogia solis — occurrit.*

In capite de adverbio Romanus ad Adelphorum commentarium provocat in generali introductione, ubi regulae: adverbia si comparisonis gradus accipiant e terminari si minus o: opponitur Acronis p. 192, 30 viderit etenim Helenius Acron commentariis, quos

Adelphis Terenti non indiligentes attulit, quid altioris causae reive perspexerit. nam ita disserit: 'ut falso' inquit 'et consulto, ita sedulo dictitatum', nisi forte sine dolo putat esse sedulo nec cum industria, vel ideo cum industria, cum sit utique diversum. nec enim convenit ei cui puerorum ineunte vita salus credita est retexenti curam sollicitudinemve quam ceperat 'ego vos usque a pueris curavi ambos sedulo', quasi ei de satisfactione criminis dolique certandum esset ac non prae se ferendum de ostentatione meritorum. Eundem Acronis locum postea Romanus sic dedit p. 219, 5 sedulo Helenius Acron in Adelphis Terenti 'ut falso' inquit 'et consulto, nisi forte hic nomen est sine dolo, 'usque a pueris curavi ambos sedulo'. quamquam sit sine dolo, per se tamen sedulo sic utique est ut falso'. Apparet Helenium sedulo pro adverbio ut falso et consulto habuisse, quod vim eandem atque sine dolo exprimat. Porro Romanus Adelphorum commentarium adhibuit in titulis p. 197, 25 duriter Terentius in Adelphis 'ruri agere vitam semper parce ac duriter se habere'; ubi Acron 'secundum antiquorum' inquit 'consuetudinem'. nam et Ennius in Phoenice . . .

p. 200, 15 hilariter ab eo quod est hilaris, hilare autem ab hilarus, ut Helenius Acron in Terenti Adelphis, ubi Terentius 'hilarem hunc sumamus' inquit 'diem'; sed et Afranius in Sororibus 'nunc se obsequentem atque hilarem dixi praebeat'.

p. 210, 11 prima pro primo Terentius in Adelphis 'in prima fabula'; ubi Helenius Acron 'pro in primo': et Maro 'vidimus obscuris primam sub vallibus urbem'. Denique in capite de coniunctione extat titulus p. 229, 23 atque pro et Terentius in Adelphis 'atque ex me hic natus non est, sed ex fratre'; ubi Acron 'argute' inquit 'nam per hanc coniunctionem transitum fecit ad narrationem'. Cn. Naevius in Agitatoria, sed et in Tarentilla; Plautus in Bacchidibus . . . Cato dierum dictarum de consulatu suo . . . Ad commentarium Acronis in Eunuchum factum tres tituli referendi sunt:

p. 201, 3 interea loci. Terentius in Eunucho 'interea loci': ubi Acron 'quaeritur' inquit 'quo accentu dici debeat interea loci'.

p. 210, 15 prius pro melius, utilius, antiquius Terentius in Eunucho 'nil prius neque fortius'; nisi Helenium Acronem errasse dicendum est, qui prius sic intellexit, non fortius, id est gloriosius, quamquam iuxta sit summum et egregium excellentemque esse laude virtutis. itaque Plautus in Bacchidibus . . .

p. 216, 9 quoad poteris Terentius in Eunucho 'munus nostrum ornato verbis quod poteris'; ubi Helenius Acron 'pro in quantum poteris'. Quod ad exempla laudata attinet, ab Acrone aliena sunt, quae in aliis plurimis titulis legantur, p. 210, 17 Plautus in Bacchidibus (sicut eadem fabula fluxit non ex Celso p. 223, 12 et 214, 5, non ex Aspro p. 209, 9) idemque p. 229, 23 cum Naevio et Catone. Contra ad Acronem redire p. 197, 25 Ennium, 210, 11 Maronem, 200, 18 Afranium in Sororibus, quae semel in hoc capite occurrant, et exempla omnia in titulis capitis de analogia facile perspicitur.

Festus.

Sexti Pompeii Festi, epitomatoris Verrii Flacci, aetas admodum dubia est, si eam certis finibus circumscribere velis. Nam in altero saeculo eum aetatem tulisse inde apparet, quod ipse Martialis versu Verrium auxit apud Paulum p. 369, 2, a Porphyryone autem excitetur apud Romanum, quam ob rem ante illum Festum posui. Romani titulus extat in fine truncatus in capite de adverbio Char. p. 220, 29 *sarcte pro integre. sarcire enim est integrum facere. hinc 'sarta tecta uti sint' opera publica locantur, et ut Porphyrio ex Verrio et Festo 'in auguralibus' inquit 'libris ita est: „sane sarctequae . . .“* Usurpavit Porphyrio Festi locum p. 322 *sarte in Auguralibus pro integro ponitur: 'sane sarctequae audire, videreque'. ob quam causam opera publica, quae locantur, ut integra praestentur, sarta tecta vocantur. etenim sarcire est integrum facere.* (Cf. Verr. et Porph.)

Porphyrio.

Pomponius Porphyrio, cuius scholia Horatii ad nos pervenerunt, Lucani interierunt, si quidem recte eliciuntur ex schol. Lucan. I 214 *Porfirion puniceum interpretatus est quasi phoeniceum*, Acrone (Porphyr. in Hor. sat. I 8, 25) et Festo (Char. p. 220, 28) auctoribus usus est, ipsum Romanus adhibuit, ut non multo ante hunc vixisse videatur. Sententia enim Charisium Porphyryonem addidisse (Teuffel-Schwabe. hist. litt. § 379, 1) caret fundamento. Sed ex quo grammatici libro Romanus titulum Char. p. 220, 29 *sarcte*, quem modo apud Festum exscripsi, hauserit nescio. Kiesslingius ind. schol. aest. Gryph. 1880 p. 6 adn. 6 suspicatus est haec verba sumpta esse ex integro commentario Horatii in ep. I 2, 31. Totum certe articulum Romanus ex Porphyryone excerpsit, cum etiam verba Porphyryonis nomen antecedentia cum Festo congruant.

Statilius Maximus.

Statilium Maximum Romanus in capite de adverbio saepius ipsis verbis allatis auctorem arcessit, ut non multo ante eum floruisse videatur. Ex subscriptione quadam comperimus grammaticum Ciceronis orationum exemplaria ad veteres codices emendavisse. Cf. Graefenhan. hist. phil. IV p. 383 Iahn. nunt. saxon. societ. litt. 1851 p. 329. Ciceronem explicans apud Charisium inducitur, quas interpretationes non ex commentario Ciceronis fluxisse, sed ex libro a Romano bis laudato Char. p. 194, 11 et 218, 6 *de singularibus apud Ciceronem quoque positis intellexerunt* Suringarius hist. crit. schol. lat. I p. 203 et Bergkius diar. stud. antiq. 1845 p. 116. Idem Bergkius recte monuit Statilii glossas Catonianas non cum Suringario I 63 ad commentarium referendas esse sed ad similem

librum 'de singularibus apud Catonem quoque positus', ex quo scriptore iam Verrius obscura vocabula collegerat. Cf. Graefenhan. IV 234. Recenseamus Statilii glossas primum Ciceronis deinde Catonis.

In introductione generali capitis de adverbio iocose Romanus se excusat, quod saepenumero adverbio utatur, quod a Statilio inter singularia notetur, Char. p. 194, 11 *quia saepenumero contendere a nobis non desinitis, licet Statilius Maximus de singularibus apud Ciceronem quoque positus saepenumero notet*. In ordine adverbiorum alphabetico leguntur tituli:

p. 218, 6 *stomachose Cicero* (ad Att. X 5, 7), *ut Statilius Maximus de singularibus apud eum quoque positus notat*.

p. 196, 4 *confestim velut competenti festinatione Sisenna . . . confestim pro continuo et sine intervallo sed iugi festinationis studio pergentis*. Sallustius libro * 'fessit ut nuntiis confestim lugubribus' (Cic. de invent. II 12, 42 vel Philipp. V 12, 31), *ubi Statilius Maximus 'ordine' inquit 'et sine intermissione'*. Naevius in *Tarentilla et in Corollaria*.

p. 209, 4 *ostiatim viciatim Cicero* (in Verr. act. sec. IV 22, 48. 24, 53 et pro Sest. 15, 34), *quod Statilius Maximus notat nesciens, quia ut continuo statim est, continuatim frequentativum*.

p. 212, 16 *placate Cicero* (ad famil. VI 1, 4), *ut Maximus quoque notat, 'placate et moderate feramus'*.

p. 213, 13 *prudenter Cicero* (pro Quint. 11 cf. Vatin. 2), *ut etiam Maximus notat, et Afranius in Emancipato . . .*

p. 214, 17 *pariter pro pariliter Cicero, ut Maximus notat. similiter et Maro XI, ubi Celsus 'pro aequaliter': idem georgicon . . .*

p. 217, 3 *repentino pro repente Cicero* (pro Quint. 4, 14), *ut Statilius Maximus notat; Afranius in Emancipato . . . idem in Vopisco . . .*

p. 217, 8 *rare Cicero pro raro, ut idem Maximus notat; Catonem quoque ita locutum. sed et Plautus in Rudente . . .*

p. 218, 28 *salutariter Cicero* (Brut. 2, 8), *ut idem Maximus notat, quasi salubriter*.

p. 219, 24 *singularie pro singulariter, quasi unice Cicero, ut Maximus notat*.

p. 219, 25 *stirpitus Cicero* (Tusc. IV 38, 83), *quod apud eum idem Maximus semel positum notat, 'ut' inquit 'funditus radicitus'*.

In eundem modum Maximus explicat vocabula Catonis, quem p. 217, 8 in glossa Ciceroniana citaverat, nisi Romanus eum ex Catoniana glossa addidit, in titulis:

p. 202, 11 *imperabiliter Cato senex; ubi Maximus 'pro nimis imperiose dure'*.

p. 215, 22 *primo pedatu Cato senex . . . ut Maximus notat . . .*

p. 217, 14 *rarenter Cato, ut idem Maximus notat, pro raro . . .*

p. 220, 16 *secunde Cato senex, ut Maximus notat . . .*

In quinto titulo Maximi nomen ex codicis Dousae sola lectione critici

recte restituerunt p. 206, 9 *malitiose Cato senex 'malitiose istorum iuratorum . . . . verto ut . . . quod . . .'* In Dousae codice fuisse dicitur: *malitiose istorum iura. iuratorque eo verbo ut maximus*, unde utiturque eo verbo et *Maximus Vulcanius* coniecit, *utiturque eo Cicero, ut Maximus Bondamus*. Cf. Keilii adn. Denique in capite de interiectione invenitur glossa Catoniana: p. 240, 1 *'vita deum immortalium'* *Cato senex; ubi Statilius Maximus 'ἐκφώνησις' inquit 'ἀρχαϊκή, ὡς ὁ πόποι'*.

Quibus in titulis a Statilio ea exempla separanda sunt, quae in aliis quoque titulis occurrunt, Afranii p. 213, 13 et 217, 3, Plauti p. 217, 8 — quem Statilio Graefenhanus IV p. 235 tribuit — Maronis p. 214, 17, cuius versus Celso debentur, Sisennae et Sallustii p. 196, 4. Valde autem erravit Suringarius I p. 258, qui Statilio commentarium Sallustianum vindicavit (cf. Graefenhan. IV p. 234), cum verba Statilii nomini antecedentia Ciceronis sint, Sallustii intercederint. In uno contra titulo p. 217, 8 cum Cicerone Cato coniungitur ut videtur a Statilio ipso. Sed utut hoc est, Catonis et Ciceronis glossas verisimillimum est non ex diversis Statilii libris fluxisse, sed ex eodem opere, in quo grammaticus ἀπαξ λεγόμενα vel singularia vel (Char. 219, 25) semel posita notaverat. Nescio an hoc miracitandi ratione probetur p. 194, 11: *Statilius M. de singularibus apud Ciceronem quoque positis* et 218, 6 *apud eum quoque positis*, ubi quoque particula Cicero aliis scriptoribus opponi videtur, qui Statilio singularia praeberunt. Cf. Iahn. l. l. Fortasse in Statilii libro lemmata ordine litterarum erant ordinata. Lemma sequebatur brevissima explicatio formae sive significationis adverbii, ut glossae hanc speciem praeberent:

'confestim. ordine et sine intermissione Cicero „ . . . “'

'stirpitus. ut funditus radicitus Cicero.'

'imperabiliter. pro nimis imperiose Cato senex.'

Locos scriptorum Statilius non semper exscripsisse videtur, cum a Charisio rarius afferantur (196, 4. 212, 16. 215, 22. 206, 9). Certe nusquam indicavit, ex quo scriptoris libro exemplum manaverit, cum solo nomine Cicero et Cato vel Cato senex excitentur. Et Ciceronis quidem exempla ex diversis libris, quos indicavi, fluxerunt, Catonis Suringarius l. l. omnia ad Origines revocare parum probabiliter studuit, cum p. 217, 14 locus ex libro de re rustica cap. 103 laudetur. Iam cum duo in capite de adverbio tituli occurrant, in quibus simpliciter Cato senex excitatur libri nomine non addito, p. 219, 19 *seorsum Cato senex ' . . . '* et 221, 8 *taetre Cato senex ' . . . '*, hos sine ulla dubitatione Statilio tribuemus. Quod ad Ciceronem attinet, unus titulus solum Ciceronis nomen continet p. 211, 29 *plure*, de quo dubitari potest cf. p. 109, 10.

Marcus Salutaris.

Marcii Salutaris, de quo nihil praeter Charisium memoriae proditum est, aetatem Teuffelius hist. litt. § 381, 4 (= 405, 2 Schwabe.), eo definivit, quod grammaticus Char. p. 229, 19 *vir perfectissimus* nominatur. Cum enim perfectissimati dignitas a Constantino instituta sit, Charisium debere Salutarem Comminiano vel ipsum eum addidisse. At agitur illo loco non de Comminiano, sed de Romano, neque Charisius ipse tale quid subiecit. Itaque vir perfectissimus sine dubio a Romano profectus est, quod ita fieri potuit, ut titulus non certam dignitatem significaret aut alium quam Constantini militarem honorem. Similiter virum clarissimum Constantinus voluit vocari magistrum equitum et peditum, cum in primo p. C. saeculo senatores ita audirent. Cf. Schiller. in Muell. manuar. antiq. stud. IV p. 602. Kiesslingius ind. schol. aest. Gryph. 1880 p. 6 adn. 6 Marcium virum perfectissimum vix ante Alexandri aetatem vocari potuisse contendit. Certe Salutaris Romani aequalis fuit. A quo in capite de adverbio citatur in titulo initio manco Char. p. 202, 2 * *'ilicet obruimur numero'* (Verg. Aen. II 424); *ubi Marcus Salutaris interiectionem ait esse graviter ingemescentis. nam et Terentius in Eunuchio 'infecta pace' inquit 'ultro ad eam veniens . . . actum est, ilicet peristi'. nam et hic non est in loco vel statim continuo, sed pro eo quod est hem, ut sit hem peristi. et in capite de coniunctione p. 229, 19 an pro cum Maro bucolicon 'an mihi cantando victus non redderet ille quem mea carminibus meruisset fistula caprum?' nisi, ut de distinctionibus diximus, ὑπακούμενον sit 'an aecum videatur?' sed Marcus Salutaris, vir perfectissimus, pro ergo rectius sensit.* Salutaris versus Aeneidis et Bucolicorum fortasse in commentario Vergiliano explicavit, quamquam demonstrari hoc nequit. Cf. Suringar. hist. crit. schol. lat. II p. 232. Terentii contra versus in priore titulo ab eo alienus esse videtur, quo Romanus Salutaris sententiam comprobatur, sicut ei in altero quoque titulo adstipulatur cf. cap. III.

Umbrius Primus.

De Umbrii Primi aetate nihil compertum habemus. Hoc certum est temere Marschallium de Q. R. Palaemonis libris gram. p. 71 adn. coniecisse Umbrium Primum a Romano eundem grammaticum atque Palaemonem significatum esse, cum Romanus Palaemonem non excitet. Ex Romano probabilitate quadam elicitur eum artem grammaticam scripsisse, quam Romanus in introductione generali tractatus de adverbio adhibuit. Ubi Romanus initium a Graecorum definitione adverbii capit, qui interiectionem adverbium esse voluerunt, Char. p. 190, 13 *qua ratione igitur σχετλιασμοῦ δηλωτικὰ ἐπιρροήματα dixerint parum specto. quam partem orationis nostri, non ut numerum octo partium articulo, id est τῷ ἄρθρῳ, deficiente supplerent, sed quia videbant*

adverbium esse non posse, segregaverunt. non quia nesciam quaedam aliis partibus orationis adverbia esse communia et velut nominis iuncta consortiis, ut gratis falso vero subito, 'domi est' 'domo venit'; nec minus verbo, ut consulto; item coniunctionum nexibus strictiora, ut cum dicimus, inquit Umbrius Primus, ubi si ut ergo; aut praepositionibus similia, ut pro sub prae propter. et Umbrius tamen interiectionibus locum non dedit, cum vel extrema linea duci postremo vel ab his posset quia cum orationis partem adverbii totam esse voluerunt. quorum si quis defensionis inecat tramitem, quod idcirco πανδέκτης a Stoicis ea pars orationis habeatur, eodem illo summoveri se posse respiciet unde confidit. Romanum videmus Umbrio auctore a parte eorum stare, qui contra Graecorum exemplum interiectiones (σχετλιασμοῦ δηλωτικά) ab adverbiiis (ἐπιρρήματα) segregarint et propriam partem orationis fecerint. Cf. Steinthal. hist. ling. stud. apud Rom. et Graec. p. 577. Sane adverbium cognatum esse cum aliis partibus orationis: cum nomine verbo coniunctione — in qua Umbrius excitatur sine dubio totius sententiae auctor — praepositione. Contra interiectionem Umbrium ab adverbio alienam habuisse.

Paulo post Umbrius Primus iterum laudatur, ubi Romanus post disputationem de adverbio ad verbum accedente redit ad interiectionis illam quaestionem his verbis: Char. p. 192, 16 *absurdum utique nec socium isti πανδέκτη dignumque quod interiectionis propria vis et potestas adgnoscat. sed collatio quamque comparisonem Umbrius Primus nominat defensionis aliquid possit afferre, quantitatis vix posse fatearis, quando propemodum solis qualitatis adverbiiis nec aliis obsecundet. iustus etenim facit iuste, dein iustius; superlativo iustissime factum esse profitebitur. Cum Romanus Umbrium obiter stringat dicens eum collationem comparisonis nomine significasse, tamen summa sententia ad Umbrium redire videtur. Quam si recte perspicio, interiectionis 'propria vis et potestas' eo defenditur, quod haec pars orationis gradus comparisonis ut adverbium non accipiat.*

Ἀκύλας.

Agmen grammaticus claudat non bonis Charisii codicibus traditus, sed Cauchianis excerptis, quorum non eadem fides est. Keilius enim praef. p. XXV—XXVIII haec excerpta ostendit redire ad codicem amissum Iani Dousae, sed multa ita comparata esse, ut dubitari possit, utrum e codice petita an coniectura invecta sint velut glossae Graecae. Sed ut Maximi nomen codice Dousae in glossa Statilii Maximi Char. p. 206, 9 recte traditum esse vidimus (cf. Statil.), nostro loco nomen grammatici servatum esse potest, nisi quomodo ab interpolatore addi potuerit perspicuius. Legitur Ἀκύλας in introductione generali tractatus de adverbio Char. p. 193, 25 in lacuna, quam interpolatorem verbis: *et cetera quae Graece sequuntur* supplevisse Iahnus nunt. Saxon. societ. litt. a. 1851 p. 329 adn. intellexit.

Adhibitis excerptis Cauchianis locus ita procedit: *nam cum dialecticae statum non eadem via nec substantia terminarint aliqui. ὁ Ἀκύλας περὶ κατηγοριῶν δέκα Ἀριστοτέλους· διαλεκτική ἐστὶ μέθοδος καὶ ἐπιστήμη τῶν σημαινουσῶν καὶ σημαινομένων φωνῶν. οἱ δέ τινες, ἡ κατὰ φύσιν ὁδὸς ἐπὶ τὴν φύσιν φέρουσα πρότερον . . . multo magis ego, cui danda quidem est, sed tamen cautio impunitas differendi, differentia morabor ingenia loquellarum.* Cum enuntiatio primaria Graecis verbis inepte interrumpatur, statuatur quis haec ab interpolatore profecta esse, praesertim cum Aquilae fragmentum in schedula interposita legatur. At, quamquam hodie tota enuntiatio non satis recte procedit, tamen Graeca verba dialecticae notionem diverse explicatam continent, de qua re Romanus antea verba facit. Definitionem Graecam autem per se a Romano non abhorre Aristophanis et Aristarchi analogiae definitio in initio capitis de analogia docet. Sed utut hoc est, Ἀκύλας librum περὶ κατηγοριῶν δέκα Ἀριστοτέλους scripsisse dicitur. Nescio an intellegendus sit Aquila — Ἀκύλας a Dione vocatus — libertus Maecenatis notarum inventor, cuius memoriam Suetonio p. 135 R. et Dioni Cassio hist. Rom. 55, 7, 6 debemus. Ad eundem referenda esse videntur testimonia Probi cath. gram. lat. IV p. 19, 32 *hoc pubes huius puberis. sic Aquila rettulit Tullium dixisse, quam declinationem secutus Sallustius in Iugurtha 'puberes interfecit'* et Cassiodori de orthogr. gram. lat. VII p. 209, 18 *nunc animos legentes erigite et gaudete tantos ad vos priscos pervenisse auctores . . . possem quidem Aquilam et Quintilianum, sed et Avitum, quos nonnulli in orthographiae peritia laudandos esse putaverunt, . . . superioribus auctoribus addere.*

Grammatici incerti.

Grammaticos incertos non eos intellego, quorum nomen intercidit, ut Plinium in capite XV, ubi Caper non recte restituitur (v. Plin.), et alium in capite de adverbio p. 222, 26, ubi Plinius non recte conicitur, sed grammaticos non nominatos. Saepe grammatici commemorantur, quos Romanus iam apud auctores tam universe laudatos invenisse videtur, velut p. 117, 29 *Allecto, hanc Allecto Maro . . . nam 'et nomine Dido saepe vocaturum'* eiusdem schematis esse grammatici tradiderunt, non per vocativum, o Dido. Fl. tamen Caper Allecto monoptoton esse Valerium Probum putare ait et 129, 25 *funes, licet grammatici velint, genetivis tam singulari quam plurali si i littera interierit, accusativum pluralem in eis exire ut huius funis horum funium hos funeis. quam regulam negat Plinius vires habere potuisse.* Cf. 132, 11. 141, 17. 144, 7. 145, 32. 215, 15. 226, 26 al. Item quidam afferuntur p. 135, 1. 139, 4. 140, 12. 193, 5. 197, 29. 200, 12. 213, 21. 218, 14. 240, 18 al. et p. 143, 30 ii quibus grammatica curae est.

Bis a Romano Stoici citantur, qui adverbium πανδέκτην appellaverint propter affinitatem ceterarum partium orationis. Cf.

Steinthal. hist. ling. stud. ap. Rom. et Graec. p. 572. Occurrunt Stoici in introductione generali adverbiorum ordinis Char. p. 190, 24 *et Umbrius tamen interiectionibus locum non dedit, cum velut extrema linea duci postremo vel ab his posset, qui eam orationis partem adverbii totam esse voluerunt. quorum si quis defensionis ineat tramitem, quod idcirco πανδέκτης a Stoicis ea pars orationis habeatur . . .*, ad quem locum Romanus postea legentem relegat p. 194, 20 *cum adverbium Stoici, ut alias diximus, pandecten vocent.* Stoicos magnum studium in partibus orationis eorumque nominibus definiendis posuisse meminere collatis locis Prisciani gram. lat. II 54, 8 (= Serv. in Donat. IV 428, 12 Cledon. V 34, 28 Pomp. V 135, 26) 54, 21 (= III 34, 23) 548, 7 (= III 492, 11) 548, 11. 549, 13 III 139, 22 et Sergii explan. in Don. IV 489, 22.

Semel in capite de adverbio una cum Varrone laudantur grammatici qui de differentiis scribunt, quos Romanus ex eodem fonte atque hunc petivisse videtur, Char. p. 205, 16 *mutuo, ut Varro de sermone Latino libro V loquitur, in consuetudine est; mutue vero ut docte sic putant, nec non et illi qui de differentiis scribunt.* Similiter significantur a Prisciano II 303, 7 *qui de litera scripserunt* 51, 4 *qui de orthographia scripserunt* et a Pompeio V 148, 1 *qui scripserunt de regulis* 201, 7 *qui scripserunt de argumentis.*

Denique glossographi universe indicantur (cf. Lersch. phil. ling. III p. 135) in titulis extremis capitis de coniunctione et de interiectione Char. p. 229, 31 *ast apud antiquos variam vim contulit vocibus, pro atque, pro ac, pro ergo, pro sed, pro tamen, pro tum, pro cum, ut in glossis antiquitatum scriptum* et p. 242, 10; 12 *butubatta. hoc Plautus pro nihilo et pro nugis posuit, ut in glossis veterum. buttutti, fluctus quidam vel sonus vocis effeminatior, ut esse in sacris Anagninorum vocum veterum interpretes scribunt.* Quales grammaticos Romanus ipse adhibuisse videtur et in his capitibus et in capite de adverbio, in quo multos articulos, qui glossis simillimi lemmate brevi explicatione uno exemplo constant, glossographis debere videtur. Saepissime enim leguntur scriptoris cuiusdam libri iidem, quos Romanum a grammaticis nominatis accepisse demonstrari non potest. Ex talibus glossariis manavisse videntur exempla: Afranii in Consobrinis, in Emancipato, in Repudiato, in Vopisco; Catonis de multa contra L. Furium, dierum dictarum de consulatu suo; Ciceronis Tusculanarum II, de senectute; Naevii; Plauti in Caeco vel in Praedonibus, in Bacchidibus; Sisennae Milesiarum XIII; Titinii.

Caput III.

DE C. IULII ROMANI LIBRO ΑΦΟΡΜΩΝ.

De C. Iulii Romani libro Ἀφορμῶν disputaturi quaeramus primum de operis ambitu et summo consilio, deinde de auctoris sententiis et ratione scribendi.

Prior dissertationis pars ita procedat, ut incipiamus a Charisii citandi ratione, pergamus ad Romanum de se ipso dicentem, addamus quae efficiuntur ex locis coniectura Romano tribuendis, denique imaginem totius libri restituamus.

Charisius plenissime et accuratissime Romanum ita laudat: p. 230, 1 *sunt et aliae plurimae coniunctiones pro aliis apud veteres auctores interpositae, de quibus plenius G. Iulius Romanus libro ἀφορμῶν sub titulo de coniunctione disseruit* et p. 238, 16 *sunt et aliae plurimae praepositiones pro aliis apud veteres auctores interpositae, de quibus plenius idem Iulius Romanus libro ἀφορμῶν sub titulo de praepositione disseruit*. Dilucide apparet Charisium indicare et libri totius titulum, qui utrum ἀφορμαί an ἀφορμῶν fuerit non cognoscitur, et titulos capitum *de coniunctione* atque *de praepositione*. Ceteris autem locis, ubi liber ἀφορμῶν a Charisio excitatur, capitum tituli non afferuntur: p. 236, 16 *Gaius Iulius Romanus de praepositionibus libro ἀφορμῶν ita refert* et 190, 8 *C. Iulius Romanus ita refert de adverbio sub titulo ἀφορμῶν*. Sane Romanus in capitibus de praepositione et de adverbio de his orationis partibus rettulit, attamen Charisius capitum titulos disertim citare noluit. Sicut enim in prioribus locis utitur dicendi ratione: *sunt et aliae plurimae coniunctiones (praepositiones) . . . de quibus plenius . . . disseruit*, hic dicit *de praepositionibus refert* et *refert de adverbio*. Praeterea titulum capitis supra cognovimus esse *de praepositione*, cum nunc Charisius liberius dicat *de praepositionibus*. Hoc attendas velim, cum viri docti difficultatem in Charisii citandi ratione invenerint, quae nulla est, atque ex qua nihil recte effecerunt. Statuerunt enim Spengelius Monac. doct. iudic. 1840. 1 p. 513 adn. et Keilius praef. p. XLVI adn. differentiam inter verba quae primum tractavi: *libro ἀφορμῶν sub titulo de coniunctione (praepositione)* et inter p. 190, 8 *refert de adverbio sub titulo ἀφορμῶν* atque locum, quo Romanus de se ipso dicit p. 209, 21 *de consortio praepositionum, quem adaeque sub titulo ἀφορμῶν dedimus*. Atque Spengelius eo in errorem ductus est, quod l. l. 513 titulum intellegit caput vel ut ipse dicit 'rubrik', qui significat potius id quod libro vel capiti inscribitur, ut Charisius non minus recte laudet Romanum 'sub titulo ἀφορμῶν' h. e. 'libro qui inscribitur ἀφορμῶν' quam 'libro ἀφορμῶν sub titulo de coniunctione' h. e. 'libro ἀφορμῶν in capite quod in-

scribitur de coniunctione'. Sed supersedeo Spengelii rationem, qua difficultatem removeere studuit, afferre. Keilius autem hinc concludit Romanum fortasse singulis artis grammaticae partibus titulos ἀφορμῶν addidisse, quamquam Charisium non tam accurata citandi ratione usum esse verisimilius sit. Sane utitur alia citandi ratione, quae quidem neminem offendere debet. Breviorem in modum Charisius Romanum laudat, ut non totius operis titulum sed capitis tantum nominet vel indicet, his locis: p. 114, 28 *ut Romanus refert in libro de adverbiiis sub eodem titulo* 56, 4 *Romanus autem in libro de analogia* 114, 1 *Romanus libro de analogia ita inquit* 116, 29 *de analogia, ut ait Romanus* 117, 6 *cuius rei rectam rationem interim differamus, contenti paucis, quae exempli gratia Gaius Iulius Romanus sub eodem titulo exposuit* (scil. de analogia) 51, 5 *plenius autem de analogia in sequentibus Romanum disseruisse invenies*. Iam cum ex verbis p. 110, 8 *G. Iulius Romanus ita refert de adverbio sub titulo ἀφορμῶν* discamus Romanum in libro ἀφορμῶν tractavisse adverbium, librum de adverbiiis p. 114, 28 indicatum non ab hoc alienum immo eius partem esse putabimus. Neque librum de analogia a libro ἀφορμῶν cum Osanno symb. litter. II p. 327 s. (cf. Lersch. phil. ling. I p. 156) diversum fuisse credemus, quem caput libri ἀφορμῶν fuisse ostenderunt Spengelius et Keilius. Sed titulus capitis in uno tantum ex sex locis modo allatis consilio citatur: *de analogia, ut ait Romanus*. Ex verbis enim *libro de analogia* titulum 'de analogia' fuisse necessario non efficitur, sicut ex verbis *in libro de adverbiiis* non eruitur titulus 'de adverbiiis', quem potius 'de adverbio' fuisse suspicamur comparantes titulos certos *de praepositione* et *de coniunctione*. Restant loci, quibus Charisius solum Romani nomen praebet titulo capitis non addito, quos unde petiverit tamen dubitari non potest. Primum verba p. 53, 12 *Romanus poematis refert* e. q. s. et 61, 5 *Romanus ita refert: mare* e. q. s. fluxerunt ex capite de analogia Char. p. 140, 5 *poematis*, 144, 19 *schema*, 137, 12 *mare*. Deinde verba p. 229, 3 *item etsi, ut ait C. Iulius Romanus* pertinent ad caput de coniunctione, quod 230, 1 accuratius laudatur. Locus p. 232, 7 *generaliter autem et canonice, ut Romanus, disertissimus artis scriptor, refert, praepositiones gentibus seu nationibus adduntur, civitatibus adimuntur et detrahuntur, licet contra nonnullos veteres dixisse reperiamus, ut apud eundem Romanum invenies* respicit ut mihi videtur titulum capitis de adverbio p. 203, 32 *Lilybaeo Coelius historiarum I . . . praepositiones etenim civitatibus denegantur, gentibus serviunt*, cum Keilius praef. p. XLV de Romani libro de praepositione cogitaverit. Praeterea verbis p. 239, 1 *G. Iulius Romanus ita refert. interiectio est pars orationis* incipiunt Charisii excerpta ex Romani capite de interiectione, cuius titulus quamquam traditus non est, tamen certe ut titulus de adverbio colligi potest. Denique in tertio Charisii libro quo de verbis agitur extat locus p. 254, 8 *ex eo quod est noceo tibi nocetur mihi a te facit; do tibi, datur*

mihi a te; obicio tibi, obicitur mihi a te. nemo enim dicit dor noceor obicior. sed C. Iulius Romanus ea verba idiomata appellavit, unde hoc effici posse videtur Romanum de verbo quoque scripsisse, quod aliunde non compertum habemus.

Iam supra tetigi locum, quo Romanus de se ipso verba facit relegans legentem ad aliud caput libri ἀφορμῶν, in Charisii capite de adverbio ubi in titulo obiter post lacunam servata sunt verba p. 209, 20 * *rationem paenitus invisere, de consortio praepositionum, quem adaeque sub titulo ἀφορμῶν dedimus, legere non gravetur.* Apparet Romanum adaeque atque caput de adverbio in libro ἀφορμῶν dedisse caput de consortio praepositionum. Videtur hoc caput diversum fuisse ab illo quod inscripsit de praepositione, cum titulus similis sit de consortio casuum. Quamquam Romanus in capite de praepositione agere potuisse de consortio praepositionum facile concedo, siquidem consortium praepositionum significant verba p. 238, 15 *sunt et aliae plurimae praepositiones pro aliis apud veteres auctores interpositae, de quibus plenius idem Iulius Romanus libro ἀφορμῶν sub titulo de praepositione disseruit.* Cum caput de consortio praepositionum Romanus libro ἀφορμῶν assignet, nos tres alios titulos, ad quos Romanus ipse provocat, non iniuria eidem libro tribuimus. Caput de consortio casuum excitatur in capite de analogia p. 132, 31 *Irim pro Iridem Maro . . . cum constet omnia Graecae figurae nominativo singulari is syllaba terminata genetivo singulari syllaba crescere, licet Varro et Tullius et Cincius, ut de consortio casuum diximus, huius Sarapis et huius Isis dixerint, ubi Romanus locum capitis de consortio casuum in animo habere videtur, quem Charisius in capite XV ita exscripsit p. 89, 24 Sarapis Sarapidis volunt grammatici genetivo casu dici, non Sarapis, quia omnia nomina Graecae figurae is terminata in genetivo syllaba crescere debent, ut Iris Iridis, Isis Isidis, Hymnis Hymnidis, Paris Paridis. sed cum et Latine declinari possint, non est necesse consuetudinem ratione reformare, praesertim cum adsit auctoritas. nam et Varro de vita sua non tantum huius Sarapis declinavit sed et Isis, quod paulo est durius. sed et Vergilius Irim dicit et Parim et Tigrim.* Itaque fortasse alii tituli singulares capitis XV ad declinationem nominum spectantes ex hoc libro manaverunt cf. Keil. praef. p. XLVII Schottmueller. de C. Plinii Secundi libris gram. p. 24 Neumann. de Plinii dubii sermonis libris Charisii et Prisciani fontibus p. 17. Ego ipse conieci quae a p. 54, 6 *necesse*—55, 20 de ablativi cum ceteris casibus communionem legantur ex hoc fonte derivata esse. In eodem capite de analogia laudatur Romani caput περὶ ὀρθογραφίας et certum eius lemma copulare: p. 135, 15 *laterale an laterare? ubi Plinius eodem libro VI 'si r littera praecesserit in quacunque syllaba, sequi debet l, augurale. contra si l praecesserit, sequi debet r, ut molare'.* quod περὶ ὀρθογραφίας congruit quaestionibus copulare. Cui libro in capite XV titulos Romani ad orthographiam spectantes vindicare debemus.

(Neumann. p. 17.) Denique caput suum *de distinctionibus* Romanus commemorat in capite de coniunctione p. 229, 18 *an pro cum Maro bucolicon 'an mihi cantando victus non redderet ille quem mea carminibus meruisset fistula caprum?' nisi, ut de distinctionibus diximus, ὑπακούμενον sit 'an aecum videatur'. sed Marcius Salutaris, vir perfectissimus, pro ergo rectius sensit.* Ex sententia, quam Romanus in illo libro prolatam hic brevissime repetit, non satis certe opinor elicias, quid Romanus in illo capite sibi proposuerit. Tamen eius doctrinam ad distinctionem enuntiationis verborum aut ad enuntiatorum ipsorum copulationem pertinuisse verisimile est. Cuius generis similia exempla Charisius ex Romano in capitis XV titulis nonnullis attulit, in quibus quidem de constructione et copulatione singulorum verborum, non totorum enuntiatorum agitur.

Loci Charisiani, quos nos Romani esse coniecimus, fluxerunt ex diversis Romani capitibus de analogia, de consortio casuum, de adverbio, de coniunctione, περὶ ὀρθογραφίας, fortasse de distinctionibus, aliis diversam doctrinam continentibus. Primum Romano assignavi in generalibus capitis XV regulis has partes commentationum de extremitate a: p. 52, 6—13 et 54, 6—55, 20 e: p. 60, 1—18 m: p. 70, 25—71, 11. Quae cum contineant doctrinam satis universe de declinatione hcrum nominum agentem, haec ex generali parte capitum quorundam Romani fluxisse censeo, non ex singulorum titulorum ordine alphabetico, quibus duabus partibus Romani capita constare infra ostendam. Sed utrum ex Romani capite de analogia haec petita sint an ex alio nescio, quamquam verba p. 54, 6 *necesse*—55, 20 ex libro de consortio casuum manavisse conieci. Qui praeterea loci in mediis generalibus Palaemonis regulis leguntur in commentationibus de o as es extremitate non tam generalem doctrinam quam singulorum titulorum redolent et adeo cum capite de analogia conspirant, ut ad hanc originem revocandi sint. Tractatus vero, qui p. 93, 3—94, 8 legitur pertinens ad inaequalitatem numeri derivationis deminutionis coniungendi nomina, videtur mihi haustus esse ex capite de inaequalitate vel anomalia, quod capiti de analogia responderet, et ex generali quidem huius capitis parte. Quamquam enim nonnulli eius loci cum capite de analogia consentiunt, tamen totus tractatus uno tenore procedit, ut hunc consensum ita explicem Romanum in duobus capitibus eodem auctore usum eandem doctrinam iteravisse, quae ratio inter caput de analogia et de consortio casuum vel περὶ ὀρθογραφίας intercedit. Reliqui sunt ex Romani reliquiis, quae in capite XV extant, tituli singulares. In quibus quaeritur de 1) orthographia, 2) numero, 3) genere, 4) declinatione, 5) formatione et significatione, 6) copulatione et constructione, 7) comparatione, 8) adverbio, 9) pronomine, 10) coniunctione. Tituli ad orthographiam spectantes sine dubio fluxerunt ex Romani libro περὶ ὀρθογραφίας v. s. Numeri tituli, in quibus de vocabulis singularitate vel pluralitate carentibus agitur, fortasse eidem capiti debentur atque tractatus de inaequali-

tate, in quo p. 93, 4 s. de numeri anomalia disseritur. Cum numeri titulis cognati sunt generis tituli, cum nonnulli et genus et numerum respiciant. Declinationis lemmata plurima leguntur in capite de analogia, atque nonnulla quidem prorsus similia sunt velut Char. 71, 20 *tergum* et 146, 2 *tergum*; 85, 11 *aer* et 121, 12 *aerem*; 88, 10 *supellex* et 144, 13 *supellex*; 90, 3 *gliris* et 131, 16 *glis*; 100, 14 *amphora* et 56, 4; 105, 4 *oscinis* et 139, 11 *oscen*; 107, 6 *mugil* et 136, 11 *mugil*; 107, 31 *sinapi* et 143, 30 *sinapi*. Hos capitis XV titulos Charisius certissime ex Romani libro de analogia excerpsit. Item iudico, si in eadem quaestione grammatica titulus capitis XV vel capitis de analogia paulo uberius est, ubi Charisius ex fonte uberius modo hic modo illic plus in sua capita transtulit. In capite de analogia igitur plura exempla occurrunt quam in capite XV in titulis: p. 70, 19 *pubes* 140, 19 *pubes*; 83, 3 *iter* 134, 12 *iteris*; 87, 22 *gluten* 131, 19 *gluten*; 100, 9 *Arabs* 123, 8 *Arabis*; 110, 1 *quies* 142, 3 *quies*. Contra tituli capitis XV plures praebent scriptores: 83, 8 *pater* 140, 17 *patris*; 87, 2 *femur* 130, 36 *femini*; 98, 3 *vultur* 147, 14 *vultur*. Nonnunquam similitudo inter unum titulum capitis XV et duos capitis de analogia intercedit, ut difficile sit discernere, unde titulus capitis XV fluxerit: p. 62, 9 *vectigale* : 146, 31 *vectigaliorum* 117, 8 *animale*; 65, 16 *ambo* : 119, 9 *ambos* 126, 13 *duo*; 83, 30 *Alexander* : 122, 3 *Alexander* 128, 1 *Euandrus*. Maior difficultas oritur, si lemmata diversa similem doctrinam praebent velut 63, 5 *cummi* : 143, 30 *senapi*; 73, 12 *plurum* : 123, 3 *compluria*; 89, 24 *Sarapis* : 132, 27 *Irim*; 107, 9 *paterfamilias* : 120, 8 *Augustas*. Qua in re statui potest lemmata, quae in capite de analogia responderent, a Charisio non exscripta esse. Sed cum in titulo p. 132, 27 *Irim* Romanus legentem ad librum de consortio casuum releget, hic quoque liber capiti XV materiam praebuisse videtur v. s. Ex titulis formationis et significationis unus respondet simillimo capitis de analogia p. 109, 28 *pometa* : 140, 15 *pometa*, qui hic prorsus singularis est et aliud Romani caput redolet. Videtur enim Romanus de hac nominis doctrinae parte proprium librum composuisse, nisi cogitare licet de capite de inaequalitate. Titulos de copulatione et constructione vocabulorum dicentes supra suspicatus sum fortasse ad Romani librum de distinctionibus redire, nisi hic quoque malis librum de inaequalitate arcessere. De comparatione, quamquam eam unus tantum titulus p. 83, 21 *celer* respicit, tamen Romanus proprio libello disseruisse videtur, ad quem revocanda sunt quae p. 189, 25 s. de adverbiorum comparatione exponuntur. Adverbia cum eadem in capite XV eodem ordine reperiantur, quo in capite de adverbio leguntur, ex hoc sine dubio sumpta sunt (Neumann. p. 16). Pronominales tituli proprium librum de pronomine redolent, ex quo Romanus similia quoque capitis de analogia lemmata sumpserit. Lemmata denique coniunctiones continentia ad Romani caput de coniunctione recte referemus, cuius exigua pars servata est. Hoc addam non necessario ex decem titu-

lorum generibus quae inveni totidem Romani capita colligenda esse, praesertim cum nonnulli tituli ut generis et numeri inter se cognati sint, sed in universum me non fefellisse spero. Praeter caput XV Romano tribuimus commentariolos de Saturnio et de rythmo et metro p. 288, 1—290, 9, unde sequitur Romanum de versibus quoque disputavisse. Denique locum p. 189, 25—190, 4 ad comparisonem adverbiorum spectantem modo contendi Charisium una cum comparationis titulo p. 83, 21 *celer* fortasse ex proprio capite de comparatione sumpsisse, cum in suo capite de comparatione p. 114, 1 et 28 Romani capita de analogia et de adverbio arcesseret.

Cum variam ratiocinationem de Romani libro ἀφορμῶν instituerimus, nunc dilucidam imaginem licet adumbrare ratione habita operis amplexus et summi consilii. C. Iulius Romanus composuit librum, quem utrum ἀφορμαί an ἀφορμῶν inscripserit non satis constat, cum titulus semper ita legatur, ut a vocabulo libri pendeat. Osanni symb. litter. II 327 vero sententiam ἀφορικμῶν titulum operis fuisse Spengelius l. l. 513 adn. et Keilius p. XLVI adn. recte reiecerunt, cum Romanus doctrinam omnibus modis perfectam neque varia ratione interruptam dederit. Eundem titulum ἀφορμῶν Porphyrius inscripsit libro ἀφορμαί πρὸς τὰ νοητά, quem Keilius p. XLVI principia et elementa philosophiae summis quibusdam sententiis comprehensa continuisse ostendit. Idem confert recentiorum dictiones ἀφορμὰς λαμβάνειν et ἀφορμὰς διδόναι, quae eum significant qui materiam dicendi longius persequendam ab aliis petat vel aliis praebet. Romanus igitur omnia ad principia grammaticae redegisse videtur, ut in capite de analogia a principali veterum grammaticorum certamine proficiscitur, utrum analogia an anomalia in sermone Latino valeat. Praeclare igitur titulus libri indicat id, quod Romanum summum sibi proposuisse in scribendo consilium apparet ex verbis p. 194, 13 *quidve sit cum officiis rectae constitutaeque rationis quidve licentius proditum requiramus* et 117, 7 *ut interdum tacente ratione quantum sibi dederit auctoritas colligamus*. Cf. Keil. p. XLVII. Qui liber ad doctorum virorum usum sine dubio scriptus ex diversis generibus operum grammaticorum ei assignandus est, quod artem grammaticam vocaverunt. Non temere enim a Charisio p. 232, 7 Romanus *disertissimus artis scriptor* nominatur. Sane differt Romani ars valde a Donati arte minore vel a Comminiani Charisii auctoris, quae in scholarum usum destinatae doctrinam continent tritissimam. Sed quod ad dispositionem materiae grammaticae attinet, Romani opus vera ars fuisse videtur. Notum est artem grammaticam quattuor partibus digestam comprehendere doctrinam primum de voce litteris syllaba accentu, deinde de octo partibus orationis, tum de vitiis et virtutibus orationis, denique de versibus. Primae parti libri ἀφορμῶν caput περὶ ὀρθογραφίας tribuere licet. Ex altera servati sunt capitum tituli 'de coniunctione' et 'de praepositione', ex quorum analogia colliguntur 'de adverbio' et 'de interiectione'. Nomini

compluria capita servisse videntur velut 'de analogia', 'de consortio casuum', fortasse 'de anomalia', item liber 'de consortio praepositionum' diversus fuisse videtur ab altero 'de praepositione'. Praeterea Romanum 'de pronomine' et 'de verbo' propria capita fecisse coniecimus. Valde autem dolendum est, quod tertiam artis grammaticae partem de vitiis et virtutibus Romanum tractavisse nullum vestigium extat. Ad quartam artis partem pertinent tituli 'de Saturnio' et 'de rythmo et metro'. Dubius restat titulus 'de distinctionibus'. Sed utut de partibus et capitibus libri ἀφορμῶν iudices, certe Romanus universam fere doctrinam grammaticae Latinae respexit. Hoc eo firmatur quod — quo libro nescimus — disputavit de genere numero formatione significatione copulatione constructione comparatione nominum. — Partibus et capitibus libri ἀφορμῶν illustratis videamus de singuli capitis ratione et amplexu. Romani capita duabus partibus constant breviori generalem doctrinam continente, uberiore singulos titulos litterarum ordine digestos amplexante. Generalis pars toto fere amplexu servata esse videtur capitum de adverbio Char. p. 190, 8—194, 21 et de praepositione p. 236, 16—237, 25, pauca eius verba transtulit Charisius ex capite de interiectione p. 239, 1—5 et de analogia p. 116, 30—117, 5, ubi reliquam Romani doctrinam consilio se omissurum esse profitetur verbis: 117, 5 *cuius rei rectam rationem interim differamus, contenti paucis, quae exempli gratia Gaius Iulius Romanus sub eodem titulo exposuit*. Generalis doctrinae alia exempla fortasse sunt commentationes de extremitate a: p. 52, 6—13 et 53, 30—55, 20 e: p. 60, 1—18 m: p. 70, 25—71, 11 et de inaequalitate p. 93, 3—94, 8. Incipit Romanus caput suum a definitione et nomine notionis grammaticae velut analogiae p. 116, 30 s., adverbii 190, 8 s. 194, 14, praepositionis 236, 20, interiectionis 239, 1 s. et pergit in capitibus de adverbio et de praepositione ad diversa genera adverbiorum et praepositionum. Qua in parte cum utatur doctrina simplici et trita, profert nonnunquam reconditiorem in altera parte repetitam velut Ciceronis exempla p. 192, 23 et 24 = 199, 25 et 217, 12 Helenii Acronis memoriam 192, 30 = 219, 5. Similem rationem vides in locis tractatus de inaequalitate p. 93, 3 ss., qui congruant cum titulis quibusdam capitis de analogia. Generalem partem sequitur ordo alphabeticus lemmatum singulorum ad usum auctorum pertinentium. Venerunt ad nos ordines capitis de analogia p. 117, 9—147, 16 et de adverbio p. 194, 22—224, 24. Pauca verba ordinis alphabetici capitis de coniunctione et ex a quidem littera leguntur p. 229, 9—32. Quibus quae de etsi coniunctione praecedunt p. 229, 3—8 nescio ex qua parte fluxerint. Ex capite de praepositione nimis pauca verba specialem doctrinam ostendunt p. 238, 1—14. Ex capite de interiectione Charisius ordinem litterarum neglegens exscripsit verba p. 239, 6—242, 9. Sed horum capitum ordines apud Romanum magno amplexu fuisse docent Charisii verba in capite de coniunctione p. 229, 33 *sunt et aliae plurimae con-*

iunctiones pro aliis apud veteres auctores interpositae, de quibus plenius G. Iulius Romanus libro ἀφορμῶν sub titulo de coniunctione disseruit et de praepositione p. 238, 15 sunt et aliae plurimae praepositiones, de quibus plenius idem Iulius Romanus libro ἀφορμῶν sub titulo de praepositione disseruit. In capitulis XV titulis singularibus ex diversis capitibus haustis ordinem litterarum turbatum esse non miramur. Sed quaeritur, num ordines capitum de analogia et de adverbio omnes litteras continentes toto amplexu ad nos pervenerint, quod negandum est. Primum Charisius p. 117, 6 pauca ex ordine titulorum profitetur se velle exscribere. Deinde lemmata capituli de analogia, quae a Charisio excitantur p. 56, 4 *amphora* (?) et 114, 1 *alacris* frustra in Charisii excerptis quaeris. Iam non solum tota lemmata Charisius in excerpto omisit, sed in unoquoque titulo quid sibi placuerit elegit. Quod demonstratur titulis capituli XV comparatis (v. s.), qui, cum ex Romani capite de analogia fluxerint, discrepant a Charisiano capite de analogia, ut modo hi modo illi tituli uberiores doctrinam et plura exempla contineant. Ex eodem igitur Romani titulo Charisius alio loco alia in usum suum convertit. Iam cum generalis capituli pars rationem universam respiciat, tituli ad usum auctorum pertinent. Ex omni litterarum genere omnis aetatis exempla Romanus praebet. Occurrunt apud eum: Afer Afranius Apuleius Sempronius Asellio Ateius Philologus Atilius Atta Accius Augustus Aurelius Caesar Bibaculus Brutus Caecilius Q. Caepio G. Caesar Licinius Calvus G. Cassius Cassius Severus M. Cato Catullus Cicero Helvius Cinna Ti. Claudius Coelius L. Annaeus Cornutus Cotta Ennius Fabianus G. Fannius G. Fannius Cos. Annius Florus Fronto Gellius C. Gracchus Hadrianus Hermes Horatius Hortensius Hyginus Iuventius Laberius Labienus Q. Laelius Laevius Porcius Licinus Livius Andronicus T. Livius Lucilius Lucretius Aemilius Macer Maecenas Marcus Martialis Cn. Matius Melissus M. Messalla Mummius Cn. Naevius Nelei carmen Cornelius Nepos Oppius Ovidius Pacuvius Persius Plautus Asinius Pollio Pomponius Pomponius Secundus Propertius Rabirius P. Rutilius Rufus Sallustius Scaevola M. Aemilius Scaurus Servilius Cornelius Severus Sisenna Terentius Tibullus Titinius Trabea Trogus Tubero Valerius Antias Valgius Varro Atacinus M. Terentius Varro Vergilius. Auctores grammatici triginta septem excitantur, quos in altero commentationis meae capite tractavi, de quibus infra summatim referam.

Ab opere ad auctorem Ἀφορμῶν pergentes videamus primum de Romani ipsius verbis et sententiis, deinde de eius fontibus, tum de scribendi ratione, denique de scriptoris aetate et patria.

Romani ipsius verba cognoscuntur primum, ubi scriptor legentem ad alios libri sui locos relegat. Colligo locos, in quibus de se ipso prima persona verbi usus dicit. Iam supra commemoravi locos, quibus Romanus aliud libri sui caput respicit:

p. 132, 31 *ut de consortio casuum diximus.*

p. 209, 21 *de consortio praepositionum, quem adaeque sub titulo ἀπορρῶν dedimus, legere non gravetur.*

p. 229, 18 *ut de distinctionibus diximus.*

Cuius generis est quartus locus primam personam non ostendens p. 135, 15 *quod περὶ ὀρθογραφίας congruit quaestionibus copulare.* Eiusdem capitis permulta lemmata ad ablativum singularem e vel i clausum pertinentia scriptor significat titulo p. 121, 16 *ablativos casus per omne specimen, et quidem quando i, quando e terminari debeant, collectos excepimus.* Certum quoddam eiusdem capitis lemma Romanus intellegit, cum litteram indicet, in cuius ordine titulus legatur:

p. 124, 26 *celebre simile dubiis est, ut sub a littera diximus, quamquam plurali nominativo in res exeunt, ut salubre palustre pedestre terrestre.* Cf. 121, 21 *alacer. er finita numero singulari casu nominativo ablativum per varias vias ducunt, ut acre accipitre * ex quibus siqua solent in nomen hominis transire, non sunt dubia.*

p. 128, 28 *ficos...fagus Varronem dicere sub f littera dedimus exemplum.* Cf. 130, 5 *fagus Varro ... fagos G. Caesar ...*

p. 129, 5 *felicium. trium generum nomina genetivo plurali ante um i debent recipere, ut pernecium audacium frocium. alia illa regula est, quam sub c littera diximus.* Cf. 124, 28 *cervicium. ubi Plinius eodem libro 'exceptis monosyllabis cetera x finita nomina seu vocabula absque communibus genetivo plurali quamquam ante um i non recipiunt, ut fruticum paelicum, radix tamen, ut cervix, radicium facit'.*

p. 131, 12 *'glossemata ut toreumata ... Varronis regula' inquit Plinius 'dativo et ablativo plurali in bus dirigit, quia singularis ablativus e littera finiatur.'* melior tamen ratio est quam sub a littera dedi ... Cf. 123, 3 *aenigmatis. Varro de utilitate sermonis IV. ait enim Plinius 'quamquam ab hoc poemate his poematibus facere debeat, tamen consuetudini et suavitati aurium censet summam esse tribuendam ...*

p. 136, 20 *memoris, non ut sororis praetoris doctoris. est enim et neutralis potestatis, cum sit commune trium generum, ut sub a littera plenius diximus.* Cf. 119, 1 *arbor ut memor genetivo singulari declinabitur et ut neutralia numero quattuor, aequor robor ador marmor, nec ut soror sapor.*

Similiter Romanus verba facit, cum prima persona verbi non legatur:

p. 140, 2 *omnes Sallustius in Catilina ... cum idem in eodem 'omneis homines ...', quod ratione potius esse subnixum sub f et sub m littera poterit ostendi.* Cf. 129, 19 *fonteis. 'quorum nominum genetivi pluralis ante um syllabam i litteram merebuntur, accusativus' inquit Plinius 'per eis loquetur ...' et 137, 23 monteis ... idem Plinius in eodem permanet dicens omnes tunc demum posse dici accusativo, ut canes, quando genetivus pluralis horum canum ante um i non habet.*

p. 142, 16 *radicium Varro ... et Fabianus de animalibus 'radicum genera' inquit ... quod magis cum ratione dici leges sub c littera.* Cf. 124, 28 *cervicium. ubi Plinius eodem libro 'exceptis monosyllabis*

cetera x finita nomina . . . quamquam ante um i non recipiunt, ut fruticum paelicum, radix tamen, ut cervix, radicium facit. Ipsum lemma, quod Romanus legenti in memoriam revocare vult, affert p. 122, 3 *Alexander, si ratio placet, quam sub Euandri nomine disputavimus.* Cf. 128, 1 *Euandrus Maro . . . usus tamen Euander . . .* Eadem ratio est p. 135, 15 *quod περὶ ὁρθογραφίας congruit quaestionibus copulare.* Minus accurate Romanus alium locum significat in titulis:

p. 119, 4 *animal animale faciet, ut autumnal autumnale, capital capitale, tribunal tribunale: quae patiendi non sunt, ut supra diximus.* Cf. 118, 29 *autumnal . . . nomina quaedam sunt principalia, quae Plinius Secundus eodem libro facientia appellat, ex quibus possessiva nascuntur, quae patiendi vocat, ut aquale . . .*

p. 194, 20 *cum adverbium Stoici, ut alias diximus, pandecten vocent.* Cf. 190, 24 *quod idcirca πανδέκτης a Stoicis ea pars orationis habeatur.*

p. 199, 27 *falso . . . o littera cum est in novissima parte vocis, ut supra diximus, modo vincit, modo vincitur, modo alternat, modo par est . . .* Cf. 193, 10 *modo vincit, modo vincitur, modo alternat, modo par est.*

p. 54, 16 *quae, ut dixi, sexus ostendendi causa defendi possunt.* Cf. 54, 11.

Sed dubito, utrum p. 95, 17 *ut dixi* et 71, 7 *plus in hac observatione geminandi i in masculinis animadvertimus* Romanus sit intellegendus an eius auctor. Ab exemplis, in quibus Romanus de se ipso dicens prima persona verbi utitur, profecti in aliis eundem Romanum legentem ad alios locos relegare recte iudicabimus, quamquam alia est eius ratio, ut e. g. pro 'ut supra diximus' usurpet 'ad supra dictam regulam':

p. 118, 27 *prius illa nobis spectata ratione* cf. 117, 18.

p. 120, 25 *ad supra dictam regulam* cf. 120, 20.

p. 121, 7 *ex quattuor nominibus supra scriptis* cf. 119, 1.

p. 127, 11 *ex supra dicta ratione* cf. 127, 9.

p. 144, 6 *praeter regulam supra scriptam* cf. 144, 3.

p. 121, 19 *ad eandem rationem* cf. 121, 18.

p. 124, 21 *sub eadem ratione* cf. 124, 21.

p. 55, 17 *suo loco dicetur* cf. 110, 12 (? v. s. 95, 17. 71, 7).

Quid Romanus de grammaticis sententiis prolatis senserit, ita eum aperire videmus, ut auctorem laudet vel vituperet, ut de eius opinione dubitet vel differentiam inter hanc et aliam sententiam prolatam statuatur vel ipse discernat, ut sententiam auctoris quasi sui ipsius confidenter proferat. Etiam ubi sententiam suam argumentis firmat, semper fere ab auctore suo pendet. Rarissime de suo aliquid addit, nisi de consilio operis sui et de sermone aetatis suae agatur. In sequentibus proficiscar semper a locis quibus Romanus prima persona verbi facile cognoscitur, transeam ad alios, in quibus de Romano dubitari nequit, si eius sententia opponitur grammaticis velut Plinio Acroni Statilio, quos scimus Romanum ipsum adiisse.

Vituperat Romanus Plinium prima persona usus: p. 78, 1 *clipeus* masculino genere in significatione scuti ponitur . . . neutro autem genere *imaginem* significat . . . quare * *dubii sermonis II* indistincto genere dici ait, sed littera differre, ut *pugnatorium* per *i clipeum* dicamus . . . *imaginem* vero per *u a cluendo*. sed haec differentia mihi displicet propter communionem *i* et *u* litterarum. nam et *maximus* et *maxumus* dicimus et *optimus* et *optumus*, nec tamen illa differentia secernimus et 85, 10 *gibber*, ut Verrius ait, ipsum vitium dicitur, ut *tuber*, *gibberosus* habens *gibberem*, ut *tuberosus* . . . sed Plinius *gibbus* vitium ipsum, ut *ulcus*, maluisse consuetudinem tradit; quod mihi displicet. Aliis locis Romanus auctorem laudat vel vituperat ita:

p. 128, 30 *ficos vitium* esse corporis proinque *declinari* debere quasi *pomum Martialis* . . . occurret exemplum . . . quamvis quidam *ficus vitium* esse velint, ut *doloris*. quasi *sonitus* audiatur, *ficos* ut *fagos* *moros* *ulmos* . . . itaque Plinius Secundus recte *arborem* ita dici ait, *pomum* vero per *o* litteram dici.

p. 192, 14 *absurdum* utique nec *socium* isti *πανδέκτῃ* dignumque quod *interiectionis* propria vis et potestas adgnoscat.

p. 206, 2 male pro valde Fronto ad Antoninum invicem libro II 'male me, Marce, praeteritae vitae meae paenitet'. ceterum ineptum est 'male paenitet'.

p. 209, 4 *ostiatim* *vicatim* Cicero, quod Statilius Maximus notat *nesciens*, quia ut continuo statim est, *continuatim* frequentativum.

p. 236, 20 Suetonius Tranquillus de rebus variis 'praepositiones' inquit 'omnes omnino sunt Graece duodeviginti' . . . nostras vero esse has . . . praepositiones, quia praeponuntur, merito censentur. nam et illud Sallustii historiam libro I 'quos inter maxime' praepositio est, quia per *anastropham* dicimus posse converti.

Sed cave ne de Romano ipso neve potius de eius auctore cogites in verbis p. 88, 14 *rectius* 95, 17 *errant* 125, 2 *emendate* 130, 18 *recte* 127, 13 *errant* 129, 28 *errant* 138, 12 *idoneam* 144, 16 *rancidum* 146, 10 *rectius* 146, 15 *recte* 202, 18 *rectius* 217, 18 *recte* 222, 24 *recte* 289, 14 *errantibus*.

Diversas esse duas regulas a se allatas Romanus statuit vel inter eas discernit his locis:

p. 194, 33 *alias pro aliter* Terentius in *Andria*: 'quid alias malim quam hodie istas fieri nuptias?' ubi Fl. Caper de Latinitate 'non ausim adfirmare pro aliter dici. nam neque pronomen est neque adverbium temporis'. sed proximum vero est ut pro aliter dictum esse fateamur.

p. 118, 27 *autumnal* Varro . . . quod idem Plinius eodem libro VI notat. videndum tamen est an reprehensione sit dignum prius illa nobis spectata ratione. nomina quaedam sunt principalia . . . Cf. 117, 18 *animale* Lucretius . . . quod cum ratione dictum inde dispicito, quia nullum nomen est quod nominativo plurali praeter quam nominativus est singularis duabus syllabis crescat . . .

p. 129, 5 *felicium*. trium generum nomina genetivo plurali ante

um i debent recipere, ut pernecium audacium ferocium. alia illa regula est, quam sub c littera diximus. Cf. 124, 28 cervicium. ubi Plinius eodem libro 'exceptis monosyllabis cetera x finita nomina seu vocabula absque communibus genetivo plurali quamquam ante um i non recipiunt, ut fruticum paelicum, radix tamen, ut cervix, radicium facit'.

p. 131, 12 'glossemata ut toreumata . . . Varronis regula' inquit Plinius 'dativo et ablativo plurali in bus dirigit, quia singularis ablativus e littera finiatur'. melior tamen ratio est quam sub a littera dedi; et ideo haec et eiusmodi ex alia formula genetivum pluralem et ex alia dativum sumunt, horum glossematum his glossematis. Cf. 123, 3 aenigmati Varro de utilitate sermonis IV. ait enim Plinius 'quamquam ab hoc poemate his poematibus facere debeat, tamen consuetudini et suavitati aurium censet summam esse tribuendam . . .'

p. 137, 17 (= 66, 11) mare Varro . . . pro a mari, ut refert Plinius . . . consuetudo vero per i locuta est contra finitionem quam sub titulo ruris dixit . . . ubi Romanus differentiam inter hanc et aliam Plinii regulam sub Pliniano lemmate ruris datam invenit, ad quod Plinius ipse legentem relegat p. 139, 21 orbi . . . et frequenter antiquos ita locutos esse Plinius eodem libro VI notat: 'quamquam consuetudo melior' inquit 'quae faciat ex orbe, non sine ratione, quam sub nomine ruris diximus'. Cf. 142, 17 rure.

p. 229, 18 an pro cum Maro bucolicon 'an mihi cantando victus non redderet ille quem mea carminibus meruisset fistula caprum?' nisi, ut de distinctionibus diximus, ὑπακούμενον sit, 'an aecum videatur'. sed Marcius Salutaris, vir perfectissimus, pro ergo rectius sensit.

In dubitationem Romanus sententiam prolatam vocat ita:

p. 122, 4 ager quoque usu, non ratione dicitur. quae mihi ratio vix videtur adhibenda.

p. 190, 13 qua ratione igitur σχετλιασμοῦ δηλωτικὰ ἐπιρρήματα dixerint parum specto. quam partem orationis nostri . . . quia videbant adverbium esse non posse segregaverunt. non quia nesciam quaedam aliis partibus orationis adverbia esse communia . . . et Umbrius tamen interiectionibus locum non dedit.

p. 193, 7 sed quidam non ea contenti ratione consortii iure putant e et o inter se litteras expedire, quod ego vix adducor ut credam, non quia negem Voturios pro Veturios et vorsus et olli et contradictum esse reperiri.

p. 197, 8 conpecto Afranius in Emancipato 'te facere conpecto omnia'. verbum enim quaero an possit esse impersonale, quamvis primae positionis ei status desit. nemo enim etiam nunc dixit compaciscor.

p. 213, 20 propere produci debet, ut abunde honeste. quod an possit esse rationis vix specto, quoniam nec abunde, ut nec propere, putant quidam dici debere . . .

p. 214, 12 piger pigre pulcher pulchre. celer nescio an celere produci possit, nisi forte illud dicat Terentius 'celere consilium' * ut non sit adverbium sed nomen.

p. 192, 30 itaque clanculo, non item dicere raro sed rare dumtaxat cum ratione poterimus. viderit etenim Helenius Acron commentariis, quos Adelphis Terenti non indiligentes attulit, quid altioris causae reive perspexerit. nam ita disserit: 'ut falso' inquit 'et consulto, ita sedulo dictitatum', nisi forte sine dolo putat esse sedulo nec cum industria, vel ideo cum industria, cum sit utique diversum.

p. 199, 15 ferme, ut apud Terentium ... et qui detracta in littera legerunt fere, producere solent. quae diversitas vix distinguere potest. si quis tamen illam non inutilem tueri velit regulam, facile defendet adverbiorum quaedam suae positionis esse, ut heri nuper, alia ex aliis ut doctus docte, bonus bene.

Confidenter Romanus sententiam suam hunc in modum profert:

p. 191, 6 et quid ego de meris interiectionis viribus pertimesco, cum etiam quae omnium confessione putantur adverbia ratio subtilior eius partis esse noluerit ...

p. 193, 21 quae quidem ego reprehendenda non iudico, si quae ratio fortasse non firma nec in legibus suis durans interdumve succumbit alienis elegantiarum remediis acquiescens fidemque proclamat, auctoritatis videlicet nec adeo sanctionis, alienis viribus manus tradens. nam cum dialecticae statum non eadem via nec substantia terminarint * quo magis ego cui danda quidem est, sed tamen cautio impunitas differendi, differentia morabor ingenia loquellarum, quod adeo iudico moderatius exsequendum, ut exemplis idem istud bonorum sit nobis ratio subrogata.

p. 212, 7 parcissime. Probus de inaequalitate consuetudinis quaerit an quis hoc extulerit, quod et ipsum credo non parcissime factum (ubi Romanus verbo ludit sicut 194, 10 et quia saepenumero contendere a nobis non desinitis, licet Statilius Maximus de singularibus apud Ciceronem quoque positus saepenumero notet).

Sed non semper is, qui sententiam suam profitetur, intellegendus est Romanus. Nam ut Charisius Romani de se ipso dicentis verba accurate exscripsit, non minus Romanus auctorem suum Plinium dico. Utrum auctor an excerptor verba faciat, sentiri magis quam demonstrari potest. Auctorem Romani cognosco his locis:

p. 132, 12 heres heredis facit e littera subinflexa, ut Pericletis et Stratocletis. quid igitur est quod grammatici definiunt es finita nomina nominativo singulari, si sint Latina, in genetivo flecti non posse? videre non possum, nisi forte ea tantum putent quae es correpta clauduntur, ut eques pedes obses satelles teres. teres autem teretis debet facere.

p. 141, 21 panium Caesar de analogia libro II dici debere ait. sed Verrius contra. nam i detracta panum ait dici debere. neutrum autem puto posse dici, quia de his est nominibus quae, cum pondere numero mensuraque constant, semper sunt singularia ubi moneo Caesarem et Verrium Plinii esse auctores, quibus Plinius adversetur, eademque verba redire in capite XV p. 90, 8 panis autem genetivum pluralem Caesar de analogia II panium dixit, sed Verrius panum sine i. ego autem neutrum probō nec puto panem plurali numero dici posse, quoniam ...

p. 62, 8 *cuius nominativum faciunt quidam hic tapes, qui facit hos tapetas; quod ego, quia nusquam scriptum puto, nequaquam probo. Cf. Probi de nom. excerpta gram. lat. IV p. 209, 30 item alii a nominativo hic tapes dicunt, qui facit hos tapetas; sed lectum nusquam est.*

p. 67, 20 *Vergilius quoque cum dixisset 'patris Anchisae' item 'satus Anchisa', e contrario intulit 'quae regio Anchisen': item cum dixisset 'duri nomen Acestae', intulit 'sed laetum amplexus Acesten, ut mihi videatur hunc Anchisam et hunc Acestam velut duram declinationem repudiasse. Cf. 123, 5.*

p. 74, 32 *igitur cum possimus secundum neutrorum formam huius penoris dicere vel secundum masculinorum et femininorum huius peni, neutrum dico, quia apud auctores nondum exemplum quod sequar inveni.*

Ut ad Romanum revertamur, de libri sui consilio haec verba facit:

p. 121, 16 *ablativos casus per omne specimen, et quidem quando i, quando e terminari debeant, collectos excepimus.*

p. 194, 10 *contendere a nobis non desinitis . . . ut in ceteris an ratio teneat examen, per easdem vias pedetentim subire conabimur, quidve sit cum officiis rectae constitutaeque rationis quidve licentius proditum requiramus . . . sed ut facilitas legentibus adsit non requisita, placeat non per sapes specimenque partis istius et enumerata membra regulis alligata, sed ire per litteras maxime.*

p. 202, 32 *invito ut falso Plautus in Caeco . . . quod idcirco putavi tractandum, quia numero plurali adverbialiter invitis video dictum et apud eos forsitan cum continua voce laetentur.*

Contra Romani auctor loqui videtur p. 75, 20 *lanius dicitur, ut Terentius 'lani coci' et Sallustius 'quin vinarii laniique'; ubi illud quoque notabimus vinarium dici. lanio autem quasi deminutio est lanii.*

Suae aetatis sermonem Romanus cum prisco hunc in modum confert:

p. 215, 4 *paulo prius Afranius in Emancipato 'paulo prius hinc abiit'. nos paulo ante dicimus.*

p. 215, 22 *primo pedatu Cato senex . . . ut Maximus notat. hodieque nostri per Campaniam sic locuntur.*

p. 197, 8 *conpecto Afranius in Emancipato 'te facere conpecto omnia'. verbum enim quaero an possit esse impersonale, quamvis primae positionis ei status desit. nemo enim etiam nunc dixit compaciscor.*

p. 195, 11 *amplius Lucilius . . . quod adeo prolixum temporis spatium significat, ut iudices, quotienscunque significabant adhuc se audire velle, 'amplius' dicebant itaque negotium differebant; unde hodieque ampliari iudicium differri dicitur.*

Non ad Romanum ipsum sed ad eius auctorem Plinium redire videntur quae leguntur similia p. 73, 19 *pulchrum Varro adspirari debere negat, ne duabus consonantibus media intercedat adspiratio; quod minime*

rectum antiquis videbatur. unde et sepulchrum hodieque manet, quod sit seorsum a pulchro propter recordationem doloris.

Ex locis, quibus Romani ipsius sententia cognoscitur, apparet excerptorem nonnunquam iudicium ferre de auctoris sui opinione, nusquam fere de suo quid addere. Nam etiam ubi suam sententiam certis argumentis defendit, ab auctore pendere solet. Itaque priusquam in rationem in scribendo libro ἀπορρῶν institutam inquiramus, quibus Romanus auctoribus nitatur videamus. Ex triginta septem grammaticis, quos Romanus laudat, multos apud auctores, quos ipse adiit, invenit nominatos. Plinius enim (cf. Schlitte. *de Plinii Secundi studiis grammaticis* p. 8) in articulis capitis de analogia et capitis XV ut ad auctores suos provocat ad Lucilium, Sisennam, Varronem, Caesarem, Valgium, Verrium Flaccum, Iulium Modestum, Pomponium Secundum. Ad eundem auctorem referendi nobis sunt visi grammatici, qui in articulis capitis de analogia et capitis XV occurrunt, qui quidem Plinii nomen non praebent tamen Plinianam doctrinam continent. Tales sunt Aristophanes, Aristarchus, Stilo, Aurelius Opilius, Ennius, Epicadus, Asinius, Fl. Pomponianus, Asper p. 140, 3 (?) v. i., Velius Longus p. 94, 1 (?) v. i., Paulus p. 126, 31. 143, 9 (?) v. i. A Flavio Capro afferuntur auctores Tiro de adverbio p. 207, 30 et Valerius Probus de analogia p. 118, 1, ad eundem recte fortasse revocantur Paulus de adverbio 217, 30 de interiectione 241, 2 (?) v. i. et Caesellius Vindex de analogia 117, 13 de adverbio 195, 26 de interiectione 239, 21 (?) v. i. Scaurus excitat Hadrianum de adverbio 209, 12, Helenius Acro Verrium de analogia 119, 13, Porphyrio Verrium et Festum de adverbio 220, 28. Sine dubio Romanus ipse evoluit:

Sisennam in capite de adverbio

Asprum de adverbio

Plinium Secundum de analogia et in aliis capitibus, quae Charisius in capite XV exscripsit

Suetonium Tranquillum de praepositione de adverbio

Q. Terentium Scaurum de analogia de adverbio

Arruntium Celsum de adverbio

Flavium Caprum de analogia de adverbio

Helenium Acronem de analogia de adverbio de coniunctione (idem in Charisii capite XV fluxit ex de analogia)

Statilium Maximum de adverbio de interiectione

Umbrium Primum de adverbio

Marcium Salutare de adverbio de coniunctione.

Adhibuit igitur Romanus, si Sisennam non intellegimus veterem, grammaticos, qui inde a medio primo p. C. saeculo usque ad exitum alterius fuerunt nobilissimi. Contra dubito, num Romanus ipse inspexerit grammaticos, qui rarius leguntur vel certis quibusdam causis suspicionem movent, sive satis antiquae aetatis sint ut Gnifo Varro Modestus, sive in altero capite a grammatico quodam nominantur in

altero non item velut Valerius Probus, sive aliis de causis, quas in altero commentationis meae capite suo quoque loco exposui. Nil certi igitur firmari potest de:

Gnifone de adverbio p. 205, 1

Varrone de adverbio 205, 15 de interiectione 241, 27; 33

Iulio Modesto de adverbio 204, 22

Probo de adverbio 198, 16. 212, 7

Aspro de analogia 140, 3 v. s.

Velio Longo p. 94, 1 v. s. de adverbio 210, 7

Paulo de analogia de adverbio de interiectione v. s.

Tranquillo de adverbio 200, 25

Caesellio Vindice de analogia de adverbio de interiectione v. s.

Porphyrione de adverbio 220, 28

Sacro de adverbio 211, 20

Aquila de adverbio 193, 25.

Quos Romanus ipse adhibuit auctores, cuius generis libros scripserunt? Primum exscripsit Romanus grammatica diversi generis opera. Laudantur Plinii Secundi libri 'dubii sermonis' II V VI, Suetonii Tranquilli 'de rebus variis', Q. Terentii Scauri 'ars grammatica' et 'commentarii in artem poeticam', Flavii Capri opus 'de Latinitate'. Deinde commentariis usus est, ex quibus excitantur Aspri Sallustii historiarum, Helenii Acronis Terentii fabularum, facile colliguntur Sisennae commentarius Plautinus et Arruntii Celsi Vergilianus et Terentianus. Denique glossographica opera usurpavit: Statilii Maximi glossas Ciceronianas (ex libro 'de singularibus apud Ciceronem positis') et Catonianas, glossas ex multis scriptoribus petitas, quas generaliter vocat p. 229, 31 'glossas antiquitatum' vel p. 242, 10 'glossas veterum', de quibus in altero capite dixi disserens de grammaticis incertis. Ex libris, quos num Romanus ipse viderit dubito, commemoro Probi librum 'de inaequalitate consuetudinis', Caesellii Stromateum, cuius titulum quidem non ex Romano novimus, Pauli commentarium in Coelii historias, Sacri in Ciceronis orationem pro Rabirio.

Qua ratione Romanus auctores suos usurpaverit, praeclare apparet ex ordine titulorum litterarum ordine digestorum capitum de analogia et de adverbio. Romanus non ut Charisius excerptor aestimandus est, qui auctorem quam accuratissime sequatur, immo certum sibi proposuit consilium longe alienum a plerisque libris, quos usurpavit. Itaque quaerendum est, quem in modum fontes suos exscripserit. Romanus auctoris doctrinam sibi sumit vel notat, de suo nihil fere addens (v. s. ipsius sententias), materiam consilio (p. 194, 10) atque iudicio (p. 202, 32) colligit (v. s. verba de consilio facta), collectam in certam quandam formam et ordinem redigit. Ordine alphabetico se titulos singulos digesturum esse profitetur et ipse p. 194, 19 *sed ut facilitas legentibus adsit non requisita, placeat non per saporis specimenque partis istius et enumerata membra regulis alligata sed ire per litteras maxime* et Charisius ratione Romani consilii habita

p. 117, 8 *cuius rei rectam rationem interim differamus, contenti paucis, quae exempli gratia Gaius Iulius Romanus sub eodem titulo exposuit, ut interdum tacente ratione quantum sibi dederit auctoritas colligamus, scilicet tramitibus nominum per litteras stratis*. Forma autem, quam singulis quaestionibus dedit, est glossarum, similis titulis Verrii Flacci et Nonii Marcelli. Hanc Romanus invenit in auctoribus glosso-graphicis ut Statilio et nonnunquam apud Plinium, quem titulos singulos habuisse docent ipsius verba p. 139, 21 *sub nomine ruris diximus* (cf. 137, 17. 61, 11), cuius generis exempla sunt quaestiones ut p. 118, 33 *aqualium an potius aquarium dici debeat quaerit Plinius* cf. 120, 4; 8. 135, 13; 17; 20. 136, 22. Omni quaestioni Romanus praefigit certum quoddam lemma, quod cum tota enuntiatione cohaerere solet, nonnunquam vero ut propria tituli pars per se legitur velut de analogia: 118, 21 *Amazon* 120, 8 *Augustas* 121, 19 *Aiax* 121, 21 *alacer* 122, 13 *aplustre* 124, 18 *consulari* 124, 28 *cervicium* 125, 9 *constante* 126, 9 *diligente* 127, 9 *decemvirali* 127, 11 *duumvirali* 127, 17 *Didun* 127, 22 *elephans* 123, 3 *felicium* 123, 19 *fonteis* al. de adverbio: 200, 24 *isto vilius* 212, 7 *parcissime* 216, 28 *recens*. Animadvertendum est lemma nonnunquam quaestionem sequentem parum recte indicare, scriptum igitur esse videri, ne titulus lemmate careat. Factum hoc est, ubi Romanus generalem affert Plinii regulam uno vocabulo, quod in eam cadit, lemmatis loco posito velut 118, 21 *Amazon*. *'quamvis nullum nomen Latinum on litteris finiatur et ideo Rhodum et Delum accusativo dicamus, tamen quaedam sunt'* inquit Plinius Secundus *'quae ad nos usque proprios gentis suae vultus formamque custodiant, ut Pluton Xenophon'* vel 122, 13 *aplustre*. *omnium nominum quae sunt neutri generis et in e terminantur ait Plinius Caesarem scisse eosdem esse ablativos quales sunt dativi singulares*. Nonnunquam vero Romanus regulam generalem a titulis quaestiones singulas continentibus alienam in opus suum transfert, ut apud auctorem eam invenit velut 121, 8 *as finita nomina casu nominativo singulari genetivum varie pronuntiant, ut Asprenatis Thoantis gigantis Atlantis. vocativus singularis similis erit nominativo. contra est Aeneas huius Aeneae et o Aenea, item Gyas Amyntas. nec interest Graeca sint necne*. 122, 16 *ar litteris finita*. 128, 7 *er syllaba finita nomina*. 144, 27 *tus aut lus nominativo singulari producto finita nomina*. 146, 12 *us litteris finita* (cf. 128, 12. 138, 9); in capite de adverbio 197, 28 *doctus lautus docte laute facit. cur bonus et malus non item producant in adverbio e litteram? aiunt quidam, quoniam et in comparatione dissimiles sunt. doctus enim et lautus doctior lautior facit, malus ac bonus non item*. 203, 23 *lautus laute*. 199, 18 *furax furaciter facere debet, fur furtim, furtivus furtive, furans furanter, facilis facile; sed contra similis similiter, docilis dociliter, agilis agiliter, fortis fortiter*. 200, 1 *firme ab eo quod est firmus ut docte laute; firmiter ab eo quod est firmis, ut agiliter dociliter*. 203, 12; 15 *localibus adverbis*. Quaestionis expositionem, quae lemma sequitur non raro desideratur ut 196, 16;

25; 28. 197, 13. 198, 1 al., Romanus auctori suo debet, quod dilucide cognoscitur locis, quibus ipse quaestionem de qua agitur illustrat idem auctoris verba addit:

p. 194, 29 *alias pro aliter Terentius in Andria... ubi Fl. Caper de Latinitate 'non ausim adfirmare pro aliter dici. nam neque pronomen est neque adverbium temporis'. sed proximum vero est ut pro aliter dictum esse fateamur.*

p. 209, 7 *obviam pro obvius Sallustius historiarum II; ubi Asper ait 'vetuste... adverbio maluit uti quam nomine'...*

p. 222, 28 *ut pro utinam Terentius in Phormione... ubi Aruntius Celsus 'pro utinam'.*

Scriptores, quos Romanus excitat, certissime non ipse legit, quod non recte visum est Neumanno *de Plinii dubii sermonis libris Char. et Prisc. font.* p. 12 in locis Ciceronis Tusculanarum et de senectute. Immo ut similes Ciceronis glossas ex Statilii Maximi libro 'de singularibus apud Ciceronem positis' hausit, eos apud auctorem glosso-graphum opinor invenit. Auctorem Romanus ut Aulus Gellius modo nominat modo tacet. Saepius autem lemmata, quae auctoris nomen non praebent, grammaticis alias nominatis vindicavimus velut Capro titulum p. 125, 19 *canes* (cf. 145, 19 *torques*), Statilio lemmata p. 219, 19 *seorsum* 221, 8 *taetre* Catonis exempla continentia, Scauro p. 128, 5 *ego* 145, 14 *tu* 145, 17 *te* (cf. 133, 1 *im* 136, 36 *meus*). Cum Plinianis potissimum multi tituli cognati sunt, qui nomine eius carentes eandem doctrinam ostendant, ut de Plinio auctore dubitari omnino nequeat. In hoc auctore optime Romani ratio scribendi demonstrari potest. Totos ordines lemmatum ad eandem quaestionem grammaticam pertinentium ex eo sumpsit nomine auctoris nonnunquam addito. Ad ablativi formam e vel i clausam spectant ordines in littera a: 120, 17 *aedile*, 24 *avi*, 26 *agile*, 28 *annalei*, 30 *agreste* vel 121, 14 *auxiliare*, 15 *ablativos*, 17 *Astyanacte*, 19 *Ajax*, 21 *alacer*, in c: 124, 14 *contubernale*, 16 *ceriale*, 18 *consulari*, 20 *coniuge*, 21 *cicatrice*, 22 *celere*, 26 *celebre*, in d: 127, 7 *dapsile*, 9 *decemvirali*, 11 *duumvirali*, 12 *duplici*, in f: 130, 13 *facile*, 14 *familiare*, 20 *forte*, 22 *pro fragili*, 25 *felice*, 28 *face* al., ad accusativum pluralem: 129, 19 *fonteis*, 25 *funes*, 31 *ferocior*, 136, 1 *ferientium ferienteis*, 4 *facilioreis* al., ad genetivum singularem (ubi Plinius nusquam nominatur): 131, 28 *Hector*, 30 *habilis*, 33 *Hippocoon*, 131, 1 *hebes*—8 *homo*, 10 *heres*. Qua in re admonendum est Plinium regulam quandam semel datam multis vocabulis comprobasse. Romano autem de singulis vocabulis singulatim referenti eadem regula saepius repetenda est, velut grammaticum praeceptum ablativum quorundam nominum in e terminari, si de homine agatur, in i, si de re agatur, iteratur p. 120, 21; 26; 30. 121, 14. 122, 1. 124, 16; 18; 20 al. Parumper Romanus regulam afferre supersedet legentem ad aliud lemma ita relegans:

p. 120, 25 *avi, ut puppi, quoniam genetivus similis est nominativo, et idcirco non potest ad supra dictam regulam pertinere.*

p. 121, 19 *Aiax. ad eandem rationem id quoque pertinet nomen: Aiace ablativo; hunc tuebitur nec i admittet.*

p. 124, 21 *cicatrice sub eadem ratione censebitur,*
 cuius generis exempla alia vide supra in Romani ipsius verbis atque sententiis. — Auctoris ipsa verba Romanus hunc potissimum in modum affert: 194, 29 *alias pro aliter Terentius in Andria ... ubi Fl. Caper de Latinitate 'non ausim adfirmare pro aliter dici ...'* Qua ratione viri docti olim in errorem ducti sunt, cum ex ubi particula colligerent grammaticum ita laudatum scriptoris laudati commentarium composuisse. Quam Ritscheli^{us} Parerga I p. 363 recte interpretatus est, ut 'ubi Caper' sit idem atque 'quem versum afferens Caper'. Nam de commentariis non recte cogitari dilucide ostendunt loci, in quibus opus grammatici laudati ipsum nominatur vel aliunde notum est vel de interpretando scriptore omnino non agitur ut 194, 29 *ubi Fl. Caper De Latinitate* 207, 31 *novissime Tiro in Pandecte non recte ait dici ... ubi Fl. Caper de Latinitate* 196, 4 *Cicero; ubi Statilius Maximus* (cf. 202, 11) 202, 28 *Horatius epistularum; ubi Q. Terentius Scaurus in commentariis in artem poeticam* 120, 8 *cur pridie Kal. Augustas et non Augustarum dicimus? ubi Plinius Secundus eodem libro VI* (cf. 122, 25. 123, 10. 124, 28. 125, 3. 129, 10. 135, 15. 145, 5 al.). Sane eadem citandi ratio in grammaticis quoque invenitur, qui commentarios scripserunt: 196, 23 *Sallustius, ubi Asper* 197, 25 et 201, 3 *Terentius, ubi Acron* 198, 26. 203, 27. 221, 6; 9 *Plautus in Amphitryone, ubi Sisenna.* Unde iure quodam, si idem grammaticus ubi particula inducitur eundem scriptorem saepius interpretatus, commentarius effici potest, id quod ego feci in Arruntio Celso, cum in aliis ut Marcio Salutare dubitem, qui bis tantum Vergilium explicans occurrat. Sed hic subsistendum est, longius procedere non licet, nullo iure commentarios fingere possumus ex locis 198, 16 *Naevius, ubi Probus* 205, 1 *Maro, ubi Gnifo* 210, 6 *Lucretius, ubi Velius Longus.* — Diversum in modum Romanus auctores suos adhibet in diversis capitibus. Nam cum in capite de analogia in omni titulo unum sequatur auctorem — excepto fortasse titulo p. 139, 22 *omnes*, ubi Plinio Asprum iunxisse videtur —, in capitibus de adverbio de coniunctione de interiectione, quae eisdem auctoribus deberi videntur, saepe in unum titulum multa exempla ex diversis auctoribus hausta congerit. Atque aperte duos nominat auctores: 214, 17 *pariter pro pariliter Cicero, ut Maximus notat. similiter et Maro XI, ubi Celsus 'pro aequaliter': idem georgicon ... et ...* Iam si in titulis, in quibus Maximus nominatur, leguntur p. 196, 1 *Sisenna Sallustius Cicero Naevius*, p. 217, 3 et 213, 13 *Cicero Afranius*, p. 217, 9 *Plautus*, et in titulis, in quibus Celsus nominatur, leguntur p. 214, 4 *Titinius Terentius Plautus*, 223, 11 *Terentius Plautus*: unum exemplum, quod grammaticos interpretari videmus, ex iis sumptum est, alia aliunde. Item Flavio Capro unum exemplum debetur Ciceronis Bruti p. 199, 6 *elate Cicero de optimo genere oratorum ... idem in Bruto ... ut etiam*

Fl. Caper refert, cum Ciceronis alius locus ad fontem redeat eundem atque antecedens lemma, quod eiusdem libri solum exemplum continet. Item non ex Helenio Acrone fluxerunt exempla p. 200, 18 Afranii 229, 24 Naevii Plauti Catonis.

Ratio dicendi vel dictio Romani¹⁾ artificiosa et subobscura est, longe aliena a simplicitate latinitatis aureae. Cf. Keil. praef. p. XLVII Christ. Monac. doct. iud. 1859 p. 206. Solet Romanus copiam quandam verborum adhibere, notionem simplicem plenius circumscribere, dictionis figuras usurpare, quam rationem ex his locis capitis de adverbio ineuntis cognoscas:

p. 190, 18; 19 *non quia nesciam quaedam aliis partibus orationis adverbia esse communia et velut nominis iuncta consortiis ut gratis falso . . . item coniunctionem nexibus strictiora . . .*

p. 190, 22 *et Umbrius tamen interiectionibus locum non dedit, cum velut extrema linea duci postremo vel ab his posset, qui eam orationis partem adverbii totam esse voluerunt.*

p. 190, 24 *quorum siquis defensionis ineat tramitem.*

p. 191, 10 *omnes etenim adverbiorum cernimus semitas ire.*

p. 191, 13; 14; 16 *loci namque si fuerit adverbium, velut illic . . . per se nihil faciet nec ullam poterit significationis expedire caliginem, nisi coniunctum verbo velut quaedam in tenebris lux clarior et facies antevertat. itaque 'illic sto' 'illic ero' . . . verborum accessu fit adverbium multi luminis ac potestatis.*

p. 191, 28 *itaque nec fidei commissorum voluntas sequius accessit, ut nos in ea parere iudicium, quamvis tacitum nec adscriptum, votorum solis nisibus et indiciis crederemus.*

p. 192, 15 *interiectionis propria vis et potestas.*

p. 192, 26; 28 *etenim hoc non capit collationis officia, ut arcane arcanius arcanissimeque dicamus aut false falsius falsissime . . . haec enim duo possunt ordines ducere et per augmenta venire sublimius.*

p. 193, 6 *sed quidem non ea contenti ratione consortii iure putant e et o inter se litteras expedire.*

p. 193, 21 *quae quidem ego reprehendenda non iudico, siqua ratio fortasse non firma nec in legibus suis durans interdumve succumbit alienis elegantiarum remediis adquiescens fidemque proclamat, auctoritatis videlicet nec adeo sanctionis, alienis viribus manus tradens.*

p. 194, 12 *per easdem vias pedetentim subire conabimur, quidve sit cum officiis rectae constitutaeque rationis quidve licentius proditum requiramus.*

p. 194, 19 *sed ut facilitas legentibus adsit non requisita, placeat non per saponem specimenque partis istius et enumerata membra regulis alligata sed ire per litteras maxime . . .*

---

1) Dictionis Romani exempla collegit Boeltius annal. philol. 1888 p. 409 adn. 23.

Ex Romani dicendi ratione cum de aetate scriptoris colligi possit, tum in hac quaestione aetas scriptorum respicienda est, quos Romanus excitat. Qua in re Osannum *de Capro et Agroecio grammaticis* p. 7 erravisse, cum Romanum Hadrianum p. 209, 12; 18 et 222, 21 'divum' vocantem non ita multo Hadriano posteriorem esse iudicaret, Keilius p. XLVII demonstravit M. Aurelii exemplo. Addam Romanum Hadrianum p. 209, 12 mea sententia non ipsum inspexisse sed a Terentio Scauro Hadriani aequali accepisse, qui imperatorem aequalem apte sane divum vocaverit. Hoc argumento corrui Christii Philolog. XVIII p. 123 sententia contra Keilium prolata Romanum Hadrianum divum vocare addentem titulum libri, quod in M. Aurelio non sit factum, et Hadrianum mortuum rectius divum audiri. Praeterea Christius ex eo quod M. Aurelius non dicatur imperator, at p. 223, 26 'Aurelius Caesar' effecit Romanum vivo T. Antonino Pio scripsisse, cum Niebuhrius in Frontone p. XXVII et 96 discerneret inter epistulas Frontonis ad M. Caesarem et ad M. Antoninum Aug. datas. Hoc vero certissimum est scriptores recentiores M. Aurelio, Frontone, Apuleio, Gellio, quem Romanus ipse p. 139, 2 in titulo ex Plinio sumpto addidit, qui praeterea in locis Romano coniectura tribuendis p. 54, 13 s. 55, 7. 71, 29 legitur, apud Romanum non occurrere. Nihil docent grammatici, quorum aetas incerta est ut Helenius Acro, Porphyrio, Arrantius Celsus, Statilius Maximus alii. Ut igitur summam cum Keilio faciamus: Romanus librum ἀπορρῶν sub finem fere alterius vel initio tertii saeculi composuit.

De Romani denique patria unus fortasse locus aliquid lucis afferre potest: p. 215, 22 *primo pedatu Cato senex . . . ut Maximus notat. hodieque nostri per Campaniam sic locuntur*. Necessario quidem hinc non sequitur Romanum Campanum fuisse, sed meo sensu recte ita hunc locum interpretabimur, cum Romanus non is sit, qui accurata studia in dialectis linguae latinae posuerit, sed qui simpliciter, ut supra vidimus, suae aetatis et suae patriae dicendi consuetudinem cum observationibus de prisco sermone latino ab auctore suo factis conferat.

